T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

16. YÜZYIL ŞAİRİ MİSÂLÎ' NİN TUYUĞLARININ HURUFİLİK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Esra AKA

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ÇALKA
Danışman

RİZE
2019

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında, Esra AKA tarafından hazırlanan *"16. Yüzyıl Şairi Misâlî'nin Tuyuğlarının Hurufilik Bağlamında İncelenmesi"* başlıklı bu çalışma, 09.07.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ÇALKA .... Kabul/~~Red~~

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ümit HUNUTLU .... Kabul/~~Red~~

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ELALDI .... Kabul/~~Red~~

23.8.2019

İmza

Doç. Dr. Ahmet YANIK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 09.07.2019

Esra AKA

ÖN SÖZ

İnsanoğlu kendi varlığını idrak ettiği günden bu yana sürekli bir arayış içinde olmuş ve yaşamı boyunca anlam verebileceği her nesneyi değerlendirmiştir. Harflere, sayılara, şekillere anlamlar yükleyerek insanlığın varlık sebebini bu anlamlarda aramıştır. Hayatı anlamlandırmak, farklı bakış açıları ve manalar ile ifade etmek ise, insanlar arasında derin düşünceleri en güzel şekilde sunma yeteneğine sahip olan şairlerin görevi olmuştur. Şairlerin, bu arayışları ile hemhâl oldukları ve yaratıcının gönüllerine verdiği ilhamla kaleme aldıkları her eser, hayattan bir parça olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şairlerin anlam dünyasını daha iyi kavrayabilmek için yapılan çalışmalara bir yenisini ekleme arzusu ile başlanılan bu çalışmada, insanın varlığını anlamlandırmak isteyen, 16. yüzyılnın Hurufi şairlerinden, Misâlî (Gül Baba)'nin tuyuğlarının Hurufilik bağlamında incelemesi yapılmıştır. Çalışma konusu belirlenirken yapılan incelemeler neticesinde, tuyuğ alanında çok fazla çalışma bulunmadığı dikkatimizi çekmiştir. Felsefi görüşlerin cinaslarla süslenerek işlendiği tuyuğlardaki anlam derinliğini ifade etmek hedefiyle bu çalışma alanı seçilmiştir. Daha sonra yapılan şairler ve dönemler araştırmasında, Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen Hurufilik inancının izleri ve şairlere olan etkileri dikkat çekici olmuştur. İki farklı alandaki bu incelemelerin birleşmesi sonucu, *Misâlî (Gül Baba) Divanı*'nda bulunan tuyuğlar üzerine çalışma yapılmaya karar verilmiştir.

Çalışma konusu belirlendikten sonra, *Misâlî Divanı* üzerine yapılan tez çalışmaları gözden geçirilerek şairin tuyuğları tespit edildi. Daha sonra, Hurufilik inancı ve tuyuğlar üzerine yapılan tüm çalışmalar bir araya toplanarak incelendi. Gerekli tüm veriler toplanıp incelemeler yapıldıktan sonra, Misâlî'nin tuyuğları, şekil özellikleri ve Hurufilik inancı çerçevesinde incelenmeye başlandı.

Belli bir düzen ve şekil oluşturulması açısından tuyuğ incelemelerimizde tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait Çalka'nın *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ* adlı eseri, Hurufilik inancının etkilerini daha iyi kavrayabilmemizde ise, Prof. Dr. Fatih Usluer'in *İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren Hurufîlik* adlı eserleri çalışmamız sürecinde rehberimiz oldu.

Çalışma üç temel bölümden oluşmaktadır: *Giriş* başlığı altında Misâlî'nin mensubu olduğu Hurufilik inancı hakkında bilgiler verilmiş, Hurufiliğin ortaya çıkışı, yayılışı ve Hurufi şairleri hakkında genel bilgiler biraraya toplanmıştır. Daha sonra tuyuğ nazım şekli hakkındaki veriler tespit edilmiş kafiye düzeni, vezni ve konusu başta olmak üzere tüm bilgiler genel hatlarıyla verilmiştir. Birinci bölümde, Misâlî'nin hayatı, sanatı, eserleri ve Gül Baba türbesi hakkında bilgiler derlenmiştir. İkinci bölümde ise, çalışmanın asıl konusu olan tuyuğların incelemesi yapılmıştır. Şairin divanında bulunan 125 adet tuyuğun vezin, kafiye ve nazım türü gibi şekil özellikleri verildikten sonra, tuyuğlarda bulunan Hurufilik inancına ait kavramların nasıl işlendiği incelenmiştir. Çalışmanın değerlendirmesinin yapıldığı sonuç bölümü ve ekler kısmını oluşturan sözlük, tuyuğların tamamı ve şairin türbesine ait fotoğraflar ile tez çalışmasına son verilmiştir.

Çalışmam süresince her koşulda yanımda olan, maddi ve manevi desteğini benden esirgemeyen Zeryam'a, ev arkadaşım Zeynep Ramazan'a, doktora çalışmasının yoğunluğuna rağmen yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam Emrah Seferoğlu ve üniversitemiz TÖMER bünyesinde görev yapan tüm hocalarıma, tez çalışmamı yakından takip ederek sözlü destekleriyle yanımda olan kıymetli hocam Ümit Hunutlu'ya, tez danışmanım ve saygıdeğer hocam Mehmet Sait Çalka'ya teşekkürü borç bilirim.

Esra AKA

RİZE 2019

İÇİNDEKİLER

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ÇALKA
Hazırlayan: Esra AKA
Yıl: 2019
Sayfa Sayısı: 177

ÖZET

16. YÜZYIL ŞAİRİ MİSÂLÎ'NİN TUYUĞLARININ HURUFİLİK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Bu tez çalışması, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada 16. yüzyılın Hurufi şairlerinden *Misâlî* ya da diğer adıyla *Gül Baba Divanı*'nda bulunan tuyuğların Hurufilik çerçevesinde incelemesi yapılmıştır.

Şairler ve eserleri hakkında araştırmalar yapılırken yaşadıkları dönemin toplumsal, siyasal ve edebî alanlarının da incelenmesi gerektiği düşünüldüğünden, çalışmanın giriş bölümünde, XVI. yüzyıl siyasi özellikleri ve edebî muhiti hakkında genel hatlarıyla bilgi verilmiştir. Daha sonra yapılan bilimsel çalışmalardan, tuyuğun tanımı ve özellikleriyle ilgili bilgiler derlenmiş ve Hurufilik inancı, felsefesi ve ortaya çıkışı hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, şairin hayatı, sanatı, edebî kişiliği ve eserlerine değinilmiştir. İkinci bölümde ise çalışmanın asıl kısmını teşkil eden, şairin divanındaki tuyuğlarının, şekil özellikleri ve Hurufilik inancı çerçevesinde incelemesi yapılmıştır.

Çalışmanın son kısmı olan sonuç bölümünde ise, çalışma neticesinde varılan tespitler hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir. Çalışmanın ekler kısmına ise Misâlî (Gül Baba) türbesinin fotoğrafları; şairin tuyuğlarını daha iyi anlaşılması adına oluşturulan sözlük ve Misâlî'nin tüm tuyuğları eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, 16. Yüzyıl, Tuyuğ, Hurufilik, Misâlî, Gül Baba.

Recep Tayyip Erdoğan University Graduate School of Social Sciences

Department: Turkish Language and Literature

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Dr. Instructor Mehmet Sait ÇALKA

Author: Esra AKA

Year: 2019

Number of pages: 177

ABSTRACT

EXAMİNİNG THE 16th CENTURY POET MİSALİ OF TUYUGS İN THE CONTEXT OF HURUFİSM

This thesis consists of introduction and two parts. In this study, tuyugs in the Divan of Misali, or alias Gül Baba, one of the 16th century Hurufi poets was investigated within the framework of Hurufiyet.

As it is thought that the social, political and literary fields of their period should be examined while researches are being done about the poets and their works, in the introduction part of the study, the general information about the 16th century political features and literary history was given. Then, from the scientific studies, information about the definition and characteristics of tuyug was compiled and extensive knowledge about the belief, philosophy and emergence of the Hurufism was given. In the first part of the study, the life, art, literary personality and works of the poet are mentinoed. In the second part of the study, which constitutes the main part of the work, the poet's tuyugs in the Divan have been examined within the framework of from features and the belief of the Hurufism.

As a result of the study, evaluations were made about the findings. In the addendum part of the study, the pictures of the tomb of the Misali (Gül Baba) the dictionary was formed for the better understanding of the poet's tuyug and all the tuyugs of the Misali were added.

Key Words: Classical Turkish Literature, 16th century, Tuyug, Hurufism, Misali, Gül Baba.

KISALTMALAR

age.	: *Adı geçen eser*
agm.	: *Adı geçen makale*
a.y.	: Aynı yer
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
hzl.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
öl.	: Ölüm tarihi
T.	: Tuyuğ
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Sanat, insanlığın varoluşundan itibaren kendini hissettiren bir ihtiyaç olmuştur. Çünkü her insan yazı oluşturan alfabeden önce gözlerinin gördüğü kâinat kitabını okur ve onunla gelişir. Hâl böyleyken insanoğlunun var oluşuyla birlikte özünü oluşturan duyguları sürekli inceleme ve anlatma gereksinimi duyması çok tabiidir. Bu ihtiyacın doğurduğu sonuç ise sanat anlayışını olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her sanat dalı ve anlayışı kendi içinde belli bir orijinalliğe sahiptir, oluşturulan her eserin kendine has dili, şekli ve tarzı bulunmaktadır. Böyle olunca, ortaya konan eserlerin herkese hitap etmesi ve herkes tarafından anlaşılması, elbette beklenemez. Yüzyılları içine alan divan edebiyatı, hâkim olduğu dönem içinde, kendine has dilini, şeklini ve muhtevasını korumuş, günümüze kadar getirmiştir. Ama anlaşılmış ama anlaşılmamış olsun, onun edebiyat sahamıza olan estetik değer katkıları asla yadsınamaz bir gerçektir. Divan şairlerinin, duygularını, eleştirilerini ve öğütlerini kaleme alırken göstermiş oldukları üstün estetik yeteneği ve edebî becerileri bu alana gönül vermiş araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu denli geniş çerçeveli bir alana sahip olan divan edebiyatı eserleri, günümüze kadar her dönemde inceleme ve araştırmalara konu edilmiş ve üzerinde kapsamlı çalışmalar yapılmasına olanak sağlamıştır.

Yapılan incelemeler çerçevesinde, divan edebiyatına Türkler tarafından kazandırılması ile bilinen tuyuğ nazım türü hakkında çok fazla çalışma yapılmamış olduğu tespit edilmiştir. Edebiyatımıza girdiği ilk dönemde ilgi gören fakat daha sonraları maniye benzediği için şairler tarafından yavaş yavaş yazılmaktan el çekilen bu türün son örneklerine, XVI. yüzyılın sonlarında Misâlî ve XVII. yüzyılın başlarında Muhîtî gibi bazı Hurufi şairlerde rastlanmaktadır.

Çalışma içeriğinde, *Misâlî Divanı*’ndan yola çıkarak tuyuğ nazım türüne dikkat çekilmiş, başta dönem özellikleri ifade edilmiştir. Misâlî hakkında yapılan çalışmaları ve araştırmaları ele alarak, edebiyatımıza katkısı olması temennisi ile Hurufiliğin, divan şairlerine olan etkileri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Giriş bölümünü teşkil eden bu bölümde öncelikle, Osmanlı'nın her alanda en zirvede olduğu XVI. yüzyılın, hem siyasi hem de edebî özellikleri hakkında genel bilgiler verilmiş, edebiyat ve sanat alanında ne gibi gelişmeler olduğundan söz edilmiştir. Daha sonra tuyuğun tanımı, kullanılan vezin ve şekil özellikleri başta olmak üzere tüm özellikleri hakkında bilgi verilmiş Hurufilik inanç ve esasları, şairlere olan etkileri üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, Misâlî'nin Hurufi kişiliği hakkında bilgi verilerek, Hurufiliğin, şairin hayatına ve sanatına olan etkilerine değinilmiştir. Misâlî'nin tuyuğlarının, Hurufilik bağlamında incelendiği asıl bölümü teşkil eden ikinci bölümünde ise tuyuğlar, türler bağlamında incelemeye tabi tutularak şairin edebî kişiliğinde var olan Hurufilik inancı çerçevesinde 125 adet tuyuğun incelemesi yapılmıştır.

Hurufi eserlerin sona ermeye başladığı 16. yüzyılda, Hurufilik inancının, Misâlî ve tuyuğları üzerinde nasıl bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışmayı nihayete erdirirken, sonuç bölümünde imkân dâhilindeki tüm çalışmalar ve incelemeler yapılarak ele alınan tezin değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmanın edebiyat sahamıza katkı sağlayacak bir nitelikte olması ilk hedef olmuştur.

A. XVI. YÜZYIL SİYASİ VE EDEBÎ DURUM

Yazılan edebî eserler dönemlerinden soyutlanmadan, toplumsal değerlerden uzaklaşmadan, bulundukları siyasi yapının da etkisiyle şekillenirler. Bu nedenle şair ve yazarları yaşadıkları dönemden ayrı değerlendirmek doğru olmayacaktır. Edebî gelişmeleri, devrin siyasal ve toplumsal ortamından yani hepsini bir arada bulunduran çevresel şartlardan ayırmak ve tek başına değerlendirmeye almak mümkün değildir.

Bu yüzyılın edebî muhiti, edebiyat tarihi kitaplarında görüldüğü üzere; Çağatay Edebiyatı, Azeri Edebiyatı ve Osmanlı Sahası Edebiyatı olarak üç başlık altında incelenmektedir. Konunun daha sağlıklı bir şekilde anlaşılması adına, Misâlî'nin yaşadığı bu dönemin edebî ve siyasi yapılarını incelerken, bu sahaları ayrı başlıklar altında işlemek yerine, tek başlık altında her üç sahaya da değinilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde, şairin yaşamış olduğu XVI. yüzyılın siyasi ve edebî özellikleri iki başlık altında, genel hatlarıyla izaha çalışılmıştır.

I. XVI. Yüzyıl Siyasi Durum

Bu asırda, Asya'nın siyasi haritasına genel olarak bakıldığında, ortak bir eğilim hemen fark edilir. İran'da Safeviler ve Hindistan'da Babüriler gibi ya yeni bölgesel imparatorlukların ortaya çıktığı ya da Osmanlılar gibi daha evvelden oluşan yapıların güçlü merkezi imparatorluklar haline dönüştüğü görülmüştür. Çevresindeki bu gelişmelere karşılık, Orta Asya'da hem siyasal hem de kültürel olarak daha farklı bir eğilim söz konusu olmuştur. XVI. yüzyılın başlarında konar-göçer Özbek boyları, Cengiz evladı Cuci soyundan Muhammed Şeybani Han (1500-1501) liderliğinde bölgeye gelerek, burada Temürlü idaresine son vermiştir.[1] Bu gegişme dönemin siyasetine farklı bir yön vermiştir.

Babür, 1510 yılında Safevi hükümdarının Şeybani Han'ı bozguna uğratıp öldürmesinden istifade ile Harezm ve Maveraünnehr'i Özbeklerden tekrar geri almak istediyse de, başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Hindistan'a göç eden

[1] Nurten Kılıç – Schubel, "XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maveraünnehir-Özbek Hanlığı (Şibanîler) Meşruiyet, Hâkimiyet ve Hukuk", *Türkler 8* (2002): 48. Ankara

Babür, orada kurmuş olduğu Türk-Hint İmparatorluğu sayesinde Timurlular sülalesini koruyabilmişti.[2] Bu asırda, Azeri sahalarının büyük bir bölümü Safevilerin idaresi altındaydı. Safeviler dönemi, Şii inancına sahip yarı göçebe Türk aşiretlerine dayanarak, İran'ın Sasaniler zamanındaki siyasi birliğini yeniden oluşturan bir Türk sülalesinin hâkimiyet devresi olmuştur.[3]

Osmanlı Devleti penceresinden bakıldığında ise bu yüzyıl, devletin siyasi çerçevede en geniş sınırlara ulaştığı, en parlak dönem olarak bilinmektedir. Saltanat makamında, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed gibi güçlü hükümdarlar bulunmaktaydı. Zikredilen padişahlar, kendi saltanat dönemlerinde hedeflerini yükseltmiş, hem doğuda hem de batıda etkili politikalar izleyerek devlet ihtişamını en zirveye taşımıştır.

Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemi olarak bilinen bu yüzyılda birçok fetih gerçekleştirilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in, Mekke ve Medine fetihleri ile halifeliği devlet bünyesine katması, Kanuni Sultan Süleyman'ın, devletin altın çağı olarak nitelendirileceği bir üstünlük sağlaması, Osmanlı Devleti'ni dünya devletleri arasında en üst seviyeye ulaştırmıştı. Yapılan seferler ve elde edilen topraklar arasında bulunan, Arap ülkelerinin, özellikle Mekke ve Medine'nin Osmanlı Devletine katılması, yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Osmanlı Devleti sınır devleti özelliğini aşarak İslam halifeliği konumuna yükselmiştir. Sultanlar da kendilerini sadece sınırların değil, bütün İslam dünyasının koruyucusu saymaya başlamıştır.[4] Fetihler, Osmanlı'nın gücüne güç katmış ve toplumsal yapıda çeşitliliği arttırmıştır. Birçok etnik yapı ve kültürel farklılığın bir arada bulunduğu imparatorluk genişlemiştir.

Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle Osmanlıların Avrupa'daki gücü yeniden etkili olmaya başlamış ve Osmanlılar Batı siyaset arenasında bir denge unsuru haline gelmiştir.[5] Kanuni'nin düzenleyip nizama soktuğu idari ve askerî müesseselerin bu yüzyılın ikinci yarısında bozulmaya başladığı, pekiyi görülmüş

---

[2] A. Atilla Şentürk- Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 312.
[3] *age.* 316.
[4] *age.* 312.
[5] Feridun Emecen, "Osmanlılar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 487-496

ve bundan doğacak tehlikeler açıkça gösterilmişti; fakat Osmanlı cemiyeti, bütün bu yüzyılda azametini muhafaza etmiş, siyasi ve askerî düşüşün içtimai ve iktisadi tesirleri hemen dikkatleri çekmemiştir.[6] Bu durum Osmanlının içinde bulunduğu durumu daha da kötüye götürmüş ve belli bir süre sonra devletin ihtişamını kaybederek gerilemesine sebep olmuştur.

Osmanlı'nın seferlerle hüküm sürdüğü bu yüzyılda, dönemin şartları gereği edebî muhitten şahısların da katılmış olduğu birçok zafer söz konusu olmuştur. Bu dönemlerde yaşam sürdüğü bilinen Misâlî; Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerindeki birçok savaşa katılmış ve 948'de (1541) Budin seferinde şehit olmuştur. Budin fethedildikten sonra 200.000 askerin katıldığı ve Kanuni'nin de hazır bulunduğu cenaze namazının Ebüssuud Efenditarafından kıldırılmıştır.[7]

II. XVI. Yüzyıl Edebî Durum

XVI. yüzyılda Türk edebiyatı çok geniş bir coğrafyada etkinliğini sürdürmüş Osmanlı, Safevi ve Timurlu sanat çevrelerinde Türkçenin en güzel eserleri verilmişti. Siyasal mücadelelere rağmen İstanbul, Tebriz ve Herat'taki kültür ve sanat çevreleri arasında alışverişin devam ettiği görülmektedir.[8] Sanatsal faaliyetler engel tanımadan devam etmiş, savaş sırasında yer değiştiren sanatçılar kültürler arası etkileşime katkı sağlamıştır.

Cengiz Han'ın (öl.1227) ikinci oğlu Çağatay'a nispetle kullanılan Çağatay edebiyatı tabirinin sınırı, bu saha ile uğraşanlar tarafından farklı şekillerde anlaşılmaktadır. Başlangıçta Çağatay ismi, Çağatay Han'ın sülalesine ve bu sülale tarafından kurulan devlete verilen bir ad olduğu halde daha sonra bu isim Maveraünnehir'deki Türk ve Türkleşmiş göçebe unsurlara, nihayet Timurlular zamanında gelişen edebî Türk lehçesiyle bu lehçede meydana getirilen Orta Asya Türk edebiyatınaait ortak bir kavram olarak kullanılmıştır.[9]

---

6 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 389.

7 Mustafa S. Kaçalin, "Gül Baba" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14: 227-228.

8 M. A. Yekta Saraç-Muhsin Macit (Ed.), *XVI. Yüzyıl Türk Edebiyatı* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset, 2011), 7.

9 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi,* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8: 168-176.

Çağatay edebiyatı XVI. yüzyılda Şeybaniler tarafından Orta Asya'da, Babür ile de Hindistan'da devam etmiştir. Herat'ın önemini yavaş yavaş kaybetmesiyle, Şeybaniler idaresindeki Semerkand ve Buhara gibi şehirler yeniden önem kazanmaya başladı. Dönemin önemli ilim adamları, sanatkârları ve şairlerinin toplanmaya başladığı bu şehirler, dönemin önemli bilim ve kültür merkezleri haline geldi. Şeybaniler devrinde Çağatay yazı dili ve edebiyatı devam ettirilmiştir. Ancak bu dönemde Farsça şiir yazan şairlerin Türkçe yazanlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Bu dönemde Farsçadan Çağatayca'ya çevrilen manzum ve mensur eserlerin çokluğu yanında daha önce Farsça yazılmış ilmî ve tarihî eserlerin, Çağatayca benzerlerinin de yazılmaya başlaması dikkat çekmektedir. Çağatayca sadece şiir dili olarak değil kültür dili olarak da önemli bir gelişme göstermiş, bu dille tertip eden şair sayısı çoğalmıştır.[10]

XV. ve XVI. yüzyıllar, umumiyetle Azerbaycan için kültür hareketlerinin yoğun oluğu bir zaman olmuştur. Azeri şairleri, bu devrin saray etrafında kümelenmiş aydınları idiler. Arapça ve Farsça eserlerin Türkçeye çevrilişi, küçümsenmeyecek bir değer taşır. Şiiliğe ait eserler ise, doğrudan doğruya Türkçe yazılıyordu. Şah İsmail'in sarayı bir bakıma Azerbaycan Türk medeniyeti merkezi haline gelmişti. Resmi ve musikiyi seven Şah İsmail hususiyle şiir ve edebiyatı, kendi himayesi altına almıştır.[11] Yapılan sanatsal faaliyetleri desteklemeye ve bu alandaki ihtiyaçları gidermeye çalışmıştır.

XVI. yüzyılda Türk edebiyatının en verimli ve ihtişamlı devri Osmanlı sahasında görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî ve ekonomik alanda gücünün zirvede olduğu, bu görkemli dönemde, başta kendileri de birer şair olan padişahlar olmak üzere, bütün devlet adamları ve toplumun önde gelenleri, sanata ve edebiyata büyük önem vermişlerdir.

Siyasi istikrarın sağlandığı huzur ve güven ortamında sanatsal ve edebî faaliyetler artmış bu yüzyıl, kültür ve edebiyat bakımından da Osmanlı'nın en görkemli dönemi haline gelmiştir. Artan fetihlerle birlikte, Osmanlı coğrafyasında kültür merkezi sayılacak pek çok şehir ön plana çıkmıştır.

---

[10] Şentürk-Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 312-313.
[11] Yavuz Akpınar, *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994), 23-24.

Memleketin mühim şehir ve kasabalarında refah ve servet derecesi yükselmiş; bilhassa Rumeli'de büyük kültür merkezleri vücuda gelmiştir. En uzak hudut şehirlerine kadar kurulan ilk mektepler, tekkeler ve medreseler İslam dinini ve Türk lisanını şehirlerdeki yerli halk arasında oldukça geniş tarzda yaymaya muvaffak olmuştur.[12] Böylece Türkçe gittikçe genişleyen çevresinde bulunan ulusları da kuşatan bir dil haline gelmiştir.

Bütün Türk dünyasında sanatın devlet prestiji bakımından arz ettiği önem sebebiyle sanatçılar, savaşların en önemli ganimetleri arasında sayılmaktaydı. Yaptığı seferlerden sonra önemli ilim adamları ve sanatkârları İstanbul'a getirten Y. S. Selim'in, İstanbul'u İslam ilimleri ve sanatlarının en önemli merkezi haline getirmek istediği, aynı zamanda Osmanlı bilim ve şiirine ivme kazandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.[13] Ayrıca Yavuz'un ve diğer padişahların seferler sırasında şaireri de yanlarında götürdükleri ve bu şairlere kayıtlar tutturdukları bilgisi, sanakârların Osmanlı dönemindeki önemlerini açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Osmanlı'nın her alanda altın çağını yaşadığı dönemde, Türk edebiyatı da en büyük şairlerini yetiştirmiştir. Zâtî, Hayâlî, Yahya Bey, Bâkî, Nev'î, Fuzûlî, Bağdatlı Ruhi bunların başında yer almıştır.[14] Yetişen bu şairler çevrelerinde hızla gelişen Fars edebiyatını model almış ve onları geçtiklerini düşünmüşlerdir. Arap ve Acem dillerinden birçok unsur eserlerde kendini hissettiriyor, sultanlar Farsça, Türkçe şiirler kaleme alıyor ve çeşitli şiirlerden oluşan divanlar tertip ediyorlardı. Bütün bu gelişmeler çerçevesinde anlaşılıyor ki, dönemin ilim ve sanat faaliyetleri oldukça geniş bir çerçeveye yayılmış ve birçok alanda gelişme göstermiştir.

XVI. yüzyılda edebî lisan, Arapça ve Acemceden yeni unsurlar alıyor, Acem edebiyatı manevi nüfuzunu kuvvetle muhafaza ediyordu. Gelibolulu Surûrî, Sudî gibi şarihler, İbn Kemal, Riyâzî gibi âlimler ve daha birçokları Acem filolojisi ve edebiyatı ile uğraşıyorlar, edebî şerhler, lügatler, gramer kitapları yazıyorlardı. Bu devirde muhtelif mevzulara ait Arapçadan ve Acemceden tercüme edilmiş kitaplar sayılamayacak kadar fazladır.[15]

---

[12] Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 389.
[13] Şentürk-Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 326-329.
[14] Cemal Kurnaz, *Eski Türk Edebiyatı* (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2003), 214.
[15] Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 393.

Aynı dömnemde Anadolu'da bulunan Alevi-Bektaşi tarikatleri de faaliyet göstermekteydi. Bu tarikatler belli dergâhlarda eğitimler alıyorlardı. Edebî muhitin İran edebiyatıyla bu denli alakadar olduğu bu dönemde, Hurufilik, Bektaşiliğin asli inançlarından biri olmuş, yayılmaya ve bir yandan Bektaşilerden, bir yandan müstakil olarak kendisinden mümessiller yetiştirmeye devam etmiştir.[16] Her dönemde olduğu gibi 16. yüzyılda da tarikatler kendilerine mürit topladığı görülmektedir. Müritler arasında şairler ve sanatkârlar zümresi de bulunmaktaydı. Bu da Hurufilerin dergâhlarda gizlenebilmelerine olanak sağlamıştır.

Alevi-Bektaşi dergâhlarının da yardımıyla uzun süre gizlenmeyi başaran Hurufi müritler, daha sonraları Anadolu ve Balkanlara kadar yayılma imkânı bulmuştur. Son izleri, incelememize konu olan şair ve daha sonrasındaki birkaç şairde daha görülmektedir. Dönemin içinde bulunduğu gelişmeler arasında yer alan bu konuya Hurufilik başlığı altında daha ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.

---

[16] Abdülbâki Gölpınarlı, *Hurûfilik Metinleri Kataloğu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 29.

B. TUYUĞ

I. Tuyuğun Tanımı ve Türk Edebiyatındaki Yeri

Kaynaklarda "tuyuğ, tuyuk, duyug, toyık, toyuk ve tuyuğ" olarak geçen bu kelime,[17] "kapalı, gizli, imalı, cinaslı söz söyleme, şarkı söyleme; şiir, şarkı ve türkü"[18] anlamlarında kullanılan bir nazım şekline verilen addır.

Edebiyat terimi olarak *tuyuğ*, Arap ve İran edebiyatlarında görülmeyen, yalnız Türk edebiyatında kullanılan bir nazım şeklinin adıdır. Başlangıcı milli Türk şiirinin nazım şekli olan dörtlüklerdir. Tuyug, Halk edebiyatındaki maninin divan edebiyatında rubai karşılığı olarak görülen şekline denir.[19]

Yakut lehçesinde bugün bile *tuyuğ* yerine *toyug* kelimesi, ruhanilerin birtakım ayinlerinde okudukları dini manzumeler manasında mevcut imiş. Düğün manasına gelen *toy*; ruhani manasına gelen *toyın, toyun* kelimeleriyle bağlantılı olarak dini menşeden gelen en eski Türk şiirine verilen eski bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.[20] Türk edebiyatında tuyuğ nazım şekli daha çok Azeri ve Çağatay sahalarında kullanılmıştır.[21] Osmanlı dönemi Türk edebiyatı içinde çok fazla rağbet görmemiş olması hasebiyle tuyuğ nazım biçimi istisnai bir durum olarak ifade edilmiş ve bu şekilde kabul görmüştür.

Gibb; Doğu-Türk edebiyatında işlenen bu nazım şekline *duyuğ* veya *tuyuk* adı verildiğini ve Osmanlı şairlerince pek itibar edilmeyen nazım şeklini, halk edebiyatı nazım şekillerinden mani ve rubainin birleşiminden ortaya çıkmış melez bir tür şeklinde ifade etmiştir.[22] Fakat bu yorumun mani ve tıuyuğ arasındaki benzerlikten kaynaklandığı düşünülmektedir. Daha sonraki çalışmaları ile Halil Erdoğan Cengiz, tuyuğun Azeri ve Çağatay sahasında kullanıldığı, Anadolu sahasında ise 16. yüzyıldan sonra rağbetten düştüğü görüşüne katılmaz ve her

---

[17] Halil Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı II* (1986), 421.

[18] Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983), 215.

[19] Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 80.

[20] Mehmet Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları II,* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 209.

[21] M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, (İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2010), 99.

[22] E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 73.

dönemdeki divanlarda tuyuğ şekline uyan şiirlerin bulunduğunu ifade eder.[23] Bu da yapılan son araştırmalar ile tuyuğ tarihini 16. yüzyıl ile bitirmek doğru bir ifade olmamaktadır.

Azeri sahası Türk edebiyatında tuyuğ nazım şeklinin en erken görüldüğü dönem, 14. asırdır. Genel itibariyle tuyuğ nazım şekli bağlamında Çağatay sahası, ilk örneklerinden 19. asırda görülen örneklerine kadar formunda herhangi bir bozulmaya veya değişime uğramamış tek saha olarak karşımıza çıkmaktadır.[24]

Anadolu edebiyatında çok fazla örneği olan bir nazım şekli olmamasına karşın, ilk örnekleri bugünkü bilgilere göre Kadı Burhaneddin'e (ö. 800/1398) ait olup şairin 119 tuyuğ yazdığı bilinmektedir.[25] Ortaya çıkışının başlangıç döneminde tuyuğ yazan şairlere rastlanır. Bunlardan en önemlisi, XV. yüzyıl şairlerinden İvazpaşazade Atayi'dir (ö.841/1437). Atayi, Anadolu'da tuyuğ nazım şeklini kullanan, şiirde atasözü ve deyimlere yoğun olarak yer veren ilk şair olma özelliği ile bilinmektedir.[26] Ortaya çıktığı bu dönemde örnekleri görülmüştür. Fakat mani ile olan benzerliği sonraki dönemlerde ilgi görmemesine yol açmıştır. Tuyuğa olan ilgi azalmış ve XVI. asırdan itibaren şairler tuyuğa pek önem vermemişlerdir.[27] Fakat bu tamamen bittiği anlamına gelmemektedir, yakın zamanda yapılan çalışmalar neticesinde 19. asırda da tuyuğ örneklerinin mevcut olduğu görülmüştür.

Anadolu şairlerinin, tuyuğ nazım şekline mesafeli durmaları ve divanlarında bu nazım şekliyle az sayıda manzume kaleme almaları, bu nazım şekline karşı başta Sehi Bey olmak üzere bazı kesimlerin küçümseyici ifadelerinden kaynaklanmaktadır.[28] Sehi Bey'in *Heşt Bihişt* adındaki tezkiresinde söylediği bir beyitten, tuyuğun XVI. yüzyıl başlarında artık hiç kullanılmadığı üstelik küçümsendiği görülmektedir.[29] Aşağıda verilen örnekte açık bir şekilde görülmektedir.

---

[23] Cemal Kurnaz, Halil Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, (Ankara: H Yayınları, 2010), 102.

[24] Mehmet Sait Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*, (İstanbul: Kriter Yayınevi, 2019), 12-13.

[25] Nihat Öztoprak, "Tuyuğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 450-451.

[26] Günay Kut, (hzl.) *Heşt Bihişt, Sehî Bey Tezkiresi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, (Harvard: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1978), 182.

[27] Mustafa İsen vd. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2006), 230.

[28] Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*, 132.

[29] İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 82.

Bülbül sadâsı gibi şi'r-i Sehî güzeldir
Eş'ar-ı gayrılar hep ana göre tuyugdur

Sehî Bey[30]

Sehi'nin şiirleri bülbülün ötüşü (sesi) gibi güzeldir. Geriye kalan tüm şiirlerin hepsi ona göre (basit bir şiir olan) tuyuğdur. Bu beyitle Sehi Bey, kendi şiirini yüceltirken tuyuğu yermiş ve güzel şiirden arta kalan, basit ve sıradan olarak görmüştür.

Yukarıda verilen örnek beyitte de görüldüğü üzere tuyuğ nazım şekli, divan edebiyatı şairleri tarafından benimsenmemiştir. Buna rağmen 14. asırdan 19. asra kadarki tarihsel seyirde tuyuğun hemen her asırda icra edildiğini söylemek mümkündür. Fuad Köprülü ve diğer bazı araştırmacılar tarafından tuyuğ ile ilgili ilk bilgilerin Ali Şîr Nevâyî ve Babür Şah tarafından verildiği zikredilse de yakın zamanda yapılan yeni çalışmalar, bunun daha da eskiye götürülebileceğini göstermektedir.[31]

Yenileri yapılıncaya kadar yapılan son çalışmaların neticesinde tuyuğun; 14. yüzyılda ortaya çıktığı ve Anadolu'da 16. yüzyılda son bulmayıp 19. yüzyıla kadar çok sık olmamakla beraber devam ettiği sonucuna varılabilmektedir.

II. Tuyuğlarda Vezin ve Kafiye Düzeni

Cinaslı kafiyelenen, bir fikrin, bir hikmetin dile getirildiği dört mısralı tuyuğ nazım şeklinin, genel olarak "a-a-x-a" düzeninde[32] kafiyelendiği bilinir, özellikle maninin bu şekilde kafiyelenmesi, tuyuğun maniden etkilenerek nihai hâlini almış olduğu düşüncesini daha fazla destekler niteliktedir. Mahlas kullanılmadan yazılan tuyuğların cinassız kafiyeli veya "x-a-x-a" düzeninde yahut mısraları kafiyeli "a-a-a-a" (musarra')[33] düzeninde meydana geldiği bilinmektedir. Bununla birlikte, tuyuğların üç farklı şekilde kafiyelendiği (a-a-a-a/ a-a-x-a/ a-x-a-x) ancak daha çok *a-a-x-a* ile *a-a-a-a* şeklindeki kafiye ile örüldüğü

---

[30] Halûk İpekten (vd.) *Sehî Beg Heşt-Bihişt*, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 33.
[31] Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*, 78.
[32] Öztoprak, "Tuyuğ", 450.
[33] Öztoprak, *a.g.m.* 450.

görülmüştür.[34] Tuyuğdaki aruz kalıbı, 11'li hece ölçüsüne uygun düşer. Bu nedenle halk şiirinin 11'li kalıbı ile yazılan manilerine *"tuyuğ"* adı verilmiştir.[35] İki beyitten meydana gelişi ve kafiye tertibi bakımından rubaiden farksız görünen tuyuğ, rubaide hiç yeri olmayan *"fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün"* vezini[36] ile kaleme alınır fakat çok nadir olmakla birlikte farklı kalıplar da kullanılmıştır.

Usandım mülk ü mâlinden cihânın
Bana zevkı gerekmezdir bu cânın
Nece nûş eyleyim devrân elinden
Helâhil zehrin âhir zamânın

Nesîmî[37]

Tuyuğ nazım şeklinde bu özel vezin dışında aynı hece sayısına sahip olan "*mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün* ile *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*" vezninde kaleme alınmış tuyuğlarımız da mevcuttur.[38] Alışılmışın dışına çıkan birkaç şair, yazdıkları tuyuğlarda bu şekilde farklı vezinler kullanmıştır. Bunlar; 14. yüzyılda; Nesîmi, 15. yüzyılda; Ahmed-i Rıdvân, Eşrefoğlu Rûmî, Ahmet Paşa, 16. yüzyılda; Dukakinzâde Ahmet Bey, Münîrî, Amrî, Misâlî (Gül Baba), Pirkâl, Medhî, Ca'ferî, 17. yüzyılda; Bahtî, 18. yüzyılda; İbrâhim Nazîr/Nazîrâ, Neccâr-zâde Şey Rızâ, Gurbî, 'Örfî Mahmûd Ağa, 19. yüzyılda; yaşamış Sûzî-i Sivasî, Mehmet Nebîl adlı şairler[39] *"fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün"* kalıbının dışında aruz kalıpları kullanmışlardır.

III. Tuyuğlarda İşlenen Konular

Tuyuğ hikemî ve lirik muhtevalara uygun bir nazım şeklidir. Şairlerin önemli bir düşünceyi kısaca dile getirmek yahut görüşünü, inancını ortaya

---

[34] Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*, 23.

[35] İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2004), 461-462.

[36] Ö. Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 405.

[37] Hüseyin Ayan, *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni,* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), 413.

[38] Çalka, *age.* 20.

[39] Çalka, *age.* 21.

koymak istediğinde tuyuğu tercih ettiği görülmektedir.[40] Bu amaçlar doğrultusunda kullandıkları vezin ve kafiye kendilerini daha iyi ifade edbilecekleri bir düzende olmalıdır. Bu düzeni sağlayacak olansa tuyuğların vezin ve kafiyesi olmuştur.

Tuyuğda da mani ve rubaide olduğu gibi önemli bir fikir söylenmeye çalışılır. Bu sebeple zor söylenen şiirler olarak bilinirler.[41] Tuyuğunların maniler gibi ilk iki, hatta bazan ilk üç mısraı bir düşünce veya duyguya zemin döşerken dördüncü mısraı da bir netice veya hükmü ifade eder.[42] Tuyuğların hikemî ve lirik muhtevalı bir şekilde yazıldıkları görülmektedir. Tuyuğlarda anlatılmak istenen birçok mana örgüsü kısaca dile getirilmiş ve bir dörtlükle anlatılmak istenen öz itibariyle ifade edilmiştir.[43] Uzun beyit sayıları yerine kullanılan tuyuğlar dört mısraa anlatılmak istenen asıl meseleyi okuyucuya sunmaktadır. Tuyuğlarda kullanılan cinas, vezin ve kafiye örgüsü de aslen manayı derinleştirmek amacına ulaşmakta ve okuyucuya muhtevayı anlatırken içeriği şiirselleştirme rolünü üstlenmektedir.

IV. Tuyuğlarda Mahlas Kullanımı

Mahlas kullanılmayan ve dört mısradan teşekkül eden mahlassız oluşu, kafiye yapısı ve konusu gibi hususlarda da rubaiye[44] benzerliği ile bilinen tuyuğlarda genel olarak mahlas kullanılmadığı bilgisi yaygındır. Fakat aralarında Misâlî'nin de bulunduğu bazı şairler, tuyuğlarında mahlas kullanmışlardır; 15. asır şairlerinden Dede Ömer Rûşenî (öl. 1487) ve Şibân Han (öl. 1510); 16. asır şairlerinden Şah İsmail Hatâyî (öl. 1524) ve 18. asır şairlerinden 'Örfî Mahmud Ağa (öl. 1778) bu şairlerin başında gelmektedir.[45] Görüldüğü üzere bu konuda da istisnai durumlar mevcuttur. Fakat genel intiba' tuyuğlarda mahlas bulunmadığı yönündedir.

---

[40] Öztoprak, "Tuyuğ", 450.

[41] Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk* Edebiyatı, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 786.

[42] Akün, "Divan Edebiyatı", 405.

[43] Anakız Aysel Çoban, "Kadı Burhâneddin'in Tuyuğlarının Türk İslam Edebiyatındaki Yeri Ve Önemi" (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2015), 40.

[44] Öztoprak, *a.g.m.* 450.

[45] Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*, 37.

V. Tuyuğlarda Cinas ve Cinasın Türleri

Divan şiirlerinde çok fazla kullanılan lafzi bir sanat olan cinasın lügat anlamı; iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesi, manzum veya düz yazı bir metinde anlamları farklı lafızlar arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliği olarak ifade edilmektedir.[46] Belagat kitaplarında değişik yönlerden tasnife tabi tutulan *cinas*, genellikle önce cinas-ı tam ve cinas-ı gayr-i tam olmak üzere iki bölüme, daha sonra bunlar da kendi aralarında alt bölümlere ayrılmaktadır.[47]

Cinas bilhassa mizahi konularda okuyucunun hoşuna giden bir sanat olup divan ve halk edebiyatlarında geniş ilgi görmüştür. Çok orijinal örnekleri bulunduğu gibi sırf sanat kaygısıyla yapılmış cinaslar da vardır. Ayrıca eski şairlerin Arapça ve Farsça kelimeleri çokça kullanması cinasın sınırlarını genişlettiğini göstermektedir.[48]

Cinaslarda, lafız benzerliği dört yönde söz konusu olur. Bunlar lafızları meydana getiren harflerin (a) nevi/cinsi, (b) sayısı, (c) harekesi, (d) sırası şeklindedir.[49] Cinas, işleniş itibariyle okuyucuyu düşündürme ve şiirin anlam dünyasına çekmedeki en etkili yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca cinasta kelimelerin eski harflerle yazılış şeklinin de önemli olduğuna dikkat edilmelidir.[50] XV ve XVI. yüzyıl şairleri, şiirlerinde cinası çok kullanmışlardır.[51] Azeri sahasında yetişen Nesîmî ve Kadı Burhaneddin'in divanlarında ağırlıklı olarak cinas sanatının kullanıldığı gazeller görülmektedir.

Taşlıcalı Yahya'nın (ö. 990/1582) aşağıda verilen beytinden görüldüğü üzere (kıldı/yakıldı) sadece tuyuğlarda değil divan edebiyatı şiirlerinde yoğun olarak kullanılmıştır.[52]

---

[46] M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, (İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2006), 245.

[47] Hulusi Kılıç- Kazım Yetiş, "Cinas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 12-14.

[48] Kılıç-Yetiş, "Cinas", 14.

[49] Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 245.

[50] Saraç, *age.* 248.

[51] Kızıldağ, Tuğba Adalar, "Şeyhülislam Yahya Divanı'nda 1-252. Gazellerde Ahenk Unsurları (Cinas, İştikak, Kalb)" (Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, 2014), 9.

[52] Muhsin Macit, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2005), 126.

Göz ucuyla bana dilber bugün bir merhaba ***kıldı***
*Görüp ağyar onu nar-ı hasedden yandı ya****kıldı***

Taşlıcalı Yahya[53]

Ahmet Paşa (öl. 1497) divanın mukattaat bölümünde yer alan şu tuyuğda divan şairlerinin çok oynadıkları "***al***" kelimesinin değişik anlamlarda kullanımı, metne hâkim olan "***-l***" sesinin eşliğinde ahenk sağlamayı aşan bir fonksiyon icra etmektedir.[54]

Ey yanağı ***al*** *ü vey giydiği* ***al***
Al*a gözlüm etme can* ***al****mağa* ***al***
Al *ile bir busen* ***al****dım dostum*
Ger peşiman oldun ise yine ***al***

Ahmet Paşa[55]

Örneklerde de görüldüğü üzere cinas sanatı, şiirlerde ahengi sağlayan önemli unsurlardan biridir. Konu itibariyle cinas meselesi tuyuğlarda da çokça dikkat çeker. Tuyuğ hakkında bilgi veren Ali Şîr Nevaî, tuyuğun kafiyelerinin cinaslı olmasına dikkat edildiğini belirttiği gibi tuyuğ üzerinde ondan daha fazla, ondan daha etraflıca duran Babür Şah da onun cinaslı kafiye yapısının çeşitlerini gösterdikten başka ayrıca cinassız bir tuyuğ şekline de işaret eder. Nesîmî ve XV. asır Osmanlı şairlerinde görülen tuyuğların bir kısmı bu şekilde yazılmıştır.[56]

Cinas türlerini iki başlık altında ele aldıktan sonra bu başlıkları da kendi içinde alt başlıklara ayırmak gerekir. Bu bölümleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Tam Cinas

Cinas-ı tam, lafız itibariyle birbirine uygun cinaslara denir. Tam cinas "vücûh-i erbaa" denilen dört şeyin ittifakı ile yani cinası meydana getiren

---

53 Kızıldağ, *age.* 9.
54 Kızıldağ, *age.* 17.
55 Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1992).
56 Akün, "Divan Edebiyatı", 389.

kelimelerin harfleri, sıraları, sayıları ve harekeleri bakımından birbirinin aynı olması ile meydana gelen cinasa verilen addır.[57] Bu cinas türü kendi içinde iki kısma ayrılır:

Basit Cinas

Cinası meydana getiren lafızların her birinin tek bir kelimeden ibaret olmasına denir.[58] Anlamlarının farklı olmasına karşın yazılışları aynı olan yani sesteş kelimeler olarak adlandırdığımız kelimelerin kullanıldığı cinas türüdür. Aşağıdaki mısrada "***geç***" kelimesi anlam olarak farklı, yazılışı aynı olması itibariyle basit cinasa örnektir.

Dönülmez akşamın ufkundayız vakit çok ***geç***
Bu son fasıldır ey ömrüm nasıl geçersen ***geç***

Yahya Kemal Beyatlı[59]

Mürekkeb Cinas

Benzer kelimelerden her ikisi veya biri birleşik kelime olursa bu tür cinas "cinas-ı tamm-ı mürekkeb" olarak adlandırılır.[60] Birbirini izleyen iki lafzın arasındaki sınırların değişmesi ve durakların kaldırılması ile ortaya çıkan farklı anlam, dinleyicide olumlu tesir bırakır.[61] Bu tesirin şiir estetiğine ve ahengine katkı sağladığı görülmektedir.

Mürekkeb cinas *"cinas-ı müteşabih"*,*"cinas-ı mefrük"* ve *"cinas-ı merfü"*[62] olmak üzere üç kısma ayrılır:

Cinas-ı Müteşabih: Beyit içinde bulunan aynı kelimelerin yazılışlarının da aynı olduğu cinas türüdür.

---

[57] Kılıç-Yetiş, "Cinas", 12.

[58] Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 245.

[59] Hakan Değirmenci, "Yahya Kemal Beyatlı'nın Şiirlerindeki Ölüm Teması Üzerine Bir Tahlil", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2000): 256.

[60] Kılıç-Yetiş, a.g.m. 13.

[61] Saraç, *age*. 246.

[62] Saraç, *age*. 246.

Dûş olub bir ***tâze yâre***
Câna açdım ***tâze yâre***
Vasıf-ı Enderûnî

Cinas-ı Mefrûk: Beyit içinde bulunan aynı kelimelerin yazılışlarının farklı olmasına denir. Aşağıda verilen örnekte de görüldüğü üzere, aynı kelimelerin farklı şekilde yazılması ile oluşturulmuştur.

Gelince va'd-i visâle ***bahâneler*** *söyler*
O şâh-ı kişver-i hüsn ü ***bahâ neler*** *söyler*
Şeyh Galib[63]

Meni vaslin yolığa ***bir yândur***
Düşmanim ğam otğa ***biryândur***
Rahm uşşâk arâ bu hastağa kim
Bir tarafdur alar bu ***bir yândur***
Kadı Burhaneddin[64]

Cinas-ı Merfû': Beyit içinde bulunan aynı kelimelerin bağımsız olmayıp birinin ötekinin bir parçası olduğu cinas türüdür.

Körmedük insân munuñ tig nâzenîn
Körgüzür gûyâ melek yüz ***ya perî***
Barça cân dîvâne vü şeydâ kılur
Zülf-i 'anber-bar ile yüz ***yaparı***
Mevlânâ Lütfî[65]

---

[63] Naci Okçu, "Şeyh Galip Kasideleri", T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, http://www.kulturturizm.gov.tr/ ,51.
[64] Çoban, "Kadı Burhanneddin Tuyuğları", 41-42.
[65] Günay Karaağaç, *Lutfî Divanı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım* (Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 1997), 295.

b) Tam Olmayan Cinas

Cinas-ı tamdaki dört benzerlikten (vücüh-i erbaa) birinin noksan olması ile meydana gelen cinastır.[66] Bu cinas kendi içinde belli özellikler ile ayrılır:

Cinas-ı Mütekârib

Cinası meydana getiren kelimelerdeki harflerin cinslerinin farklı olmasıdır. Bu farklılık sadece bir harfle olur. Harflerin farklı cinste olmasının yanı sıra çıkış yerlerinin birbirine yakın olmasına "*cinas-ı muzâri*", çıkış yerlerinin uzak olanlarına ise "*cinas-ı lahık*" denilmektedir.[67] Bunları şu şekilde ayırabilmek mümkündür:

Cinas-ı Muzâri: Tür bakımından uyuşmayan harflerin cinası oluşturan kelimelerin ortasında yer alması sanatıdır. Aşağıda verilen örnekte de görüldüğü üzere *"mûr-mâr"* kelimeleri arasında bu cinas örneği vardır.

Pây-mâl etme bizi ***mûr*** *görüp ey gâfil*
Mûr iken mâr oluruz ***mâr*** *iken ejderhayız*

Hayalî[68]

Cinas-ı Lâhık: Cinaslı sözcükler arasında bir harfin farklı olmasıyla oluşturulan cinas türüdür. Farklı olan harf, başta, sonda ya da ortada olabilir. Bu özelliğine rağman tuyuğlarda sadece başta ve sondaki harfin değişik olma durumları tespit edilmiştir.[69]

---

[66] Kılıç-Yetiş, *a.g.m.* 13.
[67] Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 246.
[68] İnci Kiremitçi, "Hayâlî-i Gülşenî Divanı Üzerine Bir İnceleme" (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi), 2001.
[69] Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*, 34.

*Hakka şükür koçlaruñ **devrân**ıdur*

*Cümle 'âlem bu demüñ **hayrân**ıdur*

Güñ batardan gün toğan yire degin

*'Işk erinin bir nefes **seyrân**ıdur*

Kadı Burhâneddin[70]

Toğdu mağribden güneş indi Mesîh

Gör Mesîhî sen misen yâhud kabîh

*Geç kinâyetden ki remz oldu **sarîh***

*Burgu çalındı vü haşr oldı **sahîh***

Nesîmî[71]

Cinas-ı Nâkıs

Kelimelerdeki harflerin sayılarının farklı olmasıdır. Kelimelerin harf sayısında biri diğerinden daha az olduğu için *nâkıs* olarak adlandırılır. Eksik harf kelime başında olursa "*cinas-ı merdûf*", kelimenin ortasında olursa "*cinas-ı mutarraf*", kelimenin sonunda olursa "*cinas-ı müktenif*" olarak adlandırılır.[72] Aşağıdaki beyitte geçen "*cem- cam*" kelimelerinde *cinas-ı nâkıs* görülmektedir.

***Cem** bezm-i **câm**ı kurduğu gün şâd olun dedi*

Ey dil-harâblar için âbâd olun dedi

Yahya Kemal Beyatlı[73]

Cinas-ı Muharref

Cinası oluşturan kelimelerin *hareke* ve *sükûn* yönünden farklı olmasına denir. "*Verd-vird*" kelimelerinde bu tarz bir cinas mevcuttur. Şeddeli harfler

---

[70] Muharrem Ergin, *Kadı Burhâneddin Divanı*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 586.

[71] Ayan, *Nesîmî Divanının Tenkitli Metni*, 805.

[72] Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 246.

[73] Eruz, Feride Gül, "Yahya Kemâl Beyatlı'nın Şiirlerinde Kelime Dünyası" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006), 78.

şeddesiz sayılır. "*Cennet-cinnet*" kelimelerindeki şekilde bir uyum mevcuttur.[74] Aşağıda verilen örnek beyitte muharref cinas örneği bulunmaktadır.

Cehennem esfelî ola saña yurt
Ne deyvire o vakt işbu savul yort
Karıncadan za'îf olasın anda
Zîrâ bunda işitmedüñdi ögüt

Eşrefoğlu Rûmî[75]

Cinas-ı Musahhaf

Kelimelerde bulunan noktaların farklılığına dayanan cinas türüdür. Bu cinasa, "*cinas -ı tashif*" adı da verilir.[76] Cinas-ı hat ve cinas-ı hatti olarak da bilinen cinas türüdür. Aşağıda verilen örnekte görüldüğü üzere Arap harflerine göre, yazılışları aynı fakat noktaları farklı olan kelimelerden meydana gelir.

Turmadın 'âlemde idersin ***sehâ***
Ben kuluñâ dâyimâ derd ü belâ
Pâdişâh u heft-kişversin ***şehâ***
Lâyık oldur k'idesin dâyim 'atâ

Ahmed-i Rıdvân[77]

Cinas-ı Kalb

Kelimelerdeki harflerin sıralanışında bulunan farklılıkların meydana getirdiği cinas türüdür. Kelimeler aynı harflerden meydana gelmektedir. Kelimelerin birinin düz okunuşu diğerinin sondan okunuşu ile aynı ise (felek-kelef gibi) buna *"kalb-i kül"*, eğer kelimelerde belli bir sıralama olmaksızın

---

[74] Saraç, *age.* 246.
[75] Mustafa Güneş, "Eşrefoğlu Rûmî Divanı (İnceleme-Metin)" (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, 1994), 469.
[76] Kılıç-Yetiş, *a.g.m.* 14.
[77] Halil Çeltik, *Ahmed-i Rıdvân Divanı*, (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2011), 698.

sadece aynı harflerden oluşuyorsa (ihmâl- imhâl) buna da *“kalb-i ba’z”* adı verilir.[78]

*Dilberâ zülfüñ ‘aceb **reyhân**-ımış*
*Hüsnüñe ‘âşık senüñ **hayrân**-ımış*
Sevdügüm bir dilber-i canân-ımış
Hüsn içinde Yûsuf-ı Ken‘ân-ımış

Kansu Gavrî[79]

Görüldüğü üzere cinas, Klasik Türk Edebiyatı şairleri tarafından oldukça rağbet görmüş ve şiirlerde sıklıkla kullanılmıştır. Başlıklar halinde verilen cinas en genel ifadeyle, şiire ahenk ve musiki hissi katan bir sanat olarak karşımıza çıkar.

[78] Kılıç-Yetiş, *a.g.m.* 14.
[79] Orhan Yavuz, *Kansu Gavrî’nin Divanı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstirüsü Yayınları, 2002), 133.

C. HURUFİLİK

I. Hurufiliğin Doğuşu ve Anadolu'ya Yayılışı

Sözlükte "bir tarafa meyletmek, sapmak" anlamına gelen *harf* masdarının isim şekli olup "taraf, uç, yan; zirve, tepe; kelime, kelam" vb. anlamları ifade eder; çoğulu huruf ve ahruftur. Kur'an'da *"bir şeyin çeşitli yönlerinden biri"* (el-Hac 22/11), "yedi harf" hadisinde "lehçe" veya "kıraat" (Buhari, "Fezaʾilü'l-Kur'an", 3, 5) manalarında kullanılmıştır.[80] Genel olarak bilinen tanımı ile harf; alfabeyi oluşturan her bir sesin karşılığında kullanılan yazı, çizgi ve çizgi gruplarına verilen addır.

Harflerin çoğulu anlamına gelen, *huruf* kelimesinden türetilmiş olan *Hurufi* kavramı, en genel anlamıyla, harflerin sırrını çözerek, harflere mana vererek kâinat sırrına vakıf olunacağını savunan görüşün temsilcilerine verilen addır. *"Huruf"*; harfler. *"İlm-i huruf"*; harflerden mana çıkarıp yorumlama bilgisi. *"Hurufi"*; huruf bilgisi ile ilgili olan. Allah'ın kelam suretinde tecellisine ve harflerle belirtilmesine inancı[81] gibi sözlük anlamlarından anlaşıldığı üzere, Hurufilik inancının ana temellileri, harflerden yola çıkılarak oluşturulmuş ve yine harfler üzerinden yaratılışı, kâinatı ve var oluş sebeplerini anlamak üzerine kurulmuştur denebilir.

Hurufiliğin temeli, eski çağlardan gelen ve harflerle elde edilen sayıların kutsallığını kabul edip, bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen anlayışa dayanır. Ne zaman ve nasıl doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte gerçek anlamıyla milattan önce IV. ve III. yüzyıllardan itibaren Ortadoğu'daki Helenistik-Gnostik karakterli dinlerde ortaya çıktığı görülmektedir.[82]

Hurufi felsefesi harflerin rakamsal değerlerinden, nokta sayılarından, telaffuzlarından ortaya çıkan harf sayılarından hareket ederek harfleri rakamlarla ilişkilendirmektir. Böylece harf, söz ve sayılar aynı çerçevede gün yüzüne çıkıp

---

[80] İsmail Durmuş, "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16: 158.

[81] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2012), 440-441.

[82] Hüsamettin Aksu, "Hurûfîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18: 408.

değerlendirilmiştir.[83] Hurufiler, harfleri yalnızca bir kavramın remzi olarak ele almazlar. Onları kimi zaman tutarsız da olsa, çeşitli açılardan ve kendilerine has bir biçimde değerlendirirler.[84] Her şeyin merkezinde ve varoluşunda harflerin sayısal değelerini bulmayı hedeflemişlerdir.

Harfler ve sayıları kutsal kabul ederek onlara sembolik anlamlar yükleyen batıni bir cereyan olan Hurufiliğin kökeni her ne kadar eski çağlara kadar dayansa da içtimai bir hareket olarak ortaya çıkışı XIV. asra tekabül etmektedir. Fazlullah-ı Hurufi'nin (ö. 796/1394) kurup geliştirdiği bu akım, kısa süre içerisinde kendisine İran, Azerbaycan, Irak ve Anadolu'da yayılma sahası bulmuş ve birçok kişi Hurufiliğin tesiri altında kalmış.[85] Şairlerinde dâhil olduğu kesimler onun müridi olma yolunda büyük çaba sarf etmiştir.

Timur'un saltanatı döneminde (1370-1405) İran, Harizm, Azerbaycan ve Irak bölgeleri çeşitli tarikatlar ve şeyhlerin yaygın şekilde faaliyet gösterdiği muhitlerin başında gelmekte, ilim ve tarikat ehline değer veren Timur'un hoşgörüsü de bunların faaliyetini kolaylaştırmaktaydı.[86] Fakat Hurufilik felsefesinin, kutsal dini anlamadaki harf sisteminden ziyade, Allah'ın beşere indirgenmesi olarak algılanmıştır. Oluşmaya başladığı bu dönemde çok geçmeden, toplumun inanç esaslarına zıt düştüğü gerekçesiyle toplumsal ve siyasal olarak ağır eleştirilerin odağına oturmuş ve çok sert tepkiler almıştır. Başta Hurufiliğin kurucusu olan Fazlullah olmak üzere, Hurufilik mensubu olan birçok şair ve sufinin ölüm sebebi idam olarak tarihe geçmiştir.

Fazlullah-ı Hurufi, düşüncelerinin şeriata aykırı olduğu yönünde ulema ve fukahanın görüş bildirmesi üzerine Timur tarafından takibata maruz kalmış ve Timur'un oğlu Miran Şah tarafından yakalanıp Alıncak Kalesi'nde hapsedilmiştir. Yargılama sonunda Şirvan hâkimi Şeyh İbrahim'in kadısı Bayezid'in fetvasıyla öldürüldü.[87] Fazlullah'ın öldürülmesiyle Hurufilik pek sıkı bir takibe uğramıştı. İran'da tenkile uğrayan Hurufiler, Anadolu ve Rumeli'yi kendilerine bir sığınak

---

[83] Fatih Usluer, *Hurufilik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren,* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009), 11.
[84] Özer Şenödeyici, *Nesîmî ve Hurufilik Kitabı*, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015), 118.
[85] Ramazan Ekinci, "Nesîmî ve Hurûfîlik Kitabı / Değerlendirme", *Gazi Türkiyat* 17 (2015): 233.
[86] Aksu, "Hurûfîlik", 408.
[87] Aksu, *a.g.m.* 409.

olarak görmüş, oralara hicret etmişlerdir.[88] Hurufiliğin, Fazlullah'ın halifeleri olduğu bilinen kişiler tarafından devam ettirildiği ve en önemli halifesi olan 'Aliyyu'l A'lâ tarafından Anadolu'ya yayıldığı düşünülmektedir.

Genel olarak kabul edilen bir görüşe göre Anadolu'da Hurufilik, Fazlullah-ı Hurufi'nin önde gelen halifelerinden damadı 'Aliyyu'l A'lâ vasıtasıyla yayılmıştır. Bu zat genç yaşta Fazlullah'a bağlanmış, onun idamından sonra Timurlular tarafından Hurufilere uygulanan baskıdan kaçarak kardeşiyle birlikte Suriye'ye gitmiş, bir müddet Hacı Bektaş-ı Veli tekkesinde kalmış. Bazı araştırmacılar Hurufilik hakkında en güvenilir kaynak olan Emir Gıyaseddin'in *İstivanâme*'sinde 'Aliyyu'l A'lâ'nın Anadolu'ya gittiğine dair bilgi bulunmamasını ve bizzat 'Aliyyu'l A'lâ'nın eserlerinde bu yönde bir işaretin mevcut olmamasını göz önüne alarak onun Anadolu'ya geldiğine dair bilgileri ihtiyatla karşılamaktadır.[89]

Mir Şerif ise *Hacnâme'*sinde Anadolu'ya geldiğini, Fazl'ın kitaplarıyla Hurufiliğe ait kitapları Anadolu'ya getirdiğini, kardeşleriyle Karadeniz kıyılarına kadar gittiğini söylemiştir. Hurufiliğin Anadolu'da yayılıp Rumeli'ye geçişinde 'Aliyyu'l A'lâ'nın değil, Mir Şerif ve Nesîmî büyük rolü olduğunu ifade etmiştir.[90]

Hurufi metinlerinin yazıldığı yerlere nazaran Hurufi faaliyetinin merkezleri, Rumeli'de Arnavutluk ve bilhassa Ergirikasrı (yahut Ergirikesri), Mısır'da İskenderiye, Anadolu'da Akçahisar ve Osmanlı Devleti'nin merkezi olan İstanbul olmuştur. Devlet arşivlerindeki kayıtlar, XVI.-XVIII. yüzyıllarda Filibe, Tatarpazarcığı, Ahyolı'da, Anadolu'da Eskişehir ve Sivas bölgelerinde Hurufilerin bulunduğunu göstermektedir.[91] Hurufiliğin Anadolu'da en etkili olduğu alan şiirdir. Özellikle 16'ncı yüzyılda bu alanda Arşî, Nemayî, Misâlî, Viranî, Bosnalı Vahdetî gibi ozanlar yetişmiş, onlardan sonra da bu geleneğin Bektaşi ozanları tarafından devam ettirilmiştir.[92]

---

[88] Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, 26-27.

[89] Aksu, "Hurûfîlik", 410.

[90] Abdülbâki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 156.

[91] Abdülbâki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın, 1997), 161.

[92] Eyuboğlu, *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi,* 377.

Fazlullah'ın ölümünden sonra, onun izinden giden ve inançlarını girdikleri her ortamda yaymaya çalışan mensupları, canları pahasına da olsa bu davaya gönül vermiş ve öncülük etmişlerdir. Bu yayılmadan nasibini alan, Osmanlı'nın, hüküm sürdüğü topraklarda da kendini gösterdiği ve hatta saraya intikal ettiği düşünülmüştür.

II. Fazlullah Esterabadi (H. 740-796/ M. 1340-1394)

740'ta (1340) Hazar denizinin güneydoğusundaki Esterabad şehrinde doğdu. Hayatı hakkında bilgi veren en eski kaynaklardan Makrizi'nin E*d-Dürerü 'l-'Ukûdi'l- Feride* adlı eserinden naklen Sehâvî onun künyesini Fazlullah Ebü'l Fazl el-Esterabadi el-Acemi şeklinde kaydettikten sonra adının Abdurrahman olduğunu, ancak Seyyid Fazlullah-ı Helalhor diye tanındığını ve 804'te (1401-1402) öldürüldüğü bilinmektedir.[93] Fazlullah sözcüğü "*tanrının adamı*" demektir.[94] Hurufilerce bu sıfatın muhatabı tüm insanlar olarak ifade edilmiştir. Bütün insanlarda da, Fazlullah'ın zatında görünen iyi ve güzelliğin olması, her insanın erdemli yaşaması anlayışı hâkim olmuştur.

Hurufi inanç sisteminin kurucusu olan Fazlullah'ın *Nevmnâme*'sinden nakilde bulunan Abdulbaki Gölpınarlı, kendisinin Esterabadlı olduğunu açıkça bildirdiğini ve asıl adının da Sehabeddin olduğunu kaydetmektedir.[95] Sufi bir aileden geldiği, babasının ve dedesinin sufi olduğu belirtilmektedir. Babasının adı Ebu Muhammed Tebrizi'dir ve kundura işleyen bir zanaatkâr olduğu bilgisi mevcuttur.[96]

Fazlullah, ittihadi bir sufi yani vahdet-i vücud temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak şeyhinin kim olduğu bilinmemektedir. Bunun sebebi kendisini belli bir sufi fırkaya ait göstermemesi olabileceği gibi Necef'te uzun bir zaman kalması da olabilir. Kendisine ve tabilerine ait kitaplarda Fazl'ın babasının adının geçmemesi ise onu küçük yaşta kaybetmesinden kaynaklanıyor olabilir. Kendini

---

[93] Hüsamettin Aksu, "Fazlullah-ı Hurûfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 277.

[94] İsmet Zeki Eyuboğlu, *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi*, (İstanbul: Geçit Kitabevi, 1987), 371.

[95] Gölpınarlı, *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*, 4.

[96] İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Demos Yayınları, 2012), 184.

Muhammed ve Mesih'le bütünleştirerek gerçekleştirme yoluna gitmiştir.[97] Küçük yaşta babasız kalınca kendi sorumluluklarını üstlenmesi onu büyük kitlelere hitap etmeye hazırlamıştır denebilir. Çevresine toplananlara yeni bir tarikat kuracağını, bu konuda kendisine tanrısal bir görev verildiğini açıklamıştır.[98] Bu görevin kendisine verildiğini ispatlamak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuş bunlardan ilki ise rüye tabiri olmuştur.

Fazl'ın tasavvufa nasıl süluk ettiğini halifesi İshak-ı Esterabadi'nin *Hâbnâme'*sinden öğrenmekteyiz. Buradaki anlatıma göre bir gün bir derviş Mevlana Celaleddin'in " Bekaya sahip olduğun halde ölümden ne endişe ediyorsun/ Huda'nın nuruna sahipken neden mağarada gizleniyorsun" anlamındaki bir beytini okuyordu. Fazlullah bu beytin hakiki anlamını hocası Kemalüddin'den sorması üzerine hocası, bu beytin ibadet, riyazet, aşk, zevk ve cezbeyle anlaşılabileceğini söylemiştir. 756 veya 758'de, yaklaşık on sekiz yaşlarında olan Fazl, bu intisapla beraber kendisini ibadete vermiştir. Tasavvuf yoluna giren Fazl, hacca gitmiş ve dönüşünde Harezm'e uğramıştır. Bu gecede kendisine futuhat olmadığı takdirde artık bu yoldan vazgeçeceğine dair içinde kuvvetli bir istek duymuştur. Rivayete göre o gece kendisini Esterabad'daki bahçesinde görmüştür. Ona göre burası Kur'an'da geçen "makam-ı sıdk"tır. Peygamber Hz. Süleyman oradadır ve yakınında da "makam-ı a'raf" vardır. Süleyman'ın Hüthütü sorması üzerine Hüthüt gelir. Bu arada bir karakarga getirilir ve Süleyman'ın emriyle tüylerini yolup bahçe duvarından dışarıya atarlar. Hz. Süleyman bu kargayı Fazl'a teslim eder. Fazl uyandığı zaman Süleyman'ı Tanrı, Hüthütü ruh, karakargayı da nefis diye tevil etmiştir.[99] Fazllulah rüyayı kendi lehine yorumlayarak Allah tarafından vazifelendirildiğine başta kendini olmak üzere birçok kişiyi inandırmış ve bundan hoşnut olmuştur.

Hurufiliği, öncelikle İsfahan'da yaymaya başlayan Fazlullah, önce rüya yorumuyla işe başlayıp bununla şöhret kazanmıştır. Sonra bir mağarada inzivaya çekilmiş, musafir lakabıyla tanınan bir derviş, ölüm halindeyken Fazlullah'ı mağaradan çıkarıp onun halini, hatırını sormaya gitmiştir. Derviş, Fazlullah'a artık zuhur zamanının geldiğini söylemiş ve Tebriz'deyken gördüğü rüyanın da

---

[97] Mustafa Ünver, *Hurûfîlik ve Kuran Nesîmî Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınları 2003), 49-50.
[98] Eyuboğlu, *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi*, 369.
[99] Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu,* 5; Aksu, *"Fazlullâh-ı Hurûfî"*, 277.

buna delil olduğunu haber vermiştir.[100] Rüya yorumu alanında öyle bir dereceye ulaşmış ki, "sahibü't-tevil" lakabıyla anılmaya başlamıştır.[101] Öyle ki rüya tevil etmede Hz. Yusuf derecesine yetişmiş olarak görülmeye başlanacak kadar itibar elde etmiştir.

Fazlullah'ın, hayatı boyunca devam edecek olan yolculukları Harizm, Tebriz, İsfahan, Sebzevar, Yezd, Damgan ve Bakü şehirleri arasında gerçekleşti. Buralarda çeşitli süreler kalarak, yaptığı rüya tabileri ile ün kazanan Fazlullah'ın, kendi hayatının ve kurmuş olduğu hareketin önemli köşe taşlarını bu şehirlerde gördüğü ve kendince yorumladığı rüyalarla oluşturduğu bilinmektedir.[102]

Damgan'da gördüğü bir rüya üzerine Timur'u "ayin-i cedid" dediği görüşlerine davet eden Fazlullah'ın fikirleri şeriata aykırı görüldüğünden Timur tarafından tutuklanması emredilmiş, Semerkant'ta ulema ve fukaha ile görüşen Timur verilen fetva gereğince idamına hükmedilmiştir. Timur'un oğlu Miran Şah tarafından yakalanan Fazlullah Alıncak Kalesi'nde hapsedilmiştir. Yapılan muhakemesi sonunda Şirvan Emiri Şeyh İbrahim'in kadısı Bayezid'in fetvası ile 796'da (1394) Alıncak Kalesi'nde boynu vurularak idam edilmiştir.[103] Daha önce de belirtildiği gibi birçok müridine yapılan işkencelerin ilkine maruz kalmış ayaklarından iple bağlanarak yollarda sürüklenmiştir. İdamından sonra müritleri tarafından gömülmüştür.

Fazlullah Hurufi'ye göre; varlığın özünü kuran tek ilke vardır o da "*ses*"tir. Ses görünüş alanına çıkınca "*harf*" biçimini alır. Harflerin çokluğu, değişikliği varlığın türemesini sağlar. Bu nedenle ses özdür, harf ise kabuktur. Evrende görülen bütün varlık türlerinin özünü oluşturan harfler insanda birliğe ulaşır. İnsan harflerin kurulu bir bütünüdür, bütün varlık türlerini içerir. İnsanın bu özelliği tanrısal bir töz olmasından dolayıdır. Tanrı, önce sesti, sonra görünüş alanına çıkıp harf oldu, insanda en olgun biçimini aldı. İnsan-tanrı-evren, görünüşte ayrı, gerçekte birdir. İnsan konuşan Kur'an, Kur'an ise yazıyla biçimlenmiş insandır.[104]

---

[100] Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğ*u, 7; Aksu, *"Fazlullâh-ı Hurûfî"*, 277; Melikoff, *Uyur İdik* Uyardılar, 185.

[101] Aksu, "Fazlullâh-ı Hurûfî", 277; Ünver, *Hurûfîlik ve Kuran Nesimî* Örneği, 52.

[102] Ballı, H. Hüseyin, "Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik" (Doktora Tezi, Dokuz Eylül üniversitesi, 2010), 35.

[103] Aksu, *a.g.m.* 278.

[104] Eyuboğlu, *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi, 370.*

Bu mertebeye ulaşmak çok büyük bir çaba gerektirse de Fazlullah buna muktedirdir. Çünkü ona, Allah tarafından bahşedilmiş, diğer insanlarda olmayan bir yetenek verilmiştir.

Fazlullah'a göre âlemdeki her şey ilahi dilin tecessümüydü. Kâinatın sesleri bu ilahi dilin sözlü kısmıysa, eşyanın kendisi onun yazılı halidir. Bu ilahi dil Fazlullah'a keşf olunmuştu. O, âlemi işitip okuyarak tüm varlıkların hakikatini anlayabiliyordu.[105] Bu hakikati anlamak ise sözü oluşturan, harfler dediğimiz sembollerin manasını çözmekle mümkündür.

Fazlullah, uğruna canını vermiş olduğu, inancından şaşmaz ve hayatı boyunca onu daha geniş alanlara yaymaya çalışır. Halifeleri olarak nitelendirilen, aynı inanca mensup olduğu kişilerce çok sevilmiş ve hürmet görmüştür. Kendi şahsi görüşümüz, Fazlullah'ın, Hurufiliği bir din olarak değil, bulunduğu dönemde zaten var olan İslam'ı, anlamakta bir aracı olarak gördüğü ve kendi oluşturduğu bu inanç felsefesine sıkı sıkıya sarıldığıdır.

Fazlullah'ın eserlerinde belli bir düzen olmadığı görülür. Eserlerinde bir tertip olmaması ve yaptığı yorumların sürekli kendine has düşünceler arz etmesi, yazdıklarının anlaşılmasını güçleştiriyor.[106] Eserleri herkes tarafından anlaşılamasa da müritleri tarafından okunmuş ve anlatılmaya çalışılmıştır. Fazlullah, hayatı boyunca birkaç eser kaleme almıştır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:[107]

***Divan*;** Naimî mahlasıyla yazdığı şiirlerinden oluşmaktadır.

***Cavidannâme*;** Fazlullah'ın kurmuş olduğu Hurufilik inancının temel esaslarını oluşturan kutsal kitaplar ile eşdeğer tutulup fazlaca kıymet görmüş bir eserdir. Bu eser, günümüze kalan elyazmalarının büyük bir kısmında 800 sayfa (400 varak) fazla yer kaplar.[108] Ölümünden sonra, halifeleri tarafından kutsal olarak nitelendirilmiş, bir başucu kitabı, yol rehberi olarak okunmuş ve okutulmuştur.

---

[105] Shahzad Bashir, *Fazlullah Esterabâdî ve Hurufilik*, çev. Ahmet Tunç Şen (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), 62.
[106] Bashir, *Fazlullah*, 115.
[107] Usluer, *Hurufilik*, 46-55.
[108] Usluer, *a.g.y.*

Arşnâme**;** Farsça olarak kaleme almış olduğu bir mesnevisidir.

Muhabbetnâme; Allah'ın veçhine yani, 28 ve 32 kelimenin alametlerine olan aşkın sonucu olarak zan, kamet, namaz, zekât gibi dinsel fiil ve ibadetlerde 28 ve 32 harfi müşahede etmenin yolunu gösteren eseridir.

Nevnâme; uyku kitabı olarak nitelendirilen, konu olarak rüya tabirlerinin işlendiği eserleridir.

III. Hurufilik İnancının Temeli

Varlığın zuhuru sesledir. Ses, gayb âleminden ayn âlemine gelen, taayyün âleminden zuhur eden her varlıkta mevcuttur. Ancak canlılarda bil-fiil, cansızlardaysa bil-kuvve mevcuttur. Cansız bir şeyi, başka bir cansıza vursak onun cevheri olan ses zuhur eder; canlılardaysa, irade ve ihtiyarla zahir olur. Sesin kemali kelam, yani sözdür; bu da ancak insanlarda zuhur eder. Söz, harflerden terekküp eder; şu halde sesin ve sözün aslı harftir.[109] Hurufi tarikatına göre, harflerin özünde birer ışık (nur) vardır. Evrene nitelik, biçim kazandıran, aydınlık sağlayan bu ışıktır. Harfler yaşama gücünü oluşturan bir sudur. Bu gerçeği kavrayabilmek için insanı anlamak gerekir. İnsanı anlamak da Fazlullah Hurufi'nin gösterdiği yolda gitmeye, onun düşünmelerini öğrenmeye bağlıdır anlayışı hâkimdir.[110] Her şeyden önce var olan söz, varoluşun temelinde yatan sırdır. Hurufiler su sırrı beli rakamlar üzerinden açıklamaya ve dünyaya geliş amaçlarını bu çerçevede değerlendirmeye çalışırlar. İnanç sistemlerinin tüm kalıpları bu anlayış üzerine kurulur ve şekillenir.

Harflerin kutsallığını savunan Hurufiler, Arap alfabesine ait harflere, Fars alfabesinde mevcut olan dört harfi de ekleyerek kendilerine özgü bir sistem oluşturmuşlardır. Bu görüş, bir felsefe, inanç, mezhep ve hatta din olarak yorumlanmaktadır. Kendine has kural ve kaideleri olan bu inanç sisteminin, Fazlullah Esterabadi tarafından meydana getirildiği ve onun halifeleri aracılığıyla yayıldığı bilinmektedir.

Hurufilerce kâinatın devri, üç esas üzerinedir; *Nübüvvet, İmâmet, Ulûhiyet*:

---

[109] Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu,* 18.

[110] Eyuboğlu, *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi,* 376.

Nübüvvet, Âdem Peygamber'le başlamış, kemalini Hz. Muhammed'de bulmuştur. Ondan sonra Hz. Ali ile *İmâmet* devri başlamış, on birinci İmam Hasanü'l-Askerî ile bu devre bitmiştir. Mehdi olan Fazl'ın zuhuruyla *Ulûhiyet* devri başlamıştır. Bütün peygamberler, Fazl'ın şahidi yani tanığı ve müjdecisidir. Fazl son zuhurdur, ondan sonra gelen her kâmil ancak onun buyruğuna uyar, onun yolunu tutar bir başka zuhur yoktur ve olmayacaktır.[111] Temelde bu düşünce üzerinden yayılmaya başlamıştır. Fakat kaynakların tamamında Fazl'ın mehdi olduğu düşüncesi kesin olarak kabul edilmiş değildir.

Hurufiliğin ana kaynağı ise *Cavidannâme*'dir. Fazlullah'ın anlaşılması zor olan Esterabad (Gürgan) lehçesiyle yazdığı *Cavidannâme*'ye, *Cavidannâme-i Kebir*, buna nispetle daha kısa olan *Cavidannâme*'ye de *Cavidannâme-i Sagir* denilmektedir.[112] Bu eseri kendisinden sonra müritleri için başucu kitabı niteliğinde olmuştur.

Peygamber Efendimiz bir hadisinde; "Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa, onun için bir sevap vardır. Her sevap da on misli kadar artar. *Elif-lâm-mîm* bir harftir demiyorum; *elif* bir harf, *lâm* bir harf, *mîm* de bir harftir" buyurmuştur.[113] Kur'an'da okunan her bir harfin bir sevaba karşılık gelmesi, Hurufilik inancındaki, her bir harfe verilen rakamsal değerlerin ortaya çıkış noktası olabileceği düşünülebilir. Kur'an'da 29 surede geçen, toplamda 14 harften oluşan "*huruf-ı mukattaa*" harflerinin sayısından yola çıkarak, varlığın temelini 14 sayısında toplamayı amaç edinmişlerdir.

> *"Her şeyin bilgisi Kur'an'da ve Kur'an'ın bilgisi hurûf-ı mukattada, hurûf-ı mukattanın bilgisi lamelif'te, onunki elif'te ve elif'in bilgisi noktada, noktanın bilgisi marifet-i asliyede, marifet-i asliyenin bilgisi ezelde, ezelin bilgisi meşiyyette, meşiyyetin bilgisi Hüve gaybında, Hüve gaybının bilgisi, 'Onun benzeri olan hiçbir şey yoktur. (Şûrâ) ayetindedir ki Allah'tan başka kimse onu bilmez" demiştir. Hallac, vahdet bilgisini "her kim ki lamelif'in dışında ararsa küfre girer."*[114]

---

[111] Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*, 150.
[112] Aksu, "Hurûfîlik", 411.
[113] Tirmizî *Sevâbü'l-İcâz*, 32-35.
[114] Hallac-ı Mansur, *Ahbâru'l Hallac,* haz. L. Massignon, (Tahran: Rûznâme-i Ittılâ'ât, 1368), 55.

Ebu Abdullah Hüseyin b. Mansur Hallac (ö. 309/922) yukarıdaki sözcüklerle, harflerin önemine vurgu yapmıştır. Görüldüğü üzere bilginin sırrı harflere hatta noktaya kadar indirilmektedir.

Hz. Ali'ye isnat edilen; "*İlim bir noktaydı onu cahiller çoğalttı*"[115] sözünden yola çıkacak olursak, Hurufi inancına göre, mevcudatın özü noktada toplanmıştır, her bir nokta diğer bir noktayla birleşerek harfleri meydana getirmektedir. Oluşan bu harfler arasında belirli bir öncelik sırası yoktur ve tüm harfler ezelî olarak kabul edilmektedir.

Harflerin varlığın temelinde olup varlığı kapsamasından dolayı Hurufiler harfleri, özellikle Kelamullah olan Kur'an'ın 28 harfi, Fazlullah'ın nutkunda kullandığı 32 harfi ve bunların tamamını telaffuz eden insanı, felsefelerinin temeline almışlardır. Mademki harfler varlığın temelidir, bir şekilde tüm mevcudatta görünebilip müşahede edilebilmeli, aynı şekilde tüm mevcudat bu harflerde görünebilmelidir. Sonuç olarak Hurufiler, peygamberlerden meleklere, ibadetlerden ahirete, Kur'an'dan hadislere, kısaca İslam'ın sınırlarına giren her şeyde 28 ve 32 harfin varlığını kendi oluşturdukları bu sistemle ispata çalışırlar.[116]

İnsana çok fazla değer veren Hurufiler, insan bedenini harfler üzerinden çözümlemek istemiş ve insan yüzünde bulunan hatlarda 28-32 rakamlarını bulmayı hedeflemişlerdir. Hurufilik inancında, yüz ve yüzdeki hatların önemli yer tuttuğu görülür. *"Yayılmış ince deri üzerine, satır satır yazılmış kitaba.(Tûr/2-3)"* ince derinin yüz, yazılanın ise yüzde bulunan hatları ifade ettiği anlayışının hâkim olduğu Hurufilik inancı, her şeyin temeline, evveline ve ahirine harflerden yola çıkarak buldukları rakamları yerleştirirler.

Bu sistemde bütün evren ve varlıklar, insanın yüzünde bulunduğu kabul edilen ve birine "hutut-ı ebiyye" diğerine "hutut-ı ümmiyye"[117] adındaki yedişer hatlı iki görünüş ve bu görünüşlerin de ötesinden elde edilen mahallerle 7'den 14, 28 ve 32 sayılarına varmayı, insanın varlığının sırrına erişmeyi hedeflerler. Fazlullah *Cavidannâme-i Sagîr* adlı eserinde, Sevâdü'l azam olarak, Âdem'in yüzündeki 28 ve 32 hat olduğunu söyler:

---

115 İbn-i Abî Cumhur İhsâî, *Avâliyu'l Âlî, İntişârâtu'ş-şühedâ*, (Kum, h.k. 1405), 129.
116 Usluer, *Hurufilik*, 125-126.
117 Aksu, "Hurûfîlik", 409.

Bu hatlar, dört kirpik, iki kaş, saç, yüzün iki tarafındaki sakal, bıyığın iki tarafı, dudak altındaki sakal (ankafe) ve iki burnun içindeki kıllar olmak üzere 14 tanedir. 14 hattın 14 mahalli vardır ve toplamı 28 ilahi hat olur. Bu hatlardan yüzü dikey olarak simetrik iki parçaya bölen istiva hattını geçirirsek, saç ve ankefanın ikiye bölünmesiyle hat sayısı 16 olur ki 16 mahalliyle birlikte 32 hatta eşittir.[118]

tarifinde bulunmuştur. Bu tarif bizi, harflerin insanlık âlemindeki tecellisini ve insan yüzünü, Hurufiliğin temeline almaya sevk etmektedir.

İnsan yüzündeki 7 ümmi hat,7 semavata karşılıktır. Yüzündeki 7 delik de 7 yıldıza (seyyare) veya yer ve göğün 7 tabakasına, dünyadaki 7 denize karşılık gelir. İnsan ve kâinatta görülen bu uyum Hakk'ı arayan taliplerin, 28 ve 32 ilahi kelimeyi bulmasını kolaylaştırmıştır.[119] Çünkü yaratıcı bu gizemi kulların bulması için kâinata yerleştirmiş ve Hurufiler de bu gizemi çözmek için böyle bir yöntem geliştirmiştir.

Hurufilikte harfler ve sayılarla ilgili teviller ön planda görünmekle birlikte, bu akımın esas iddiası Allah'ın "Fazl-ı Hurufi" şeklinde tecelli etmesidir. Hurufilerin ana kitabı olan *Cavidannâme* başta olmak üzere, Ferişteoğlu'nun (ö.1459-60), Aliyyü'l-Âlâ'nın (ö.1419), Hurufi şairlerinin eserlerine kadar bütün Hurufi edebiyatında bu inanışa gizli veya açık bir şekilde rastlamak mümkündür.[120]

Hurufi eserlerde *"insan"* kelimesi yerine daha çok, aynı anlama gelen *"Âdem"* kelimesi kullanılmıştır. Bu noktada Hurufiler arasında Fazlullah'ın Âdem olarak kabul edildiğini de söylemek gerekir.[121] Hurufi şairlerin şiirlerinde sıkça kullanılan *Âdem* kelimesi çeşitli anlamlarda kullanılır.

Hurufilik, tasavvuf düşüncesi çerçevesinde kurulmuş tarikat ya da Şia propagandası yapma amacı güden bir yapılanma değildir. Bu inanç sisteminin, yeni olmak ve ilahi sırları ilk defa ortaya koymak gibi bir iddiası olmuştur.[122]

---

[118] M. K. Ali Emîrî, *Cavidannâme-i Sagîr,* (Farsça: No. 1000, vr. 1b-251a)
[119] *Keşfname,* (Turkish: Cambridge University Ktp.), 42b-86b.
[120] Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), 330.
[121] Usluer, *Hurufilik*, 258-259.
[122] Şenödeyici, *Nesîmî ve Hurufilik Kitabı,* 66.

Tüm bu bilgiler ışığında görüyoruz ki, Hurufilik inancının temelinde insan ve harfler bulunmaktadır. Kâinatta bulunan her şey, muhakkak ki ilahi kudret eliyle düzenlenmiş, belli bir ölçü ve belli bir düzenle yaratılmıştır, fakat Hurufi inancına göre bu düzenin, rakamlarla ve insanoğlunun idrak edebileceği bir sistemle var olduğudur. Öyle ki bu sistemi çözüp anlamayan insanın, kendi varoluşunu dahi anlamayacağı anlayışı hâkimdir. Temelini harflerden elde ettiği gizemli sayılara dayandırdıkları bu inanışın, harf sistematiğine bir sonraki başlık altında ayrıntılı şekilde yer verilir.

IV. Harf Sistematiği

Harflerin belli anlam içerdiği inancı çok eskilere dayanmaktadır. Geçmiş toplumlarda harfler gizemli semboller olarak görülmüş ve sırrı çözülmeye çalışılmıştır. Birçok kaynakta sihir ve büyü için harflerin belli bir sistem ile hesaplanarak kullanıldığı bilgisi de mevcuttur.

Rakamlar ve harfler ile ilgili ilk felsefi telakkilerin, Pitagoras (Fisagor)'la başladığı bilinmektedir. Fisagorcular, âlemin esasının sayı ve sesten ibaret olduğunu söyleyerek düalist bir anlayışı savunmuşlardır. Fisagorcuların asıl düşüncelerinin temeli felsefi olmaktan ziyade matematik, musiki ve astronomi ile ilgilidir. Bir başka ifade ile onlara göre sayıların ilmi, felsefi bilginin esas anahtarıdır. Onlara göre ahenk kâinatın ruhudur. Varlıklar, mükemmellik bakımından yükselen bir sıra oluştururlar ve külli ahengi aksettirirler, ilk varlık, nokta, noktanın hareketiyle çizgi meydana gelir. Çizginin hareketi, düzlemi, düzlemin hareketi de geometrik cisimleri meydana getirir. Böylece kâinat, ahenkli ve hareketten doğan sayının bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.[123]

Alfabenin her harfinin sayısal bir değeri vardır. Bu sayılar aracılığıyla, bir kelime veya kelime grubunun sayısal değerini buluruz. Elde edilen sayılarla da belli sonuçlara ulaşılır. Yahudiler buna *gematri,* Yunanlılar isopséphie derler. İslam dünyasında ise *ebced* veya *hesab-ı cümel* olarak bilinir. Bu yöntem genellikle gelecekten haber verir veya edebiyatta tarih düşürürken

---

[123] İsmail Yakıt, *Türk İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017), 35.

kullanılmıştır.[124] Fakat Hurufiliğin harf sistemi ile ebced hesabının birebir aynı olduğu söylenemez.

Yahudi mistik geleneğindeki; Kabala, tanrının yarattığı 10 rakam ve 22 harf ilkesi üzerine kuruludur. Bu rakam ve harfler, evreni oluşturan ilkenin biçimi ve simgesidir. İbrani alfabesindeki 22 harfle dile getirilmeyen hiçbir düşünce yoktur. Tüm sayıların basit ögeleri 1'den 10'a dek olan rakamlardır. Nesnenin niceliği sayılarla açıklanır. Tanrı, tüm evreni temel sayı ve harflerin toplamı olan 32 harf ve sayıyla yaratmıştır. Yaratılışın sırrını anlamak için bu harf ve sayıların sırrını anlamak gerekir.[125] Evrendeki her nesne ve varlık belli sayısal veriler üzerine kurulmuştur inancı her dönemde hâkim olmuştur.

Arap yazısının en eski alfabe düzeni, ebced sistemini teşkil eden harflerin sırasında görülmektedir. Ebced; aslında alfabedeki harflerin kolaylıkla hatırda tutulmasını sağlamak için eski dönemlerde geliştirilmiş bir formül olmuştur.[126] Alfabenin ilk harflerini de oluşturan bir kelimedir. Tahminen Araplar ilk önceleri alfabeyi kolay öğrenebilmek için sekiz kelime halinde ve hiçbir manası olmayan bir ibare şeklinde düzenlemişlerdir: *"Ebced, Hevvez, Huttî, Kelemen, Sa'fes, Karaşet, Dazıg"* kelimeleri 28 harfi ihtiva etmiş ve harflerin sırasını göstermiştir.[127]

Tarih boyunca ebced harflerinin değişik sistemlere göre farklı şekillerde sayı değerleri ortaya çıkmış ve bunların birbirleriyle mukayesesi neticesinde de izah edilmesi güç, şaşırtıcı eşitlikler ve benzerlikler bulunarak konu ile uğraşanlarla halk tarafından bu kelime ve rakamların bazı sırlara ve fevkalade özelliklere sahip oldukları inancı benimsenmiştir.[128] Ebced sisteminin ilk defa kim tarafından icat edildiği ve Araplar arasında ne zaman kullanılmaya başlandığı hakkında bugün kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Bütün kaynaklarda harflerin, sayı değerlerinin kullanılması çok eskilere dayanmaktadır. Harflere ayrı ayrı birer rakamsal değer verilmiş ve bu değerler

---

[124] Usluer, *Hurufilik,* 114-115.

[125] İsmail Hakkı İzmirli, *İslâm'da Felsefe Akımları,* (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 1995), 347.

[126] Mustafa Uzun, "Ebced", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 68-70.

[127] Rıfkı Melül Meriç, *İslam Yazısının Menşei ve İntişarı,* (İstanbul: İslam Yazısına Dair, Der. Cüneyt Emiroğlu, 1977), 108.

[128] Uzun, "Ebced", 68-70.

neticesinde belli yorumlar yapılmıştır. Fakat Hurufilikte diğer felsefi akımların yapmış olduğu gibi harflere ayrı ayrı sayı değeri vermek yerine daha çok sayıların kaç harften oluştuğuna dayalı bir sistem görülmektedir. Hurufi felsefesi Arap alfabesinde bulunan harflerin adedinden yola çıkarak kâinatın ve yaratılışın merkezine 28 harfi yerleştirmiş. Bu 28 harfe bir de Fars alfabesindeki harfleri ekleyerek 32 sayısının kutsal kabul etmişlerdir.

Hurufi öğretisi harflerin rakamsal değeriyle ilgili hesaplardan çok alfabedeki harf sayısı üzerine kuruludur. Onlara göre mümkün olan tüm sesleri ifade eden azami harf sayısı 32'dir ki bu da Fars alfabesinin harf sayısıdır. Kur'an alfabesinin 28 harfi de 32 harfi içinde barındırmaktadır.[129] Âlemin sırrı bu harflerde gizlenmiştir. Hurufilerin asli görevi de bu sırrı aşikâr etmektir.

Arap alfabesinde 28 harf vardır, bunlara hece harfleri de denir. Fazlullah'ın eserlerini yazdığı Fars alfabesindeyse bu 28 harfe ek olarak *pe, çe, je, ge* (پ چ ژ گ) harfleri bulunur ki bu dört mu'cem harfle birlikte Fars alfabesindeki harf sayısı 32'ye çıkar. Aslında Arap alfabesinin 28 harfinde 32 harf gizli bir şekilde vardır. Hece harflerinden *lamelif*'in (لا) eczasında gayr-ı mükerrer (tekrarsız) dört harf (ل ا م ف) vardır ki, 28 harfle birlikte bu 4 harfin toplamı 32 yapar. Bu yüzden eğer özellikle bir vurgu yapılmadıysa 28 harf denildiğinde 32 harf de kastedilmiştir. Sonuçta evrende mevcut tüm bu sesler 32 harfin dışında değildir. Başka bir deyişle, varlıktaki maksimum ses/harf 32 tanedir.[130] Hurufilikte harfler bu şekilde değerlendirilmiş ve harflerin oluşmasında başlangıcı temsil eden noktada önemli bir yer tutmuştur.

Kaynaklar göz önüne alındığında Hurufilik felsefesindeki harf değerlerinin ebced hesabıyla bir bağlantısı olmadığı görülmektedir. Hurufilik sufilerden, diğer harfçilerden, felsefecilerden ve dinlerden etkilenmiş olabilir. Fakat Hurufilik başından sonuna dek tüm sistemini harfler üzerine kurmuş bir akımdır ve bu haliyle her şeyden önce özgün bir sistemdir.[131] Ebced alfabe düzeninin Hurufilik cereyanıyla ilişkisine bugüne kadar rastlanmamıştır.[132] Ebced hesabında her harfe ayrı bir sayı verilirken, Hurufi inancında her şeyin merkezine harflerin toplamını

---

[129] Usluer, *Hurufilik*, 118.
[130] Usluer, *age*. 191.
[131] Usluer, *age*. 177.
[132] Yakıt, *Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, 33-34.

oluşturan 28 veya 32 sayısı konulmuştur. Yapılan her türlü hesaplama sonucunda muhakkak bu rakamlara ulaşılır.

V. Hurufi Şairler[133]

Hurufilik, Fazlullah'ın ölümünden sonra 17. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu da gösteriyor ki halifeleri olarak bilinen ve kendisinden sonra inandığı felsefeyi yayan birçok şair bulunmaktadır.

Aliyyu'l A'lâ (754-822/1353-1419): Emir Seyyid Ali ismiyle de anılmaktadır. Çok genç yaşta Fazlullah-ı Hurufi'ye intisap etti. Fazlullah'ın katli ve Hurufiliğin İran'da Timurlular döneminde sıkı bir takibata uğramasından sonra Suriye'ye kaçarak Şam üzerinden Anadolu'ya geçti.[134] Hurufilik inancının Anadolu'ya yayılmasında etkili olduğu ve Fazlullah'ın en önemli halifesi olduğu bilinmektedir. *Tevhidnâme, Firâknâme, Beşâretnâme, Kürsînâme, Kıyâmetnâme, Mahşernâme,* isimli altı adet esri bulunmaktadır. Nahçıvan dolaylarında Alıncak'ta öldüğü bilinmektedir.

Şeyh Ebul Hasan (753-?): Küçük yaşta Fazlullah'a bağlanmıştır. *Beşâretnâme, Zübdetu'n-Necât, Fethnâme* ve mesnevi biçiminde bir şiiri mevcuttur.

Seyyid Nesîmî (748-821/1347-1418): Edebiyat tarihlerinde "Seyyid İmameddin Nesîmî" olarak anılır. Doğum yeri Tebriz olarak geçmektedir. Fakat Şiraz, Bağdat ve Şirvan olduğu da düşünülmektedir. Farsça ve Arapçayı iyi düzeyde bilen Nesîmî çeşitli ilim sahalarına da yönelmiş ve her konuda bilgi edinmeye özen göstermiştir. Kaynaklarda Hâşimî, Seyyid, Hüseynî gibi birden fazla mahlas kullandığı bilgisi mevcuttur.

Nesîmî, kendine ait bir şiir üslubu geliştiren, kudretli bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır. Hurufi düşüncelerini dile getiren terimler ve bunları teyit

---

[133] Söz konusu şairler; Usluer, *Hurufilik,* 56-103. Gölpınarlı, *Hurûfilik Metinleri Kataloğu,* 45-145. Şenödeyici, *Nesîmî ve Hurufilik Kitabı,* 15-43 eserlerde geçmektedir.

[134] Hüsamettin Aksu, "Ali el-A'la", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 381.

maksadıyla yapılan yerinde iktibaslar, sağlam bir ifade, bir gerçeği ifşa etmenin verdiği mağruriyet ve inanmışlık, coşkulu söylemler, Mansur olabilme arzusu, Nesîmî şiirlerinin bariz özelliklerindendir. Hurufilik sisteminin dilini Farsçadan Türkçeye aktarmış; hem bir öğretici hem de bir edip sıfatıyla kendi düşüncesini yaymıştır. Türk edebiyatına en önemli katkılarından biri, Hurufilik inancını estetik bir malzeme haline getirebilmiş olmasıdır. Hurufilerin insan bedenine ve yüzüne yüklediklerini özel anlam, Nesîmî'nin şiirlerinde dilberin güzelliğinden bahseden mısralarda başarılı bir şekilde işlenmiştir.[135] Nesîmî'nin etkisi bilhassa Hurufi şairleri üzerindedir.[136] Nesîmî'nin Türkçe ve Farsça olmak üzere iki adet *Divan*'ı ve *Mukaddimetü'l Hakâik* adlı toplamda üç eseri mevcuttur.

Mir (Seyyid) Şerif: Hurufi şairlerden olan Şerif, Fazlullah'ın eserlerini alarak Anadolu'ya geçmiş orada Hurufilik faaliyetlerini sürdürmüştür. *Beyânü'l Vâki', Divan, Hacnâme, İsm u Müsemmâ, Şerh-i Kasîde* adlı eserleri ve ayrıca iki terci', bir şiir, iki mektubunun varlığı bilinmektedir.

Seyyid İshak (771/1369-?): Fazlullah'ın müridi ve damadı olarak bilinir. Hâbnâme, İşâretâme, Mahremnâme, Nâme-i Nâmî, Risâle, Tahkîknâme, Turâbnâme ve Velâyetnâme adlı eserleri mevcuttur.

Alî; Fazlullah'ın talebelerinden olması dışında hakkında bilgi bulunmamaktadır. Farsça bir *Divan*'ı bulunduğu bilinmektedir.

Emir Gıyâseddin (öl. 852/1448'den sonra): Fazlullah'ın önemli müritlerindendir, Timur'un oğlu tarafından hapsedildiği ve daha sonra hapisten kaçtığı bilinmektedir. *İstivânâme ve Mektup* adlı eserleri mevcuttur.

Kemâl Kaytağ: Hurufi olduğu bilinmektedir ve *İtaatnâme* adlı eseri mevcuttur.

---

[135] Şenödeyici, *Nesîmî ve Hurufilik Kitabı,* 19-67.
[136] Öztoprak, "Tuyuğ", 451.

Mir Fâzılî: Aliyyu'l A'lâ'nın öğrencisi olduğu bilinmektedir, *Risale (Taksîm-i Salât u Evkât)* eseri mevcuttur.

Refî'î: Hurufiliğe Nesîmî aracılığıyla girdiği bilgisi mevcuttur. *Beşâretnâme ve Gencnâme* adlı eserleri bulunmaktadır.

Penâhî(öl. 1456'dan sonra): *Mesnevî (Şehriyârnâme)* adlı bir eseri mevcuttur, bu isimler birden fazla şairin varlığı bilinmektedir.

Abdülmecid b. Firişte (öl. 864/1459-60): Fazlullah'ın halifelerinin talebeleri vasıtasıyla Hurufiliğe girdiği bilgisi mevcuttur. Işknâme (Âşıknâme), Ahiretnâme, Hidâyetnâme, Tercüme-i Hâbnâme ve Lügât-ı Kânûn-ı İlâhî adlı eserleri bilinmektedir.

Muhitî (960/1553-?): *Divan* ve *Keşfnâme* adlı iki adet eseri mevcuttur.

Arşî (970-1030/1562-1621): Muhitî'nin halifesi olduğu bilinmekte olan Arşî'nin, *Divan ve Mesnevî'*si mevcuttur.

Mukimî (16.-17 yy.): *Vahdetnâme-i İlâhî* adlı eserin kendisine ait olduğu düşünülen şair hakkında bilgi yoktur.

Cavidî Ali: *Şerh-i Câvidânnâme, Şerh-i Pencâh Pâye (Şerh-i Mirac-ı Resul), Risale (Şerhler), Şerh-i Pencâh Beyt-i Arşnâme, Risale ve Arşnâame'den Bir Mısra'ın Şerhi* bilinen eserleridir.

Işkurt Dede: *Salâtnâme* isimli bir eseri mevcuttur.

Rahmetullah: *Divan'*ı mevcuttur.

Celâl Sâfir Şâh: *Mesnevî (Kenznâme)* adlı eseri bilinmektedir.

Çeşitli kütüphanelerde, Hurufilik inancı çerçevesinde kaleme alındığı tespit edilen birkaç anonim eser de mevcuttur. Usluer, Hurufilik üzerine yapmış olduğu çalışmasında hepsini bir başlık altında toplamış, okuyuculara her biri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Bu çalışmada Hurufi şairleri ele aldığıdan anonim eserleri ayrı ayrı belirtmeye gerek görülmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİSÂLÎ

1.1. Hayatı

XVI. yüzyıl şairlerinden olan Misâlî'nin, hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Daha çok Gül Baba adıyla tanınan şairin, hayatı ve tarihî şahsiyeti hakkında çeşitli rivayetler vardır. Evliya Çelebi'nin (ö.1095/1684[?]) babasından naklen verdiği bilgiye göre, bir Bektaşi dervişi olan Gül Baba Amasya'nın Merzifon ilçesinde doğmuş, Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerindeki birçok savaşa katılmış ve 948'de (1541) Budin seferinde şehid olmuştur.[137] Fakat bu bilgi doğrultusunda şairin yaşı çok uzun bir süreyi kapsamaktadır. Bu kadar uzun süre yaşamış birinin, hayatının son demlerinde sefere katıldığı ve şehit olduğu bilgisi pek mantıklı değildir. Böyle bir bilginin kaynaklarda geçme sebebinin aynı dönemde Gül Baba ismiyle birden fazla kişinin varlığından kaynaklı olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Köprülü, Gül Baba adını taşıyan iki kişinin mevcut olduğunu bunlardan ilkinin menkıbevi şahsiyeti, ikincisinin gittikçe artan şöhreti sonucunda, yavaş yavaş ikinciye aktarıldığı ve isim benzerliği dolayısıyla başka başka şahıslara ait iki ayrı menkıbenin tek bir menkıbe haline geldiğini ifade etmiştir.[138]

Sonraki dönemlerde ortaya çıkan; Isparta'nın Senirkent ilçesine bağlı İlegüp köyündeki Veli Baba Dergâhı'na ait kayıtlar arasında bulunan bir şecerede yer alan bilgiler, Evliya Çelebi'yi doğrulamakla beraber Gül Baba hakkında gerçeğe daha yakın bilgiler vermektedir.[139] Bu kayıtlarda yer alan bilgilere göre; Gül Baba Isparta'nın Uluborlu ilçesinin İlegüp köyündendir. Asıl adı Cafer'dir. Babası Yalınkılıç oğlu Veliyuddin olarak geçmektedir.[140]

---

[137] Mustafa S. Kaçalin, "Gülbaba" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 227-228.

[138] Fuat Köprülü, "Gülbaba", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: MEB Yayınları, 1988), 4: 832.

[139] Kaçalin, *a.g.m.* 227.

[140] Tahit Erdem, "Gülbaba", *Ün Mecmuası* 19 (1935): 268.

Verilen bilgiler doğrultusunda aynı kişi hakkında farklı rivayetler bulunduğu tespit edilmiştir. Fakat incelenen kaynaklar neticesinde çıkarılan ortak yargı şudur ki; Gül Baba, Ispartalı olup Kanuni'nin isteği üzerine kardeşiyle birlikte Budin Seferi'ne katılmış, orada şehit düşmüştür.

Misâlî isminden ziyade Gül Baba olarak tanınan şairin, Gül Baba adının nereden geldiği hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Gül Baba'nın gülü çok sevmesinden, takkesinde sürekli bir gül bulundurmasından veya Gül Baba Tekkesi ve Türbesi'nin bulunduğu yerin Rózsadomb (Gültepe)[141] ismiyle meşhur olmasından dolayı bu şekilde adlandırıldığı, yaygın olarak bilinmektedir.

1.2. Edebî Kişiliği ve Eserleri

Klasik Edebiyatın XVI. yüzyıl şairi olan, Misâlî mahlasıyla da tanınan Gül Baba, kaynaklarda Hurufi şairler arasında yer almaktadır. Divanından anlaşıldığı üzere Hurufi olan Gül Baba'nın bu inancına nereden ulaştığı, bunu kimden aldığı, şeyhinin kim olduğu bilinmemektedir.[142] Çeşitli kaynaklarda belirtildiği üzere, Isparta'da bulunan, bir Bektaşi dergâhında kaldığı bilgisi dışında kimlerden nasıl bir eğitim aldığı hakkında pek bilgi yoktur.

Kaynaklarda Misâlî'nin öğrenim hayatıyla ilgili her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak şairin divanında Farsça kelimeleri sıkça kullanması, takipçisi olduğu Fazlullah'ın eserlerini okuduğuna dair divanda yer alan beyitler ve Farsça bir risalesinin bulunması onun Farsça'yı iyi derecede bildiğini gösterir. Divanda Arapça bir şiire veya tamamıyla Arapça bir mısraıyla karşılaşılmamasına rağmen, şairin Arapça kelimelere, ayet ve hadislere fazlaca yer vermesi onun medrese eğitimi almış olduğunu düşündürmektedir.[143] Şairin divanında bulunan şiirler ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden tuyuğlarından yola çıkarak, kendisinin çok ağır bir dil kullanmadığı, açık ve anlaşılır bir dille oluşturduğu yorumunu yapmak gerekir.

Misâlî'nin, Hurufi felsefesi ve şair kimliği çerçevesinde hayatı boyunca kaleme almış olduğu eserleri şu şekildedir:

---

[141] Kaçalin, "Gülbaba", 227.

[142] Dede, Mehmet, "Divân-ı Gül Baba ve Transkripsiyonlu Metni" (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2001), 7.

[143] Güneş, "Misâlî Dîvânı", 15.

Divan; Misâlî'nin kaleme aldığı şiirlerinden oluşan bu eserinde, 11 adet kaside, 2 adet tercî-bend, 1 adet müsebba, 1 adet müseddes, 6 adet muhammes, 16 adet murabba, 598 adet gazel, 3 adet müstezad, 9 adet nazm ve 125 adet tuyuğ bulunmaktadır.[144] *Misâlî Divanı* 2001 yılında Mehmet Dede, 2011 yılında ise Deva Güneş tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Miftahu'l Gayb; dünya ve ahiret saadetini, mutluluk yollarını izah ettiği eseridir.[145] Fatih Usluer, *Miftahu'l Gayb* adlı eser üzerine yaptığı bir çalışmasında verdiği bilgilerle, Misâlî'nin Hurufi kişiliğinin eserlerinde ön plana çıktığını belirtmiştir. Eserin manzum kısmında da kendisinin ve Hurufi felsefesinin mistik yönünü açığa çıkaran Misâlî, Hurufilerce Allah'ın mazharı olarak kabul edilen Fazlullah'ın ve onun sayesinde bilinen Hurufi gerçeklerin önemine vurgu yapmıştır.[146]

Feyznâme; bir ön söz ve 32 bölümden oluşan, mesnevi olarak kaleme aldığı bir eserdir. Nimet Tohumcu tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.[147] Gül Baba'nın "*Feyzname-i Misâlî Gül Baba*" veya kısa adıyla *"Feyzname-i Gül Baba*" isimli mesnevisi, Hurufi felsefesinin temellerini ortaya koyması ve üslubundaki sadelik nedeniyle dikkatleri üzerine çeken bir eserdir.[148]

Risale-i Besmele; besmelenin faziletleri ve Hurufilik akaidine göre tevilleri içeren mensur bir eserdir.[149]

1.3. Gül Baba Türbesi

Macaristan'ın başkenti Budapeşte'deki Türk eserleri arasında en önemlisi Gül Baba Türbesi'dir.[150] Budin'in fethinden az sonra, 1543-1548 yıllarında Budin Beylerbeyi Yahya Paşazade Mehmed Paşa tarafından Horozkapısı dışında, Veli

---

[144] Güneş, "Misâlî Dîvânı", 24-27.
[145] Dede, "Divân-ı Gül Baba", 7.
[146] Fatih Usluer, "Misâlî'nin Miftâh'ul-Gayb'ı Metin ve Açıklama", *Turkish Studies, Volume 2/2* (2007): 721.
[147] Tohumcu, Nimet, "Misâlî'nin Kitâb-ı Manzûme-i Feyznâme-i İlâhî Mesnevîsi" (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002).
[148] Hacı Yılmaz, "Gülbaba'nın Balkan Bektaşiliğindeki Yeri ve Feyznâme Adlı Eserinde Bektaşilik-Hurufilik İzleri", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 12/21 (2017): 535.
[149] Dede, *age.* 7.
[150] Muhsin Kadıoğlu, "Budapeşte (Budin) Kalesi'ndeki Kızılelma ve Türk Eserlerini Evliya Çelebi İle Gezmek" , *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, 51/301 (2012): 41-46.

Bey ılıcası yakınında Gül Baba bayırı denilen bağlık bir yerde yaptırılmıştır.[151] Klasik Osmanlı dönemi Türk türbe üslubuna uygun biçimde sekizgen bir yapı olarak ve muntazam kesme taştan inşa edilmiştir.[152]

Evliya Çelebi, dervişlerinin sayısının çokluğundan, dervişlerinin gazaya gittiklerinden, yaz ve kış meydanlarında çeşit çeşit şamdan, çerağ, kandil, buhurdan ve gülabdanlar olduğundan, kara ve deniz seyyahlarının kapı ve duvarlara beyitler yazdıklarından bahseder.[153] Türbe çok sayıda dervişe mekân olmuştur.

1914 yılında Diyanet ve Milli Eğitim Bakanlığı Gül Baba Türbesi'ni tarihi ve kültürel önemi gerekçesiyle korunacak tarihi anıt olarak ilan edildikten sonra 1915 yılında zeminin asıl düzeyine indirilmesine bağlı olarak, kazı çalışmaları başlamıştır. Mezarda bulunan üç iskelet kalıntısından Gül Baba olduğu düşünülen iskelet, 1 Temmuz 1915'te tekrar mezara konmuştur. Gül Baba'nın yeniden defninden sonra tamir devam etmiştir.[154] O tarihte başlayacak olan Ramazan ayı, türbeye yapılacak ziyaretleri arttıracağından kazı çalışmaları durdurulur ve kemikler bu nedenle tekrar gömülür.

Türbenin çatısı yenilenerek, yeni parmaklıklarla korunmuş sanduka hazırlanmıştır. Eski tasvirler ve Bektaşi tarikatının geleneklerine uygun olarak yine derviş tacı ile bezenmiştir. 1989 yılında Macar-Türk ilişkilerinde gözle görülen iyileşmelerden sonra 1996 yılında plan ve çabalardan sonuç alınabilmiş ve Gül Baba türbesinin yenileme ve çevre düzenlemesine Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın girişimleri ve maddi desteği ile başlanmıştır.[155]

Başlanan çalışmalar 2018 yılının ekim ayında TİKA tarafından tamamlanmış ve türbenin açılışı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından yapılmıştır. Türbenin görsellerine ekler bölümünde yer verilecektir.

---

[151] Semavi Eyice, "Gülbaba Türbesi" *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 228-230

[152] Eyice, *a.g.m.* 230.

[153] Güneş, "Misâlî Dîvânı", 13.

[154] Gabor Agoston, *"Gül Baba Türbeje"*, (Budapeşte: Ceram Trading Ltd. (Ege Seramik) ve Türk-Macar Dostluk Derneği Yayını, 1997), 16.

[155] Agoston, *age.* 17-20.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MİSÂLÎ'NİN TUYUĞLARI

Misâlî Divanı'nda *"rubaiyat"* başlığı altında topladığı 125 adet tuyuğu mevcuttur.[156] Misâlî tuyuğlarını da diğer nazım türlerinde olduğu gibi harf sırasına göre ve bütün harflerden tuyuğ yazmıştır.[157] Bu bölümde tuyuğlar üç başlık altında incelenmiştir: İlk olarak şekil özellikleri daha sonra tür ve tarzlar hususu ve son olarak Hurufilik muhtevası yönüyle incelenmiştir.

2.1. Misâlî'nin Tuyuğlarının Şekil Olarak İncelenmesi

Misâlî'nin tuyuğlarının; vezin, kafiye, mahlas, cinas ve diğer edebî sanatlar itibariyle incelenmesi yapılıp, tuyuğlardan örneklerle sunulur. Tuyuğlar, *Misâlî Divanı* üzerine, Mehmet Dede (2001) ve Deva Güneş (2011) tarafından yapılan yüksek lisans tezlerinden elde edilen çeviri metinler aracılığıyla incelenmiştir.

2.1.1. Vezin

*Misâlî Divanı'*ndaki 125 adet tuyuğ vezin bakımından incelendiğinde bunların; 124'ünün, tuyuğ vezni olarak bilinen *"fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün"*, 1'inin (102. tuyuğ) ise alışılmışın dışında *"mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün"* vezni ile kaleme alındığı görülmektedir. Aruzun *"mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün"* kalıbıyla tuyuğ yazması, ayrıca tuyuğlarından ikisinde mahlas kullanması bizde onun kalıpların dışına çıkmayı seven bir şair olduğu intibaını uyandırmıştır.[158] Tuyuğlarındaki muhteva ve kaleme alış tarzından anlaşıldığı üzere Misâlî, Hurufilik düşüncesinin yanı sıra vezin olarak da Nesîmî'den etkilenmiştir.

---

[156] Mehmet Dede yapmış olduğu tez çalışmasında tuyuğ yerine, 125 adet rubai mevcuttur ifadesine yer verirken, Deva Güneş nüsha incelemeleri sonucunda bunların rubaiyat başlığı altında verilen 125 adet tuyuğ olduğuna dikkat çeker.

[157] Güneş, "Misâlî Dîvânı", 27.

[158] Güneş, *age.* 20.

Misâlî Divanı'nda yer alan tuyuğların Nesîmî'de olduğu gibi sayıca fazlalığı ve tuyuğlardan birinde tıpkı Nesîmî gibi tuyuğ vezni dışında başka bir vezinle şiirini yazması da Misâlî'nin Nesîmî'den Hurufilik esasları dışında şekil olarak da etkilendiğini göstermektedir.[159] Misâlî'nin, şiirlerini yazarken hemen her yönüyle Nesîmî'den etkilendiği görülür.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Göñlüñi zülfinden anuñ itme has
Cân erit 'aşkla cismin ile gas
Ögnüñe gey hıl'at-i 'aşkı hades
'Aklını 'aşkında cem' it kılma bes (T. 14)

Ey hatuñ havrâ cemâlüñ kasr u kâh
Müntehâ kaddüñ dü destüñ aña şâh
Çârdeh bend oldı anda her budâh
Zâhir oldı bîst ü heşt Kur'ân'a bâh (T. 24)

Kim ki idrâk itdi nakş-ı hâtemi
Bildi sırr-ı âdemi vü hâtemi
Ey Süleyman sakla muhkem hâtemi
Kıl musahhar kim ins ü cinn ü 'âlemi (T. 123)

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

Resûlu'l-lâh didi dünyâya mel'ûn
Ferâgat kıl pes andan düşme mağbûn
Harâmdur dir çün ehlu'l-lâh bu dûn
Bulaşma cîfedür pak ol çü Ceyhûn (T. 102)

[159] Güneş, "Misâlî Dîvânı", 17.

2.1.2. Kafiye

Misâlî Divan'ında bulunan 101 adet tuyuğunu, bütün mısraları kafiyeli olan "a-a-a-a/musarra" kafiye şekliyle kaleme almıştır. Geriye kalan 24 adet tuyuğunu ise tuyuğlarda yaygın olarak bilinen "a-a-x-a" kafiye şekliyle yazmıştır.

Aşağıda verilen tuyuğların ilkinde, mısra sonlarındaki "*cih**ân**-câvid**ân**-duh**ân**-müste'**ân**"*, ikinci tuyuğun mısra sonlarında bulunan *"pâdiş**âh**-İl**âh**-siy**âh**-m**âh**"* ve üçüncü örneğin mısra sonlarında bulunan *"şin**âs**, p**âs**, kıy**âs**, y**âs**"* kelimelerindeki son seslerde bir uzun ünlü ve bir ünsüzden oluşan zengin kafiye örneği bulunmaktadır.

*Ey hutûtuñ hûr u gılmân-ı cih**ân*** a
*Cûy-ı la'lüñ selsebîl-i câvid**ân*** a
*Ey sevâd-ı a'zamuñ nûr-ı duh**ân*** a
*Kanda gösterdi cemâlin müste'**ân*** a
(T. 99)

*Dest-i kudretle yazupdur pâdiş**âh*** a
*Sûretüñ levhine sırr-ı lâ İl**âh*** a
*Bilene nûr oldı ol hatt-ı siy**âh*** a
*Âhiretde görinür çün bedr-i m**âh*** a
(T. 112)

*Hamduli'l-lâh Hak'dan oldı hak-şin**âs*** a
*Kalmadı mir'ât-ı dilde jeng ü p**âs*** a
*Hakk'a irdik gitdi zannile kıy**âs*** a
*Sen gerek şâd ol gerekse tut y**âs*** a
(T. 58)

Aşağıda örnek olarak verilen tuyuğların ise, "a-a-x-a" kafiye şekliyle kaleme alındığı görülür. İlk örnekte; 1.-2. ve 4. mısralarda geçen *"miz**âc**-imtiz**âc**-h**âc**"* kelimelerinde bulunan *"**-âc**"* hecelerinde zengin kafiye görülmektedir. İkinci örnekte, 1.-2. ve 4. mısralarda yer alan *"t**erden leziz**-kevs**erden leziz**-*

*mutahh**ardan lezîz**”* kelimelerinde bulunan *“**-den lezîz**”* redifleri dışında kalan *“-**er**”* sesleri tam kafiyeye örnektir. Üçüncü örnekte ise, *“y**âb**, b**âb**, kit**âb**”* kelimelerinde bulunan *”**-âb**”* son seslerinde zengin kafiye örneği görülmektedir.

*‘Aşkuña dûş olalı döndi miz**âc***	a
*Göñlüm itmez gayrı kesle imtiz**âc***	a
Devr-i ‘Îsâ’dur kime mü’min diseñ	x
*Arayıcak bulunur koynuñda h**âc***	a
(T. 17)	

*Ey lebüñ pâlûde-i t**erden lezîz***	a
*Şehd-i şîrîn âb-ı kevs**erden lezîz***	a
Nâzla bir gülmesi Hakk’a anuñ	x
*Nice ervâh-ı mutahh**ardan lezîz***	a
(T. 32)	

*İstivâdan yedi hat ey kâm-y**âb***	a
*Heşt cennet sırrı olur feth-i b**âb***	a
Hakk’a irmez bu rumûzı bilmeyen	x
*Cehd idüb biñ yıl ger okursa kit**âb***	a
(T. 6)	

2.1.3. Cinas

Misâlî tuyuğlarına cinas yönüyle bakıldığında şairin, yine alışılmışın dışına çıktığı ve tuyuğlarının tamamında cinas kullanmayı tercih etmediği görülür. Fakat tamamında olmasa dâhi farklı cinas türeleri tuyuğları da mevcuttur. Tuyuğları cinas kullanımı açısından incelendiğinde 125 tuyuğun 71’inde cinasın bulunduğuna şahit olunan Misâlî, cinastaki kabiliyetiyle de diğer şairler arasında Nesîmî’den sonra en ön plana çıkan şair olarak gösterilebilir.[160] İşlediği cinas türleri eşit bir dağılıma sahip olmayıp, tespit edildiği kadarıyla; 1 adetinde *cinas-ı*

[160] Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ,* 149.

muharref, 3 adetinde *cinas-ı mükerrer*, 4 adetinde *cinas-ı tam,* 13 adetinde *cinas-ı mutarraf* ve 50 adetinde *cinas-ı lahık* bulunan çeşitli tuyuğları vardır.

Cinas-ı muharref; sadece bir örneği bulunan bu tuyuğda *"**tuy**-**toy**"* kelimeleri arasında uyum görülür. Ayrıca mısra sonlarında bulunan *"t**uy**-t**oy**-k**oy**-arz**uy**"* kelimelerindeki son iki harfte tam kafiyeye örneklik eden bir uyum bulunmaktadır.

İste Hak'dan nefsüñi vü Rabb'i ***tuy***
Dimesün erbâb-ı ma'ni saña ***toy***
Sen seni fehm eyle la'b u lehvi koy
Ger likâ-yı Hakk iderseñ arzuy (T. 115)

Cinas-ı mükerrer örnekleri; tuyuğlar arasında sadece üç adet tuyuğunda bulunan bu cinas türü dörtlüklerde geçen *"**kıyâs**-yâs"* kelimeleri arasında görülmektedir. Ayrıca mısra sonlarındaki, *"şin**âs**-p**âs**-kıy**âs**-y**âs**"* kelimelerinin son hecelerinde bulunan "***-âs***" sesleri arasında zengin kafiye uyumu görülmektedir.

Hamduli'l-lâh Hak'dan oldı hak-şinâs
Kalmadı mir'ât-ı dilde jeng ü pâs
Hakk'a irdik gitdi zannile ***kıyâs***
Sen gerek şâd ol gerekse tut ***yâs*** (T. 58)

İkinci örnekte; *"**maksûd-sûd**"* kelimelerinin meydana getirdiği mükerrer cinas bulunmakla birlikte *"ma'b**ûd** eyledüñ- mesc**ûd** eyledüñ- maks**ûd** eyledüñ-s**ûd** eyledüñ"* kelimelerinde geçen *"eyledüñ"* redifleri dışında kalan "***-ûd***" sesleri zengin kafiyeyi teşkil eder.

Hamduli'i-lâh fazl-ı ma'bûd eyledüñ
Enbiyâ-veş anı mescûd eyledüñ
'Âleminden anı ***maksûd*** *eyledüñ*
Allâh Allâh gör ki ne ***sûd*** *eyledüñ* (T. 85)

Üçüncü örnekte ise; "***lâm-gulâm***" kelimeleri yine mükerrer cinasa örnek olmakla birlikte mısra sonlarında yer alan *"l**âm**-gul**âm**-tam**âm**-sel**âm**"* kelimelerinde de *"**-âm**"* sesleri zengin kafiyeye örnektir.

*Ey gözüñ sem' u kaşın fî dâd u **lâm***
*Hak yüzüñe hûr u gılmândur **gulâm***
Sî vü dü vechüñde cem' oldı tamâm
Ya'ni sensin Mısr-ı câmi' ve's-selâm (T. 94)

Cinas-ı tam; aşağıda verilen tuyuğlardaki "***çerâ ve ayağ"*** kelimeleri yazılış ve söyleniş bakımından aynı, anlam itibariyle farklı bir halde tekrar edilerek tam cinasa örneklik oluşturur. Birinci tuyuğda mısra sonlarında bulunan, *"çer**â**-hud**â**-kibriy**â**"* kelimelerinin son hecelerinde bulunan "***-â***" sesi uzun ünlü olması itibariyle tam kafiyeye örneklik eder.

*Otuz iki nutk-ı bî-çûn u **çerâ***
*Bir iken sî vü dü harf oldı **çerâ***
'Âlem-i bi'l-kuvveden zat-ı hudâ
Hem bular oldı sıfât-ı kibriyâ (T. 2)

Bu örnekte ise; tam cinasın yanı sıra *"ay**ağ**-dim**ağ**-b**ağ**"* kelimelerinde bulunan *"**-ağ**"* sesleri, iki ses benzerliğine dayanan tam kafiyeyi oluşturur.

*Lâm u bâ la'lüñden içdüm bir **ayağ***
*'Âlem-i tevhîde kaldurdı **ayağ***
Oldı sermest bûy-ı zülfünden dimağ
Ey hattuñ hûr u yüzün gülzâr u bağ (T. 71)

Cinas-ı mutarraf örnekleri; aşağıda verilen tuyuğlardaki *"**'urûc-burûc-ûc*** ve ***şüyûh-şûh"*** kelimeleri mutarraf cinas örneği gösterir. Birinci tuyuğda "*'ur**ûc**-bur**ûc**-**ûc**"* kelimelerinde bulunan son seslerin benzerliği zengin kafiyeye örnektir.

*Âsmân-ı ruha gel eyke **'urûc***

Üç yüz altmışdur gör on iki ***burûc***

Altı bîst ü heşt ü altı sî vü dü

Görinür bu ma'nî virse saña ***ûc*** (T. 15)

İkinci tuyuğda bulunan mutarraf cinas örneğinin yanı sıra "*şüyû**h**-külâ**h**-şû**h***" kelimelerindeki son ses olan *"-**h**"* yarım kafiye örneğidir.

Ka'be-i Hak'dur cemâli ey ***şüyûh***

Sâcid olur dîve la'netden külâh

Hazret-i Âdem'den a'raz eyleme

Vâlidüñdür 'izzet eyle olma ***şûh*** (T. 25)

Cinas-ı lahık örnekleri; tuyuğlar arasında en çok kullanılan cinas türü olmuştur. Aşağıdaki tuyuğların ilkinde ***"zât-mât"*** kelimeleri lahık cinas özelliği görülür. Aynı zamanda mısra sonlarında bulunan *"sıf**ât**-z**ât**-**ât**-m**ât**"* kelimelerindeki *"-**ât**"* sesleri zengin kafiye örneğidir.

Si vü dü hatuñ ki satranç-ı sıfât

Anı sec' itdi yed-i kudretle ***zât***

Pîl ü ferz ü şâh u ruh piyâde ât

Oynayı gör k'olmayasın anda ***mât*** (T. 10)

İkinci tuyuğda ise; mısra sonlarında bulunan *"g**enc**-r**enc**-s**enc**"* kelimelerinde lahık cinas görülmesinin yanı sıra *"-**enc**"* sesleri zengin kafiyeye örnektir.

Ey dehânuñ mahzen ü nutk aña ***genc***

Nûş iden ol şerbeti bulmadı ***renc***

Yedi hattuñ otuz iki eyledi

İstivâdan ey kamer erbâb-ı ***senc*** (T. 16)

Cinas bakımından incelediğimizde, şairin tuyuğlarında, cinassız kaleme aldığı şiirlerinin de olduğu görülür. Aşağıda örnek olarak verilen tuyuğlar cinassız ve "a-a-x-a/a-a-a-a" şeklinde kafiyenmiş olarak yazılmıştır.

Nutka gel ey mâh bulsun cân haz	a
Hak nefesden eylemez mi insân haz	a
Okı Kur'ân başla bismi'llah ile	x
Kılmaz ise ger ne gam şeytân haz (T. 69)	a

Lâm u bâdan nûş iden bir katre su	a
İstemez mahşerde artık dahi su	a
Baña sensin dü cihânda arzu	a
Hiçe değmez sensizin gülzâr u cu (T. 107)	a

2.1.4. Mahlas

Tuyuğların söylenişi zor olduğundan bu şiirlerde genel itibariyle mahlas kullanılmaz.[161] Buna rağmen Misâlî yazdığı tuyuğlardan ikisinde (78.-125. tuyuğ)[162] mahlas kullanmıştır.

Misâlî, bu tuyuğlarında kendine sesleniyormuş gibi görünse de, anlam bakımından kendini tecrid etmiş ve hitabına tüm insanları sığdırmaya çalışmıştır. Ayrıca yine *"fazl-ı Hak"* ifadesiyle Allah'ın lütfundan ya da Fazlullah'tan mı bahsettiği bilinmeyen Misâlî, Fazlullah'ı işaret eden ifadeleri (cavidan, fazl-ı Hak) bir arada kullanmıştır. Birçok kelimeyi tevriyeli kullanan şair, ikinci örnekte *"Ey Misâlî"* hitabında bulunmuş ve *"Hakk'a irdi bildi kimdür âdemî"* mısraında insanın sırrına işaret etmiştir.

Ey ***Misâlî*** *câvidândur fazl-ı Hak*
Gevher-i künc-i nihândur fazl-ı Hak
Şâh-bâz-ı lâ-mekândur fazl-ı Hak
Hâlık-ı kevn u mekândur fazl-ı Hak (T. 78)

Ey ***Misâlî*** *fehm idenler hâtemî*
Hakk'a irdi bildi kimdür âdemî
Câm-ı didârın temâşâ eyleyen

---

[161] Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, 786.
[162] Güneş, "Misâlî Dîvânı", 28.

Bildi sırr-ı on sekiz biñ ‘âlemî (T. 125)

2.2. Tuyuğların Türlere ve Tarzlara Göre Değerlendirilmesi

Nazım türleri, edebî geleneklerin içinde doğar, gelişir, özellikleri ortaya çıkar ve geleneğin bir parçası olur[163] ve varlıklarını bu şekilde devam ettirirler. Misâlî de yazmış olduğu tuyuğlarında *"medhiye, fahriye, nasihat, hasb-i hâl-ıyâdet, hilye, besmele-nâme, mucizât-ı nebi"* türlerine yer vermiştir.

2.2.1. Methiye

Sözlükte "övmek, birinin meziyetlerini dile getirmek" anlamındaki medh kökünün sonuna nisbet eki getirilerek yapılmış olan medhiyye kelimesi Türkçede "övgü şiiri" mânasında kullanılan bir edebiyat terimidir.[164] Misâlî'nin, 15 tuyuğunu methiye tarzında kaleme aldığı görülür. Bunlardan biri Hz. Ali'yi (T. 119), diğerleri ise Fazlullah'ı (T. 12, 19, 43, 48, 52, 63, 64, 65, 70, 76, 78, 84, 98) öven şiirlerden oluşmaktadır.

Aşağıda verilen örnekte Fazlullah, Mesih yerine konulmuş, onu anlamanın dinin kemali olduğu vurgusu yapılmıştır. Tuyuğda, Mehdi olarak nitelendirilen Fazlullah'ın, Allah'ın lütfu olduğunu ifade eden övgü cümleleri yer almaktadır. Ayrıca, *"Kürsî-i Hakk'a nüzûl itdi Mesîh"* mısraı ile de kıyamet alameti olarak bilinen Mehdi'nin gelişi olayına telmihte bulunduğu ve Hurufi kişiliği göz önüne alındığında *"Fazl-ı Yezdân"* kelimesini tevriyeli kullanmış olacağı düşünülenilir.

Kürsî-i Hakk'a nüzûl itdi ***Mesîh***
Fazl-ı Yezdân ya'ni ***Mehdîdür*** *sarîh*
Virdi esrâr-ı kıyâmetden nişân
Añlayanlar oldı dîninde sahîh (T. 19)

Yine başka bir tuyuğda, Fazlullah'ı öven Misâlî, canını ona feda ettiğini, onun aşkı ile yanıp tutuştuğunu ifade eder. Hurufiliğin temelinde var olan yüzün kutsallığına üçüncü mısrada telmihte bulunur. Son mısrada ise mübalağanın dozunu yükselterek yüzüne secde edilen kıble niteliği atfetmektedir.

---

[163] Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 5.

[164] İsmail, Durmuş, "Methiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 406.

Başumı ben Fazla kurbân eylerem
Cânımı ‘aşk-ıla sûzân eylerem
Vechümi vechine hayrân eylerem
Hak cemâlin kıble-i cân eylerem (T. 98)

Misâlî, bir tuyuğunda ise Hz. Ali'yi över, ilk mısrada *"'Aşkuña ikrâr idüp didüm belî"* ifadesiyle Kalubela'da verilen söze telmihte bulunarak başlar. Daha sonra istediğinin Ali olduğunu dile getirir ve onu yüzünü Kur'an olarak nitelendirir. Son mısrada ise Hurufilerin kâinatın sırrı olarak nitelendirdikleri sayılardan olan 32 sayısına işaret eder.

‘Aşkuña ikrâr idüp didüm belî
Kim baña maksûd sensin yâ ‘Alî
Sûretüñ Hak'dan kitâbımdur benüm
K'anda buldum sî vü dü hattı celî (T. 119)

2.2.2. Fahriye

Bir divan şairinin kendi üstünlük ve erdemlerini anlattığı şiir[165] olarak bilinen fahriyeler, şairin abartılı bir dille kaleme aldığı eserlerdir. Misâlî'nin üç adet tuyuğunda (T. 95, 96, 97.) fahriye türünün özellikleri bulunmaktadır.

Aşağıda verilen tuyuğda, ilk mısradan itibaren kendini mübalağalı bir dille övmeye başlayan Misâlî, dünyanın temelini oluşturan dağ, deniz, yer ve gök olarak her şeyin varlığının kendisi olduğunu dile getirir. Hurufi kişiliğinin vermiş olduğu, Allah'ın nurunun da mazharının da bir insan olduğunu ve dolayısıyla kendisinin de bu vasıflara haiz olduğunu ifade ederek kendisini methetmiştir.[166]

Berr ü bahr u ‘arş u âfâkı menem
Nûr-ı zât-ı fazl-ı Hallâk'ı menem
Mazhar-ı Hakk'am çü Hak bâkî menem
Âb-ı kevser suyıyam sâkî menem (T. 95)

[165] Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 145.
[166] Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*, 46.

Yine Hurufiliğin izlerinin de kendini bariz bir şekilde gösterdiği aşağıdaki tuyuğunda, kendi yüzünde Allah'ı, Allah'ın tüm isimlerinin tecellisini ve cenneti gördüğünü ifade eder. Arapça harflerin varlığına da işaret ederek, *"vech, fî vü dâd u lâm, 'allame'l-esmâ"* kelimeleriyle Hurufiliği hatırlatması açısından tenasüp görülür.

Vech-i pâkimde Hudâ'yı görmüşem
Ya'ni kim fî vü dâd u lâmı görmüşem
Anda ben dâru's-selâmı görmüşem
'Alleme'l-esmâ tamâmı görmüşem (T. 96)

Aşağıda verilen tuyuğunda, kendini Allah'a teslim etmenin yine kendine dönüşüyle olduğunu ifade ederek kendini öven şair, her şeyi iyi bilen bir arif olduğunu dile getirir. Şöhretini son mısrada geçen, *"Nâmumı dâl u elif mîm eyledim"* sözüyle, kendini Kur'an'da ifade edilen harflerin tecellisi olarak da övmesi, Hurufi kişiliğinin şiirine yansımasıdır.

Kendümi Allâh'a teslîm eyledüm
Ya'ni nutk-ı Hakk'a taksîm eyledüm
'Ârifem çün nefsi tefhîm eyledüm
Nâmumı dâl u elif mîm eyledüm (T. 97)

2.2.3. Nasihat

Sözlükte "halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak; iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek"[167] anlamlarıyla yer alan kelime birinin hakkında iyi düşünmek olarak bilinir. Hurufi bir kişiliğe sahip olmak şairin yaşadığı o dönemde, İslamiyet karşıtlığı, dinsizlik olarak nitelendirilmesine rağmen, Hurufi şairlerin genelinde ve Misâlî'de İslami hassasiyetlerin mevcut olduğu görür. Bu türde yazmış olduğu şiirlerde Misâlî, öncelikle tövbenin önemi,

167 Mustafa Çağrıcı, "Nasihat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 408.

nefse uymanın tehlikeleri, Kur'an okumanın faydaları, geçici olan bu dünyanın insanın ahiretine verdiği zararlar gibi konularda[168] nasihatlerde bulunmuştur.

Aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere, istek ve dilekleri yalnızca Allah'tan istemeyi, dünyanın yalan olduğunun bilinmesini ve ona göre yaşanması gerektiği mesajını vermektedir. İlk mısrada geçen tapu kelimesini tevriyeli olarak kullanan şair, hem yüksek makam sahiplerinin malından, mülkünden hem de onlara el pençe divan durup huzurlarında eğilip bükülmekten geri durulması gerektiğine vurgu yapar. Asıl huzurun ve varlığın ise Allah katında olduğunu dile getirerek nasihatlerde bulunur.

Dilâ el çek büyükler tapusından
Gözüñ ayırma hiç Hak kapusından
Düriş kıl âhiret dârını ma'mûr
Cihânuñ geç bu vîrân yapusından (T. 105)

Bir diğer tuyuğunda, insana seslendiği düşünülen bir eda ile ruhun Allah'tan verildiğine telmihte bulunarak canının kıymetini bilmesini öğütler. Üçüncü mısrada geçen *"…ey bü'l-heves"* ifadesiyle insan nefsinin ne kadar maymun iştahlı olduğuna dikkat çeker ve bunun farkına vararak kendine çekidüzen vermesi gerektiğini, aksi halde hiçbir şeyin fayda sağlamayacağını öğütler.

Rûh-ı Hak'dan saña bahş oldı nefes
Rûhunı bilmek saña farz oldı pes
Bunda fehm it sen seni ey bü'l-heves
Assı kılmaz soñra sandıkda kafes (T. 57)

2.2.4. Hasb-i hâl/Iyâdet

Divan şiirinde hasb-ı hâller, *"biriyle görüşüp dertleşme, halleşme, sohbet tarzında konuşma ve durumunu arz etme"* anlamında kullanılırken ıyâdet, *"hatırını sorma, ziyaretinde bulunma ve hasta ziyareti"* gibi anlamlara

---

[168] Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*, 53.

gelmektedir.[169] Yapılan araştırmalarda, bu nazım türü tuyuğlarda nasihatten sonra en çok kullanılan tür olarak karşımıza çıkar.

Aşağıda verilen örnekte şair, hem nasihat verir hem de bir dost gibi karşı tarafla sohbet eder. Yol gösterici ve yardımsever bir eda ile hakiki olanın Hakk'a ermek, onu anlamak olduğunu, sohbet havası içinde anlatmaya çalışır. Hakikatin ise, ruhun sırrında gizli olduğunu ve bunun Allah tarafıdan verilen bir nimet olduğunu ifade eden şair, Hz. Nuh'a telmihte bulnmuş, onun ömrünün uzunluğunu hatırlatmıştır. Tuyuğun son iki mısraında geçen, "*Burc-ı mağribden göründi âfitâb/Tevbe itmek assı itmez ey nasûh*" hitabıyla nidada bulunduğu kişiye, erkenden günahlardan tevbe etmesi gerektiğini, yoksa kıyametin alameti olarak bilinen güneşin batıdan doğduğu gün, hiçbir tövbenin kabul edilmeyeceğini, sohbet eder gibi işler.

Saña keşf olmazsa Hak'dan 'ilm-i rûh
İrmeden hakka sürersen 'ömr-i Nûh
Burc-ı mağribden göründi âfitâb
Tevbe itmek assı itmez ey nasûh (T. 22)

Başka bir tuyuğunda, kendi hâlini arz eden şair, Hz. Ali'ye nidaa içeren tuyuğda sohbet eder gibi derdini anlatmış ve Hurufiliğin vazgeçilmezi olan yüze hayranlığını dile getirmiş derdinin dermanının yalnızca onda olduğunu mübalağalı bir şekilde anlatmıştır. Son mısrada geçen *"sî vü dü hattı"* ifadesinden yine Hurufilerin kutsallık atfettiği sayılar dikkat çekmektedir.

'Aşkuña ikrâr idüp didüm belî
Kim baña maksûd sensin yâ 'Alî
Sûretüñ Hak'dan kitâbımdur benüm
K'anda buldum sî vü dü hattı celî (T. 119)

2.2.5. Hilye

Hilye kelime manası itibariyle; "*süs, ziynet, cavher; güzel sıfatlar; güzel yüz*"dür.[170]Türk edebiyatında Peygamberler ile dört büyük halifenin iç ve dış

---

[169] Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*, (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2007), 143.

güzellikleri ile örnek davranış biçimlerini anlatan[171] eserlerin oluşturduğu nazım türüne verilen addır. Misâlî'nin tuyuğlarında başta yüz/sima olmak üzere sevgilinin yüzü, zülfü, dudakları, yanakları vb. güzellik unsurlarının Hurufilik bağlamında işlendiği görülmektedir.[172] Fakat bu unsurlar belli bir hedef gösterilmeden işlenmiştir, bu da muhatabın bir peygamber olup olmadığı konusunda kesinlik bildirmemektedir.

Aşağıda örnek olarak verilen tuyuğlarda da görüldüğü üzere, güzelliklerinin anlatıldığı kişi belli değildir. İlk örnekte "*Mustafa-Mirac*" gibi kelimelerin varlığı bizi Hz. Muhammed'e götürecek olsa da ilk mısrada "*ey yüzün…*" hitabının o olup olmadığı konusunda emin olunamaz. Bu nedenle, bu tuyuğların kesin olarak hilye türünde olduğunu söylemekten bir adım geri durulmalıdır.

Ey yüzüñ 'arş u saçuñ zıll-ı Hudâ
K'anda Mi'râc eylemişdür Mustafâ
Ey cemâlüñ haşr-gâh-ı enbiyâ
Secde-gâh-ı asfiyâ vü etkıyâ (T. 4)

Aşağıda verilen diğer örneklerde ise, yine övgü ile bahsedilen *"cemâl, zülf, leb, gül yanağ"* gibi kelimelerin genelde Hurufilik'in vazgeçilmezi olan insanda karşılık bulmasına rağmen, özelde kim için söylendiği belli değildir.

Verd-i cennetdür cemâlüñde yanâğ
K'urdı cân bülbülinüñ bağrına dâğ
Dâne halüñ göñlüme zülfüñ duzâğ
Öldürür dîvâneyi zencîr ü bâğ (T. 72)

Kıldı göñlüm 'anberîn zülfüñ yatağ
Değdi 'aşkuñ kişver-i dilde otağ
Gülşen-i hüsnüñe hem-dem kılma rağ
Göricek nâ-mahremi kaldur ayağ (T. 73)

---

[170] Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, 634.
[171] Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 208.
[172] Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*, 65.

2.2.6. Besmele-nâme

Aslı, *“Bismillahirrahmanirrahim”* olan bu kelime toplum içinde kısaltılıp *“besmele”* olarak kullanılır. Edebî bir tür olarak ise, besmelenin anlam ve sırlarını açıklayan, eserlere veya manzumelere verilen isimdir.[173] Misâlî’nin bir tuyuğunda bu türün örneği görülmektedir. Üçüncü mısrada, *“Okı Kur’ân başla bismi’llah ile”* Allah’ın adıyla Kur’an’a başlanması gerektiğini vurgulayan şair, ilk mısradan itibaren, nidada bulunarak ruhun nasıl tatmin olacağını kesin bir dille ifade etmiş, Allah’ı anarak insanın gönlünün mutmain olacağını işlemiştir.

Nutka gel ey mâh bulsun cân haz
Hak nefesden eylemez mi insân haz
Okı Kur’ân başla bismi’llah ile
Kılmaz ise ger ne gam şeytân haz (T. 69)

2.2.7. Mucizât-ı Nebi

Arapça bir kelime olan ‘acz kökünden türetilen mucizat; dini teyit maksadıyla ve Allah’ın emriyle peygamberler tarafından yapılan ve halkı hayrette bırakan olağanüstü işler, hareketler, hâllere[174] denir.

Misâlî, iki tuyuğunda Hz. Muhammed’in ayı ikiye yarma mucizesine telmihte bulunmuştur. Aşağıda verilen örneklerin ilk mısralarında, Hurufi inancında var olan, yüzün istiva hattı ile ortadan ayrılmasını ve Allah’ın tecellisinin insan yüzünde görüldüğünü vurgulayan ifadelere yer verir. Peygamberin, parmağıyla işaret ederek ayı ikiye yarması olayı ile yüzdeki istiva hattı arasında teşbihte bulunmuştur. Yine ilk mısrada, Hurufi inancının getirisi olan insanın doğuştan sahip olduğu ümm-i hatlara vurgu yapıldığı dikkat çeker. İlk örnekte, Peygamberin bir haberci, tebliğci olduğuna dikkat çekme amacıyla *“zarf-mazruf-haber”* kelimeleri arasında tenasüp sağlandığı görülmektedir. İkinci örnekte de yine ayın ikiye ayrılmasına telmihte bulunmuş ve bunu Enfal Suresi 12. ayet ile desteklemiştir.

Dört kirpik iki ebrû mûy-ı ser

---

[173] Mehmet Sait Çalka, *Divan Şiirinde Rubâî*, (İstanbul: Kriter Yayınevi, 2017), 204.
[174] Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, 620.

Zarfla mazrûf on dört şerh ider
*Hattı-ı serden idicek **şakka'l-kamer***
Sana virür nutk-ı âdemden haber (T. 36)

Sûretüñden zâhir olur rûy-ı Hak
Parmağuñla ger idersen mâhı şak
Bilmeyenler hakkına buyurdı Hak
Fadribû külle benân fevka'l-'anâk[175] (T. 81)

Türler bahsini kapatırken, aşağıda örnek verilen tuyuğlarda kelime olarak türleri andıran ifadeler bulunsa da bunları tür isimleriyle adlandırmak doğru olmayacaktır.

İlk örnekte *Mi'râc* kelimesi geçmektedir fakat bu tuyuğun *mi'râc-nâme* türüne örnek olduğu söynemez. Çünkü ikinci mısrada *mi'râc* kelimesini kullanma amacı Peygamberin, *Mi'râc* olayını anlatmadığı gibi insan yüzünün değerini mübalağa ile anlatmaya çalışmıştır. Misâlî, yüzü gökyüzüne, masher alanına ve secde edilecek niteklikte kıbleye, saçları ise Allah'ın gölgesine teşbih etmiştir. İlk ve üçüncü mısralarda *"ey yüzüñ…-ey cemâlüñ…"* diye nidada bulunduğu kişi Hurufilik inancının *Âdem* olarak nitelendirdiği *"insan"*dır.

Ey yüzüñ 'arş u saçuñ zıll-ı Hudâ
*K'anda **Mi'râc eylemişdür** Mustafâ*
Ey cemâlüñ haşr-gâh-ı enbiyâ
Secde-gâh-ı asfiyâ vü etkıyâ (T. 4)

Aşağıda verilen örnekte ise, bir yakarma, istekte bulunma söz konusudur. Fakat bu yakarışın Allah'a mı, beşeri bir sevgiliye mi, ya da Hurufilik inancının getirisi olan insana mı olduğu belli değildir. Bu nedenle her ne kadar ilk okuyuşta *münacaat* gibi görünse de kesin olarak bu türde yazılmış bir tuyuğ olduğu söylenemez.

Lâm u bâdan nûş iden bir katre su

[175] Enfal Suresi 12. ayette, *"...fadribu fevkal e'naki vedribu minhum külle benak"* şeklinde geçmektedir. Mealen; O vakit meleklere Rabbin şöyle bildiriyordu: "Şüphesiz ben sizinle beraberim, siz, iman edenlere dayanma günü verin. Ben kâfirlerin yüzeklerine korku salacağım, hemen vurun boyunlarının üstüne, vurun onların her parmağına."

İstemez mahşerde artık dahi su
Baña sensin dü cihânda arzu
Hice değmez sensizin gülzâr u cû (T. 107)

2.3. Misâlî'nin Tuyuğlarının Hurufilik Bağlamında İncelenmesi

Misâlî Hurufilik akidelerini anlatmak için yazdığı şiirlerinde şüphesiz ki Hurufiliğin kurucusu olan Fazlullah'dan etkilenmiştir. Şair şiirlerinde Fazlullah'dan, Fazlullah'ın öğretilerinden ve Fazlulllah'ın eserleri olan *Cavidan-name, Arş-name* ve *Muhabbet-name*'den sıklıkla bahsetmektedir.[176] Fazlullah'a ait fikirlerin Misâlî'nin tuyuğlarında da kendini ortaya koyduğu görülür. Tuyuğlarda, yüz, âdem, hat ve sayılar gibi birçok Hurufilik emaresi olan kelimeyi tekrar tekrar kullanmıştır. Hurufiliğin muhtevasını oluşturan her kelime, harf ve nesnenin şiirlerde kullanıldığı yer tespit edilip ayrı başlıklar altında incelenecektir.

2.3.1. İnsan

Kur'ân-ı Kerîm'de altmış beş yerde *insan*, on sekiz yerde *ins*, bir yerde de *insî* geçmektedir. Ayrıca bir ayette *enâsî*, 230 yerde *nâs* şeklinde çoğul olarak yer almaktadır. Kur'an'da insan, bütün yönleriyle ele alınmış, konuyla ilgili ayetler onun yaratılışı, mahiyeti ve gayesini bir bütünlük içinde temellendirmiştir.[177] İnsan yaratılışından itibaren kutsal ve en şerefli, kıymetli varlık olarak bilinir. Allah, insanı yarattığı gün, ona *"Âdem"* ismini verdi ve geriye kalan tüm varlıklara ona secde etmelerini emretti. Bu demektir ki, insan basite alınmayacak kadar değerli ve kâinatta önemli bir yere sahip olacak bir varlıktır.

Misâlî, *insân* kelimesini 4 tuyuğunda zikretmiştir. Bunların hepsinde insanın varlık sırrına işaret etmiş, Hurufilik esasları çerçevesinde yaratılışı insana bağlamıştır. İnsanda, Allah'ı müşahede ettiğini, insan yüzünün her şeyin temelinde olduğunu dile getirmiştir. Aşağıda verilen son örnekte Allah'ın, Âdem'e kendi ruhundan üflemesine telmihte bulunulmuş ve insanın bundan mutluluk duyması getektiğini ifade etmiştir.

Sûretinde âdemin Kur'ân bizüz

---

[176] Güneş, "Misâlî Dîvânı", 16.
[177] İlhan Kutluer, "İnsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 320-323.

Mazhar-ı Hak çehre-i Yezdân bizüz
Yaz-dehdür esmâ'e küll ***insân bizüz***
Kanı teşne çeşme-i hayvân bizüz (T. 53)

Nutk-ı hak dil hânesinde zât imiş
Sûret-i insân *ana mir'ât imiş*
Lafza gelse der sıfât âyat imiş
Otuz iki harf-ile gâyât imiş (T. 59)

Nutka gel ey mâh bulsun cân haz
Hak nefesden eylemez mi ***insân*** *haz*
Okı Kur'ân başla bismi'llah ile
Kılmaz ise ger ne gam şeytân haz (T. 69)

2.3.1.1. Âdem

Hurufi eserlerde *"insan"* kelimesi yerine daha çok aynı anlama gelen *"Âdem"* kelimesi kullanılmıştır. Hurufi metinlerinde sıkça geçen *"Âdem"* in kimliğini belirlemek çok güçtür. Âdem'den bahsedildiğinde söz konusu kişinin ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem mi, yoksa Fazlullah mı olduğu net bir şekilde anlaşılmaz.[178] Açık bir şekilde ifade edilmeyen Âdem, yalnızca Âdem peygamberden ibaret değildir. Hurufiler arasında Fazlullah'ın Âdem olarak kabul edildiğini de söylemek gerekir. Alametler bakımından, Âdem'de görülen her alamet (28 ve 32 ilahi kitabet gibi) aslında her insanda görülür. Âdem için kabul edilen her çıkarım genel itibariyle insanlar için de geçerlidir.[179] Kur'an'ın siyah hatları, yazısı, Âdem'in yüzündeki hatların âlemidir. Hz. Âdem ve Havva'nın veçhinin hatları 28 ve 32 ilahi kelimenin âlemidir.[180] İnsan yüzündeki hatlar ile Kur'an alfabesi arasındaki bağ, insan ile Allah arasındaki bağa eşittir. Bu nedenle insan ve yüzünün kutsallığı her şeyin ölçüsüdür.

Allah'ın kendi sureti üzere yarattığı insan, aynı zamanda Allah'ın kitabıdır. Her şeyi yarattıktan sonra Allah, meleklerin insana secde etmesini

---

[178] Usluer, *Hurufilik*, 306.
[179] Usluer, *age.* 258-259.
[180] Usluer, *age.* 272.

istemiş ve şeytan gururundan dolayı öfkelenerek reddetmiştir.[181] İnsan sadece yüzüyle değil tüm bedeniyle bizi vahdete götürür. İnsanda var olan tüm özellikler İlahi kudret eliyle var edildiğinden, insanın değeri diğer tüm varlıkların üstündedir. Bu üstünlük hem bedeni özellikler hem de akli melekeler ile ortaya konulmuştur. Bundandır ki, insan alelade bir varlık değildir.

Misâlî, tuyuğlarını yazarken insanın başta yüz olmakla beraber, Âdem vasfındaki her özelliğine vurgu yapacak şekilde mısralarını şekillendirmiştir. Misâlî, *"Âdem"* kelimesini, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem olarak kullanmanın yanında 11 tuyuğunda *"âdem, âdemî, nutk-ı âdem, sırr-ı âdem"* şekillerinde kullanmıştır.

Aşağıda verilen tuyuğda, *"Âdem"* peygamber ismi olarak zikredilmiş, ilk mısralarda, yüzünün Ka'be'ye eşdeğer olduğu ve ona secde edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Çünkü yüz bütün uzuvlardan daha üstün ve kutsaldır, ona secde etmek tüm mahlûkatlara farz kılınmıştır. Bu tuyuğunda Âdem, ilk insan oluşu ve peygamber vasfıyla dile getirilerek, ona secde etmeyenin lanetlendiğinden bahsedilir. Aynı zamanda şeytanın Âdem'e secde etmediği, emri çiğneyerek cennetten kovulması olayına da telmihte bulunulmuştur. İkinci örnekte, Âdem'i anlamanın yolundan bahsetmiş yine Hz. Âdem'in zatında insanı kastetmiştir. Üçüncü örnekte ise, *"Âdem ü Havvâ"* olarak ilk insan ve peygamber, Hz. Âdem'le beraber Hz. Havvâ da zikredilmiştir.

Ka'be-i Hâk'dur cemâli ey şüyûh
Sâcid ol ur dîve la'netden külûh
Hazret-i Âdem*'den a'raz eyleme*
Vâlidüñdür 'izzet eyle olma şûh (T. 25)

Levh-i hüsnüñde sevâd-ı a'zamı
Hak'dan idrâk iden oldı âdemî
'Alleme'l-esmâyı tefhîm itmeyen
Câhil oldı anlamadı ***âdemi*** *(*T. 124)

[181] Sacide Gökmen, "Hurûfîlik ve Misâlî'nin Bir Gazelinin Hurûfîlik Bağlamında Şerhi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9/1 (2017): 441.

__Âdem ü Havvâ__’yıla rıdvân bizüz
Âb-ı kevser Hûr-ıla Gılmân bizüz
Bağ-ı gülzâr-ı bahâristan bizüz
Lâle vü nesrîn gül ü reyhân bizüz (T. 55)

Diğer bir tuyuğda, *nutk-ı âdem* kelimesini *“insan sözü, insan konuşması”* anlamında kullanarak sözün kutsallığına dikkat çeker. İlahi kelam harf ve ses vasıtasıyla gerçekleştiği için söz kutsaldır.[182] Yeryüzünde yaratılanlar arasında söz ile muhatap olan tek varlık ise insandır. Bu nedenledir ki insanın sözü ve konuşurken kullandığı harflerin kutsi bir değere sahip olduğu düşünülmektedir. Kelam ile yaratılışın başlangıcı arasındaki ilişki, mahlûkat ile harfler arasındaki ilişkiyle sonuçlanmıştır. Âdem 32 ezeli ve ebedi ilahi kelimenin mazharıdır ve Allah’ın kadim kelamıdır. Kelam mütekellimin, yani Zat’ın aynıdır. Bir şeyin mazharı olmak onun aynısı olmaktır. Yani Âdem kelamın aynısıdır.[183] Âdem yani insan her bir uzvu ile kutsallık atfeder, bu tuyuğda insanın kutsal olan şeyi, nutku yani ağzından çıkan sözleri, hitabetidir.

İlk mısrada yer alan *“Dört kirpik iki ebrû mûy-ı ser”* ile insanın henüz anne karnındayken oluşmaya başladığı ümmi hatları ifade edilir, bu hatların toplamı 7’dir. 7 ümmi hattan saç, istiva hattının geçişiyle ikiye bölünür ve yüzde toplam 8 hat zahir olur. Bunların her biri de 4 unsurdan oluştuğu için Âdem’in nutkundaki harfler hizasında, 32 hat elde edilir.[184] Aşağıda zikredilen örnek tuyuğda Misâlî, ilk mısradaki hatlar, üçüncü mısradaki ayın ikiye ayrılması mucizesi ve son mısradaki nutk-ı âdem ifadesi arasında bir bağlantı kurduğu görülür.

Dört kirpik iki ebrû mûy-ı ser
Zarfla mazrûf on dört şerh ider
Hattı-ı serden idicek şakka’l-kamer
Sana virür __nutk-ı âdemden__ haber (T. 36)

---

[182] Yusuf Şevki Yavuz, “Kelâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 195.
[183] Usluer, *Hurufilik*, 114-307.
[184] Usluer, *age.* 282.

Son iki örnekte ise, *söz* ifadesini kullanmıştır. Noktadan harfe, harften sözcüklere varıldığını her fırsatta ifade eden Misâlî, aşağıdaki tuyuğlarda, belli bir muhatap olmadan doğrudan sözün yüceliğine ve kutsallığına dikkat çekmiştir. Fakat her tuyuğunda olduğu gibi bunlarda da Fazlullah'ın sözünden, konuşmasından bahsettiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Sözü *"'Ankâ ve kevser şarabı"*a benzetmiş, harflerin insandaki tecellisine dikkat çekerek, tuyuğlarında anlam derinliği oluşturmuştur.

Ey sözüñ *'Ankâ vücûduñ kûh-ı Kâf*
Vey dü zülfüñ biri nûn biri kâf
Ehl-i hak olmadı 'aşkuñda güzâf
İrdi dîdâra olan âyîne sâf (T. 75)

Kıble-i erbâb-ı ma'nâdur yüzüñ
Cennetüñ kevser şerâbıdur ***sözüñ***
Harf ü nokta altıdur iki gözüñ
Hâlık u Hallâk-ı 'âlemdür özün (T. 83)

Başka bir tuyuğunda, *"sırr-ı âdem"* olarak kullandığı kelimede Âdem'i, insan manasında kullanmış ve insanın ne olduğunu idrak etmenin öneminden bahsetmiştir. Âdem'in, yani insanın önemine her fırsatta vurgu yapan Hurufiler, kâinatın anlaşılmasının yalnızca insanın benliğindeki sırrın çözülmesiyle olacağını bunun ise harflerin sırrında gizli olduğu düşüncesindedirler. Hurufi şairlerin, tüm gayretleri bu sırrı aşikâr etmeye yönelik olmuştur. İnsan o kadar üstün bir varlıktır ki tüm yaratılanlar ona secde etme emrine muhatap olmuşlardır. Bu üstünlüğün sırrı ise onların düşüncesiyle harflerden müteşekkil olan yüzde gizlenir, dolayısıyla insanın yüzü, kendisini kutsal ve değerli kılan en önemli uzvudur.

Kim ki idrâk itdi nakş-ı hâtemi
Bildi ***sırr-ı âdemi*** *vü hâtemi*
Ey Süleymân sakla muhkem hâtemi
Kıl musahhar ins ü cinn ü 'âlemi (T. 123)

2.3.1.2. Kelâm

Misâlî, 3 tuyuğunda *"kelâm"* kelimesini kullanmıştır. Bu ifadeyi, insan vücudunun baştan ayağa Allah'ın sözü olduğunu ifade etmek için özellikle seçmiş ve tuyuğlarında kullanmış olduğu görülür. Yukarıda belirtildiği üzere *"nutk"* kelimesini *Âdem* ile bağlantılı kullanan Misâlî, *kelâm* kelimesini *"kelâmulah"* yani "*Allah'ın kelâmı, Kur'an"* manasına gelecek şekilde kullanmıştır. İnsan yüzünün Allah'ın kelamı yani Kur'an'ın sırrı olduğunu, bunu idrak edenin Hakk'a varacağını zikretmiştir. Yüzde bulunan her bir uzvu, Kur'an harfleri çerçevesinde ayrı ayrı değerlendiren Misâlî, aşağıdaki tuyuğlarda yüz ile kelam arasında birbirini tamamlayıcı ifadeler ile kuvvetli bir bağ kurmuştur.

Ey cemâlüñ vech-i Fazlu'l-lâhdur
Ya'ni on dört ism-i zâtu'llahdur
*Sûretüñ **sırr-ı kelâmu'llâhdur***
Hakdan idrâk itmeyen gümrâhdur (T. 43)

*Kirpiğüñ kaşuñ **kelâmu'llâhdur***
Bir nazar kıl sûretu'llâhdur
Çeşm ü ebruñ şekl-i Fazlu'llâhdur
Allâh Allâh gör ne sırru'llâhdur (T. 45)

Otuz iki nûr-ı hakka râhsın
*Ya'ni ser-tâ-pâ **kelâmullâhsın***
Allah Allah senden a'raz itdi div
Bilmedi kim sûretullâhsın (T. 104)

2.3.2. Yüz

Yüzün vücudumuzdaki ayrıcalıklı konumu gerçekten de dikkat çekicidir. Yüzümüzün yer aldığı baş, bedenin en tepesindedir. Beş duyu organımız (göz, burun, kulaklar ve dil) yüzümüzde toplanmıştır.[185] Kıymet verilen ve el üstünde tutulmaya çalışılan en değerli varlıklar her zaman baş üstünde bulunur, kutsal

[185] Ergun Kocabıyık, *Her Şey ve Hiçbir Şey Olarak Yüz Aynadaki Narkissos,* (İstanbul: Boğaziçi .- Üniversitesi Yayınevi, 2014), 15.

nesneler yüksek kesimlerde saklanır ve muhafaza alanları yine yüksek yerlerdir. İnsanın güzelliği ve kıymeti de yüzünde toplandığı için yüz, kutsal ve erişilmezdir. İnsan yüzünün geçmişten günümüze her dönemde değer görmesi ve kutsal sayılmasının temelinde, Allah'ın tecellisinin yüzde bulunduğu ve Allah lafzının Arap alfabesiyle yazımından yine *"İlah"* yani Allah'ın varlığının, birliğinin ortaya çıktığı bilgisi yatmaktadır.

Yüz ile ilgili anlatımlara bakıldığında yüzün klasik edebiyat geleneğinden gelen teşbih, istiare gibi edebi sanatlardan hareketle genellikle güneş ve aya (şems, hûrşîd, âfitâb, mihr, kamer, mâh) benzetildiği görülmektedir. Yüzünün nurlu oluşu, bu benzetmelerle verilmiştir.[186] Yüz aynı zamanda levh-i mahfuz olarak kabul edilir. Çünkü ezel ve ebeddeki tüm bilgiler, kâinatın hükümleri, yüzde tasvir edilmiştir. Kâinat kitabının bir nüshasıdır yüz. Cebrail Kur'an'ı oradan getirmiştir. Çünkü yüz, Kur'an gibi 28 harfin alameti üzerine yaratılmıştır.[187] Levh-i mahfuz, Allah yanında her şeyin yazılı olduğu kitaptır. O kitapta dünyanın, evvelinde ve sonrasında ne varsa her şey yer alır. Bu kadar kapsamlı bir bilgi insan yüzünde resmedilmiş ve o kitaptaki sırların yüzde gizlendiği inancı yerleşmiştir.

Hurufi inancına göre de; insan vücudunun en faziletli ve en üstün uzvu yüzdür. Çünkü zahir ve batın tüm duyu organları yüzde bulunur. İnsanı diğer canlılardan ayıran "konuşma" özelliği de yüzdedir. Bunlardan daha önemli olanı da ilahi kelimelerin kâmilen zuhur ettiği yer yüzdür.[188] İnsan yüzünün rakamsal değerini bulmayı hedefleyen Hurufiler, yüzde bulunan duyu organlarının sayıları ve bu organların niteliklerini kendilerine göre hesaplayarak 7-14-28-32 gibi rakamları ortaya koymaya çalışırlar. Bu rakamsal değerlerin evrene yön veren nitelikte olduğunu, yaratılış amacının bu rakamlar ile hesaplanabileceğini iddia ederler. İnsanın yüzü, diğer canlılarda olmayan en belirgin iki özelliğe sahiptir. Bunlardan biri, 28 ve 32 ilahi kelimenin hatlar şeklinde tam olarak zuhur etmesi diğeri de bu 28 ve 32 kelimenin tamamının yüzde bulunan dille telaffuz edilmesi. Canlılar içeresinde bu özellikleri barındıran insan yüzüne Kur'an'da birçok ayet

---

[186] Bülent Şığva, "Nesîmî'nin Tuyuğları Hilye midir?", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/169-192, (2016): 173.

[187] Usluer, *Hurufilik*, 278.

[188] Usluer, *age.* 277-278.

işarette bulunmuş,[189] Hurufiler de bu ayetlerden yola çıkarak kendi inanç sistemlerine uygun yorumlar oluşturmuşlardır.

Misâlî de yazdığı şiirlerde Hurufilik izlerini açık bir şekilde ortaya koymuştur. İncelenen tuyuğlarda görüldüğü üzere *"yüz, vech, ruy, surat"* gibi kelimeleri birçok kez kullanmıştır. Tuyuğlar içinde *yüz* kelimesi 38, *sûret* kelimesi 22, *rû-rûy* kelimeleri 6 defa geçmektedir. Yüzün, kimi zaman ibadet yeri, kimi zaman cennet, kimi zaman daha da ileri giderek, Allah'ın ta kendisi olduğunu dile getirmiş, yüze bakınca Allah'tan başka bir şey görmediğini söylemiştir.

Yüz kelimesi ve müşterekleri, dörtlüklerde; kıble-gâh, cennet, güneş, ay, ayna ve daha birçok unsur olarak nitelendirilmiş, değeri ve eşsiz oluşu vurgulanmıştır. Şiirlerde insana seslenmeler, yüz üzerinden yapılarak *"ey cemalün…/ ey yüzün…"* gibi 14 tuyuğa nida cümleleri ile başlanmıştır. Yüzde bulunan *"dudak, saç, ağız, kaş, göz"* gibi unsurlar Hurufiliğin olmazsa olmazları olarak hemen her dörtlükte işlenmiştir.

Aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere Misâlî, insan yüzünü tıpkı ibadet edilecek bir mevki olarak nitelendirmiş. Bu mevki, yüzün ilk mısrada geçen Allah'ın tecellisi mahiyetinde olduğu düşüncesindendir. Yüzde bulunan 2 göz, 2 burun ve 1 ağız toplamda 7 sayısını meydana getirir. Bu 7 organın her biri 4 unsurdan oluştuğu için 7 kere 4 eşittir 28 yani Arap alfabesinin harf sayısı. Bu 7 hatta bir de dilin altında bulunan düz çizgi eklenerek 8 hat oluşur, bu 8 hattı da 4 unsur ile çarpıp 8 kere 4'ten 32 sayısı elde edilir ki bu da Arap alfabesine sonradan eklenen 3 adet harfin oluşturduğu, Fars alfabesindeki harflerinin toplamına eşittir.

Ey cemâlüñ *mazhar-ı zât-ı Hudâ*
Kıble-gâh-ı enbiya vü evliyâ
Bist heşt sî vü düdür hatlaruñ
Ya'ni âdemdür dıraht-ı müntehâ (T. 1)

Bir başka tuyuğunda, yine yüze seslenerek onun ne kadar yüce bir makama sahip olduğunu mübalağalı bir şekilde dile getirmiştir. Görüldüğü üzere yüz, öyle bir makama sahiptir ki ölüm sonrası toplanılacak mahşer alanından, Mirac'a

[189] Usluer, *age.* 289-290.

yükselen Peygamberin asıl varması gerektiği yere kadar hepsinin aslında yüz olduğu vurgulanır.

Ey ***yüzün*** *'arş u saçuñ zıll-ı Hudâ*
K'anda Mi'râc eylemişdür Mustafâ
Ey cemâlüñ haşr-gâh-ı enbiyâ
Secde-gâh-ı asfiyâ vü etkiyâ (T. 4)

Aşağıdaki tuyuğda yüz, güneş ve aya benzetilmenin yanında kutsallık vasfıyla da nitelendirilmiş ve yüzde bulunan hatlar ile Kur'an eşdeğer tutulmuştur. Hurufilerin yüzde Allah lafzının bulunduğu düşüncesi, yüzün Kur'an olarak dillendirilmesine sebep olur. Kur'an hakkında düşünmeyen yani 14 mukattaat harfini kendi yüzlerinde müşahede etmeyenlerin kalpleri üzerine kilit vurulduğu[190] inancı bizi, Hurufilerin savunduğu, Kur'an ve insan yüzündeki bağlantıya götürür.

Ey saçuñ ebrû ***cemâlüñ afitâb***
'Arş-ı vechüñden nüzul itdi Kitâb
Mushaf-ı Hak'dur hatuñ ey mâhitâb
K'andan okundı hakîkat bâb bâb (T. 7)

Bazen de yüzü ruh olarak ifade eden Misâlî, aşağıdaki tuyuğunda yüzün ortaya çıkardıkları ile Allah'a erişildiğini dile getirmiş. Yüzü, gül bahçesine, ateşe ve karanlığa teşbih ederek ortaya çıktığından itibaren neler olduğunu anlatmıştır. Çünkü tüm sırlar yüzdeki işaretlerde mevcuttu bu işaretlerde kulu doğrudan Allah'a kavuşturacak işaretler idi.

Keşf olaldan ey sanem ***gülzâr-ı ruh***
Âlemi gârk itdi nûra ***nâr-ı ruh***
Vech-i Hakk'ı eyledi ***izhâr-ı rûh***
Küfr ü imân 'arz ider ol ***târ-ı ruh*** (T. 26)

2.3.2.1. Vech

Sözlükte *"yüz, çehre, zât"* gibi anlamlara gelen vech Kur'an-ı Kerim'de Allah veya rab kelimeleriyle tamlama halinde (vechu'llah, vechü rab)

---

190 Usluer, *Hurufilik*, 292.

kullanılmıştır (el-Bakara-2/115, 272; er-Ra‘d-13/22; el-Kasas-28/88; er-Rum-30/38, 39; er-Rahman-55/27; el-İnsan-76/9). Müfessirler *“Allah'ın/Rabbin yüzü”* manasındaki bu ifadeyi müteşabihattan kabul etmiş ve *“Allah'ın zâtı, kendisi, varlığı, muradı, rızası, hoşnutluğu ve kıblesi”* gibi manalara[191] gelir. Misâlî, tuyuğlarında 11 defa *“vech”* kelimesini zikretmiş, farklı terkiplerle kullanmıştır.

Aşağıda verilen örneklerde dünyadaki asıl hakikatin insan yüzü olduğu ve bunu idrak edenlerin ise gerçeğe erecek kişiler olduğunu vurgulamış, Allah'ı insan yüzünde müşahede ettiğini ve Ka'be'nin aslında yüzde olduğunu belirtmiştir.

Vechüñe *hakdür didi ehl-i şühûd*
K'aña karşu kıldılar dâ'im sücûd
Ka‘be-i vechüñ *rumûzın fehm iden*
Çün melâ'ik secdeye baş eğdi zûd (T. 29)

Vech-i pâkimde *Hudâ'yı görmüşem*
Ya‘ni kim fî vü dâd u lâmı görmüşem
Anda ben dâru's-selâmı görmüşem
‘Alleme'l-esmâ tamâmı görmüşem (T. 96)

Kılmayan ***vechüñde rûy-ı Hakk'ı*** *fark*
Hak'dan ırağ oldı ol tâ garb u şark
İstivâyı eyleyen farkında fark
Hakkı zâhir gördi ender gârb u şark (T. 80)

2.3.2.2. Sûret

Misâlî, 19 tuyuğunda yüz kelimesini *sûret* olarak kullanır. Sözlükte “şekil, biçim, benzer ve örnek” anlamına gelen sûret kelimesi felsefe terimi olarak bir şeyin mahiyeti, onu o şey yapan,[192] asıl olan anlamlarına gelir. Suret zahirde olandır, insanın özü ise batındadır. İnsan derin ve gizemli bir varlıktır, onun sırrını

---

[191] Süleyman Uludağ, “Vechü'l-Hak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 584.
[192] Mahmut Kaya, “Sûret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009). 37: 539.

çözmek ise zahirde olanın gizemini çözmekle mümkündür. Misâlî tuyuğlarında, *"sûretullah, sûret-i Yezdan, sûret-i insan, sûret-i hak, sûret-i fazl-ı Hudâ,"* terkipleriyle kullanılmıştır.

İlk örnekte görüldüğü üzere, yüz aynaya benzetilmiş ve Allah'ın tecellisi yine onda bulunmuştur. Ayrıca sözlerin ve 32 sayısının da yer aldığı tuyuğda *"der-sıfat-ı âyâtdur"* kelimesinde geçen sıfat da yine yüz anlamına kullanılan başka bir kelime olarak karşımıza çıkar. İkinci örnekte ise, Kur'an'ın insan yüzünde tecelli ettiğini, asıl olanın insan olduğunu ifade etmiştir. Yoğun teşbihler ve mübalağalar ile oluşturduğu tuyuğunda, Allah'ın yarattığı en şerefli varlığın, yine O'nun tecelligâhı olduğunu ifade etmiştir.

Zât-ı Hakk'a ***sûretüñ*** *mir'âtdur*
Dil-i mücellâsında nutkuñ zâtdur
Mahrecinde sî vü dü asvâtdur
Harfe gelse der-sıfât-ı âyâtdur (T. 47)

Bak yüzüñde ***sûret-i Yezdân'ı gör***
Ya'ni Fazlu'llâh-ı 'âlîşânı gör
'Arş-ı veche nâzil oldı anı gör
Gör ne tahta geçdi ol sultânı gör (T. 48)

Sûretinde *âdemin Kur'ân bizüz*
Mazhar-ı Hak çehre-i Yezdân bizüz
Yaz-dehdür esmâ'e küll insân bizüz
Kanı teşne çeşme-i hayvân bizüz (T. 53)

Başka bir tuyuğunda *sûret* kelimesi her mısrada zikredilmiştir. İlk olarak *"sûret-i fazl-ı Hudâ"* mısraında yüzün insana Allah'ın bir lütfu olduğundan bahsetmiş, daha sonra Cem'in kadehine ve güneşe teşbih edilmiştir. Yüz, kişinin kalbinin aynasıdır ve insanın kalbi sadece Allah'a tahsis edilmiştir. Orada bulunan tek makam Allah'ın sıfatlarının bir tecellisi olabilir. İkinci tuyuğda da, yine Kur'an harflerinin ve ayetlerin insan yüzünde tecelli ettiğine işaret etmiştir.

Sûret-i fazl-ı Hudâ'dur sûretüñ

Mazhar-ı zât-ı ‘alâdur ***sûretüñ***
Câm-ı Cem’sin Hak-nümâdur ***sûretüñ***
Hurşîd-i arz u semâdur ***sûretüñ*** (T. 87)

Nutk-ı hak dil hânesinde zât imiş
Sûret-i insân *ana mir’ât imiş*
Lafza gelse der sıfât âyat imiş
Otuz iki harf-ile gâyât imiş (T. 59)

Aşağıdaki şiirin ilk mısraında geçen *“men ‘aref…*-nefsini, kendini bilen, Rabbini bilir” hadisine iktibas yapılarak yaratılışın sırrı yine insanda toplanmaya çalışır. Kendini bilip Allah’ı bulan kişi ise arif kişi olmuştur ki bu da en üst mertebedir. İnsanın kendini bulması yüzündeki sırrı aşikâr etmesiyle olacağından aşağıdaki tuyuğlarda *“…Suret-i hak zâhir oldı her taraf/ … Zât-ı Hakk’a sûretüñ mir’ât imiş/ Sûretüñden zâhir olur rûy-ı Hak”* ifadelerine yer vermiştir.

Kime kim keşf oldı sırr-ı men ‘aref
Ârif-i Rabb oldı vü buldı şeref
Hâlık-ı kevn ü mekândür fazl-ı Hak
Suret-i hak zâhir oldı her taraf (T. 77)

Zât-ı Hakk’a sûretüñ mir’ât imiş
Ehl-i ‘aşka hatların âyât imiş
Nutk-ı zâhirde sıfat-ı zât imiş
Ey cemâlüñ sî vü dü ebyât imiş (T. 60)

Sûretüñden zâhir olur rûy-ı Hak
Parmağuñla ger idersen mâhı şak
Bilmeyenler hakkına buyurdı Hak
Fadribû külle benân fevka’l-‘anâk (T. 81)

2.3.2.3. İstiva Hattı

Sözlükte "doğru ve düzgün olmak" anlamındaki svy (siven سِوًى) kökünden türeyen istivâ "mutedil, düzgün ve eşit olmak; karar kılmak, oturup yerleşmek; yönelmek, yukarı çıkmak; hâkim olmak, tahta oturmak" gibi manalara gelir. İstivâ kavramı yedi ayette arşa, iki yerde semaya yönelik bir fiil olarak Allah'a nisbet edilmiştir.[193] Var olan her şeyi simetrik iki parçaya ayıran ve hatt-ı istiva denilen çizgi[194] Hurufi eserlerinde çok fazla dikkat çeken istiva hattı, Misâlî'nin tuyuğlarında beş defa zikredilmiştir. Daha çok saçı ikiye ayırarak yüzdeki hat sayısını sekize çıkaran istiva hattı, 28 ve 32 sayılarına ulaşmak için kullanılan bir bölme işlemi niteliğindedir.

Misâlî aşağıdaki örnekte yedi hattı ortadan böldüğü ve böylece sekiz cennetin sırrını ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Bu hesaplamayı yapamayanın ne kadar okursa okusun gerçeğe asla ulaşamayacağını dile getirmiştir. İkinci örnekte ise yüzün ikiye ayrılması ile ayın ikiye ayrılması olayı arasında teşbih ilişkisi kurmuştur.

İstivâdan *yedi hat ey kâm-yâb*
Heşt cennet sırrı olur feth-i bâb
Hakk'a irmez bu rumûzı bilmeyen
Cehd idüb biñ yıl ger okursa kitâb (T. 6)

Ey dehânuñ mahzen ü nutk aña genc
Nûş iden ol şerbeti bulmadı renc
Yedi hattuñ otuz iki eyledi
İstivâdan *ey kamer erbâb-ı senc* (T. 16)

Aşağıda örnek olarak verilen tuyuğda, istiva hattının doğru yol olduğuna işaret edilmiş, ilk mısrada *"Yedi mushafdur yedi hatt-ı siyâh"* ifadesiyle yüzde bulunan hatlara dikkat çeken Misâlî, bu hatlardan geçen çizgiyi yani istiva hattını zikretmiş ve yüzü Kur'an'a teşbih etmiştir.

Yedi mushafdur yedi hatt-ı siyâh

---

[193] Yusuf Şevki Yavuz, "İstiva" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 402.

[194] Fatih Usluer, "Hurufilik", Erişim 30.05.2019. http://fatihusluer.com/hurufilik/

Nâzil oldı ger siyeh ma'ni ilâh
Gösterenler ***istivâdan toğru râh***
Nâmesi sağ elde olmadı siyâh (T. 111)

İstivâyı *kılmayan farkında fark*
Tîğla itmek gerekdür anı hark
Şol kim bu menzilde oldı ehl-i zerk
Nûr-ı dîdâr urmadı 'aynına berk (T. 79)

Aşağıdaki örnekte ise Misâlî, başın tepenindeki aryrım noktasını istivâ kelimesinin yanı sıra fark kelimesi ile de ifade etmiştir. Bu sırrı çözemeyenin ise istediği yöne gitsin asla Allah'a ve gerçeğe ulaşamayacağını anlatmıştır.

Kılmayan vechüñde rûy-ı Hakk'ı fark
Hak'dan ırağ oldı ol tâ garb u şark
İstivâyı eyleyen farkında fark
Hakkı zâhir gördi ender gârb u şark (T. 80)

İncelenen tüm tuyuğlar göz önüne alındığında şairin, yüz ve müştereklerini, Hurufilik inancı üzere hemen her tuyuğda, kutsallık, güzellik ve Allah'ın tecelligahı çerçevesinde, tuyuğlarının hepsinde işlediği görülmektedir.

2.3.3. Tuyuğlarda Kullanılan İnsana Ait Güzellik Unsurları

Misâlî, tuyuğlarında insana çok fazla değinmiş, hemen her tuyuğunda insandan bir özelliği Hurufilik inancıyla bağlantılı olarak işlemiştir. Misâlî'nin tuyuğlarında başta yüz/sima olmak üzere sevgilinin yüzü, zülfü, dudakları, yanakları vb. Güzellik unsurlarının Hurufilik bağlamında işlendiği görülmektedir.[195] Divan şiirlerinin temel unsuru olan sevgili her şiire konu olmuş, onun güzelliği gülüşüyle, bakışıyla, duruşuyla aşığı, aşk kederine salmıştır.

Hurufi şairlerin kullanmış olduğu bu güzellik unsurlarının sevgiliye ilan-ı aşk etmek olmadığı görülmektedir. İncelenen tuyuğlarda Misâlî'nin de bu güzellik

---

[195] Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*, 65.

unsurlarını kullandığı görülür. Fakat bazı tuyuğlarında doğrudan Fazullah'ı muhatap alarak yazdığı görülse de tuyuğların genelinde muhatabın kim olduğu kesin bir şekilde belirlenememektedir.

2.3.3.1. Göz

Divan şiirlerinde; sevgilinin gözü âşıkı yaralayan, durmadan kargaşa çıkarıp fitne yaratan bir güzellik unusuru olarak ele alınır. Sevgili bakışıyla âşıkı kendisine çekip daha sonra ona türlü eziyetler eder.[196] Fakat bu özelliğin Hurufi şairlerde aynı olmadığı görülmektedir. Çünkü göz ve görme sıfatı Allah'a ait bir özellik iken insana verilmiştir. Misâlî tuyuğlarında, *göz* kelimesinin yanı sıra *"çeşm, dîde, dîdâr"* kelimelerinin de kullanıldığı görülür, güzellik unsuru olarak kirpik, kaş ve gamze ile birlikte ele alınır.[197] Teşbih ve mecazlar ile anlatım kuvvetledirilerek okuyucuya sunulur.

Misâlî, *göz* kelimesini birçok tuyuğunda zikreder, fakat bunların üçünde (T. 21, 83, 94) güzellik unsuru olarak *göz* kullandığı görülür. Göz, zahirde olan her şeyi görür ve bilir, Allah'tan insana verilen bir lütuftur. İnsan verilen bu nimet ile kâinat kitabını daha iyi okur ve anlar. Hurufi eserlerinde göz, şekil olarak Arap alfabesinde bulunan *ayn* harfine teşbih edilir. Ayrıca, Hurufilere göre insanın mükemmel bir örneği olan Fazl'ın yüzünde açıkça harflerle Yaradan'ın en bilinen ismi "Allah" yazılmıştır, şöyle ki; burun "elif", burnun iki lobu "lam", gözler "he" şeklini oluşturur[198] anlayışı yaygın olarak bilinir.

Aşağıda verilen örnekte, yüzden başlayarak, sırrını anlayana bir kıble olduğunu dile getiren Misâlî, üçüncü mısrada gözü, *"harf ü nokta altıdur iki gözüñ"* ifadesiyle, ebced hesabına[199] göre 3 sayısına eşit olan ج harfinin iki gözdeki toplamı olan 6 sayısına eşit olduğunu vurgulamıştır. Bu da Hurufi inancının her şeyin odağına sayıları ve harfleri yerleştirdiğinin delilidir.

Kıble-i erbâb-ı ma'nâdur yüzüñ
Cennetüñ kevser şerâbıdur sözüñ

---

[196] Kandemir, Fatma, "Bâkî ve Nedîm'in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları", (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2008), 175-176.

[197] Doğan Kaya, "Divan Şiiri ve XIX. Yüzyıl Halk Şiirinde Güzel Tasviri", *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*, (2000): 243-266.

[198] Gökmen, "Hurûfîlik ve Misâlî", 442.

[199] Muharrem Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2010), 25.

Harf ü nokta altıdur ***iki gözüñ***
Hâlık u Hallâk-ı ‘âlemdür özün (T. 83)

Ey gözüñ *sem‘ u kaşın fî dâd u lâm*
Hak yüzüñe hûr u gılmândur gulâm
Sî vü dü vechüñde cem‘ oldı tamâm
Ya‘ni sensin Mısr-ı câmi‘ ve’s-selâm (T. 94)

Ey yüzüñ İsrâ yüzüñ şems-i sabâh
Vey ***gözüñ peymâne*** *la‘lüñ câm-ı râh*
El-veledü sırru ebihi fehm iden
Anesi südi aña oldı mübâh (T. 21)

Misâlî, 4 tuyuğunda (T. 9, 45, 70, 110) gözü *çeşm* kelimesi ile ifade etmiştir. Aşağıdaki örnekte, kirpik, kaş, göz ve bakış kelimeleriyle tenasüp yakalayan Misâlî, doğrudan Fazlullah'ı övmek yerine, güzellik unsurlarının insanda toplandığını belirterek onların kutsallığına vurgu yapmış. Üçüncü mısrada "*Çeşm ü ebruñ şekl-i Fazlu'llâhdur"* ifadesiyle bu özelliklerin hepsinin Fazlullah'tan alınmış olduğunu vurgulamıştır. Çünkü Hurufi inancına göre kâinattaki bütün güzellikler ve insana ait tüm değerler Fazlullah'ın zatında toplanmıştı. O bir örnek ve kurtarıcıydı.

Kirpiğüñ kaşuñ kelâmu'llâhdur
Bir nazar kıl sûretu'llâhdur
Çeşm *ü ebruñ şekl-i Fazlu'llâhdur*
Allâh Allâh gör ne sırru'llâhdur (T. 45)

İkinci örnekte ise, Fazlullah mı yoksa Allah'ın lütfu mu olduğu belli olmayan ifadelere yer verir. Misâlî adeta; "*yüzüne bir bak onu ayet ayet oku, işit, anla ve kaşın, gözün sırrını çözerek gerçek ilim sahibi ol*" demek istemiştir ki bu da okuyucuyu doğrudan Hurufilik inancının temeli olan Allah'ın insan yüzünde tecelli ettiği tezine götürecektir. Fakat kaş ve göz ikilisinin kullanımı bizi daha

Allah'tan ziyade Fazlullah'ın yüzüne götürecektir. Üçüncü mısrada, "aklını başına toplamak" deyimine yer vermiş, son mısrada şem u pervane hikâyesine telmihte bulunarak anlamı kuvvetlendirmiştir.

Fazl-ı Hak'dur ***çeşm ü ebrûyla sem'***
Arif ol bu sırrı Hak'dan eyle sem'
Gel beri kıl başıña 'akluñı cem'
Yanmağa pervâne isen uşta şem' (T. 70)

Göñlüm alduñ sihr-ile ey mâh-rû
'Arz idüp zencîr-i zülf-i müşg-bû
Serv-i kaddüñ ***eşk-i çeşmüm*** *kıldı cû*
Sun lebüñden teşneyim bir katre su (T. 110)

Göz kelimesi 2 tuyuğda *ayn* olarak zikredilir. Kelime manasının göz olması ve özellikle ortada yazıldıında göze benzemesi sebebiyle şairlerimiz "'ayn (ع)" harfi ile göz arasında bir münasebet kurma yoluna gitmişlerdir.[200] Misâlî de, aşağıda verilen örnek tuyuğda gözü *ayn* olarak ifade eder. Yine yüzde bulunan istiva hattına hatırlatmada bulunur. Son iki mısrada ise, bir uyarı niteliğinde kötü söz sahiplerinin gözlerinin de karanlıkta kaldığını ve nur saçmadığını dile getirir.

İstivâyı kılmayan farkında fark
Tîğla itmek gerekdür anı hark
Şol kim bu menzilde oldı ehl-i zerk
Nûr-ı dîdâr urmadı ***'aynına berk*** (T. 79)

Ey vücûduñ hayme-i mi'âddur
Anlamayan anı kavm-i 'Âddur
Hâcibeynüñ lâm u ***'aynuñ sâddur***
Toksan altıdur nukatsuz sâddur (T 49)

[200] Ömür Ceylan, "Dini-Tasavvufi Edebiyatımızla Divan Edebiyatımızdaki Harf Telakkilerinin Mukayesesi Üzerine Bir Deneme", *İlmi Araştırmalar* 5 (1997): 149.

Göz yerine kullanılan başka bir ifade, *dîdâr/dîde* olmuştur. Sözlükte; dîde kelimesi, *göz, çeşm*; dîdâr kelimesi ise, *yüz, çehre, görme, görüş*[201] anlamında geçmektedir. Aşağıda verilen tuyuğlarda *"Dîdede envâr fazl-ı Hak'mış"* ve *"'Âkıbet dîdâr iderseñ arzûy"* mısralarına yer veren Misâlî, dide kelimesini nur ile terkipli kullanmış ve bu nurun müsebbibini Fazlullah olarak nitelendirmiştir. Kâinatın sırrını çözmek isteyenlerin Fazlullah'ı anlamaktan başka çarelerinin olmadığını dile getirmiştir. Yine didar kelimesini görmek, görüş ve göz anlamında kullanmış ve insan bedenini okuyarak tüm sırlara vakıf olunacağını iddia etmiştir.

Kâşifü'l-esrâr fazl-ı Hak'mış
***Dîdede envâr** fazl-ı Hak'mış*
Fehm idersen yâr fazl-ı Hak'mış
Cümle kul settâr fazl-ı Hak'mış (T. 65)

Câm-ı la'lüñ nûş iden ey mâh-rûy
Mest-i 'aşk olur ider ol hây hûy
Gel vücûduñ 'ilmin okı Hakk'ı tuy
***'Âkıbet dîdâr** iderseñ arzûy* (T. 120)

Göz kelimesi, *"nazar kılmak, temâşâ etmek, dîdâr, bak, gör vb."* kelimelerle uyumlu olarak kullanılmıştır. Fakat asıl kullanım amacı Hurufilik inancına bağlı kalarak, Allah'ın görme sıfatının insana bir lütuf olarak verildiğini, insanın yüzünde Allah'ın tecelli ettiğini ve gözlerin bu tecellinin sırrını görecek organ olması itibariyle, odak noktası olduğunu ifade etmektir.

*Bak yüzünde **sûret-i Yezdân'ı gör***
*Ya'ni Fazlu'llâh-ı **'âlîşânı gör***
*'Arş-ı veche nâzil oldı **anı gör***
*Gör ne tahta geçdi ol **sultânı gör** (T. 48)*

Ey yüzüñ âyîne-i câm-ı Cem'i
***Kıl temâşâ** anda her dü 'âlemi*
Ey nice 'aşk ehlini Mansûr-vâr

---
[201] Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 116-117.

Dâre çekmiş turra-i ham-pür-hamı (T. 122)

2.3.3.2. Kaş/ Kirpik

Tasavvufta Hakk'a yakınlığın sembolü olan kaş, kul ile Allah arasındaki yakınlığı zahirde simgeleyen en önemli unsurlardan olan mihraba teşbih edilir.[202] İnsan anne karnındayken oluşan 7 tane ümmi hatta sahiptir. Bu 7 hat; saç, dört kirpik ve iki kaş olarak ifade edilir.[203] Bu temel hatları oluşturdukları ve mahalleriyle birlikte ele alındıklarında sayısal değerlerinin toplamını bize 28-32 sayılarını verdiği için kutsaldır. Misâlî, *kaş, ebrû, kirpik, müjgân ve müj* kelimelerini toplamda 11 tuyuğunda (T. 7, 18, 36, 37, 44, 45, 62, 70, 92, 94, 116) farklı terkiplerle kullanmıştır. Bazen hilale ve yaya benzetilen kaş ve kirpikler, tuyuğların genelinde Arapça harflere teşbih edilerek ifade edilir.

Ey cemâlüñ 'arş u zülf anda hümây
Vey müjeñ tîr ü kaşuñ kavs-i Hudây
Çâr-deh hat her biri biridür ay
İki on dörtdür gel anı uşta say (T. 116)

Ey gözüñ sem' u ***kaşın fî dâd u lâm***
Hak yüzüñe hûr u gılmândur gulâm
Sî vü dü vechüñde cem' oldı tamâm
Ya'ni sensin Mısr-ı câmi' ve's-selâm (T. 94)

Kirpiğüñ kaşuñ kelâmu'llâhdur
Bir nazar kıl sûretu'llâhdur
Çeşm ü ebruñ şekl-i Fazlu'llâhdur
Allâh Allâh gör ne sırru'llâhdur (T. 45)

Aşağıda örnek olarak verilen tuyuğlarda da görüldüğü üzere, Hurufilik inancının temelini teşkil eden 7 hattın toplamı ilk mısrada ifade edilmiştir. Üçüncü mısradaki *"Hattı-ı serden idicek şakka'l-kamer"* ifadesiyle hem ayın yarılmasına

---

[202] Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007), 277.
[203] Usluer, *Hurufilik*, 280.

telmihte bulunmuş hem de istiva hattının saçı ikiye ayırmasını, Hz. Muhammed'in parmağını işaret ederek ayı ikiye ayırma mucizesine teşbihte bulunur.

Dört kirpik iki ebrû mûy-ı ser
Zarfla mazrûf on dört şerh ider
Hattı-ı serden idicek şakka'l-kamer
Sana virür nutk-ı âdemden haber (T. 36)

Çâr müjgan u dü ebrû mûy-ı ser
Yerleriyle çâr-deh bedr-i kamer
Çâr-dehdür hem-çenân hatt-ı peder
Nutk-ı âdemden saña virür haber (T. 37)

Daha önce de belirtildiği üzere *kaş* mihraba teşbih edildiği için kutsaldır ve secde edilen bir niteliktedir. Aşağıda verilen örnekte kaş bu vasfıyla karşımıza çıkar. Son iki mısrada belirtilen; *"Secde kılmayan kaşuñ mihrâbına/ Bil anı şeytân u aslı nârdur"* ifadesiyle kaşın kutsallığına dikkat çekilir ve ona secde etmemenin cezasının ateş olduğu ifadesi bize, Hz. Âdem'e secde etmeyen şeytanın akıbeti hakkında telmihte bulunur.

Ey cemâlüñ genc ü zülfüñ mârdur
Hadd u cebhen nûrdan ezhârdur
Secde kılmayan ***kaşuñ mihrâbına***
Bil anı şeytân u aslı nârdur (T. 44)

Kim ki kıldı leblerüñ hamrını nûş
Oldı mest-i sermedî bî 'akl u hûş
Kaşlaruñ mihrâbına *kim oldı dûş*
Secde-i ta'zîme indi çün sürûş (T. 62)

2.3.3.3. Dudak

Dudak/leb, tasavvufi mecaz olarak yokluk, vahdet, fenafillah; manevi feyz ve neşe; kelam, söz, Hakk'ın sözü, sözün gizli söylenmesi ve sur anlamlarında[204]

---

[204] Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, 269.

kullanılmaktadır. Misâlî'nin, toplamda 15 tuyuğunda (T. 9, 13, 16, 18, 21, 32, 33, 62, 74, 90, 92, 99, 110, 118, 120) doğrudan *dudak* kelimesini kullanmadan, aynı anlamdaki diğer kelimeleri tercih ettiği görülür. Genel çerçevede dudak kelimesi yerine leb kelimesini kullanan Misâlî, hitabın kime olduğu belli olmayan bir üslup ile seslenir. Fakat Hurufi kişiliği, bu hitabın tüm dudak sahiplerine yani insana olduğunu gösteriyor. Şairin divanındaki diğer şiirlerde tuyuğlarda olduğu gibi, Fazlullah'ın yüzü, dudakları, saçları kutsanmış[205] birer uzuv olarak nitelendirmesi, hitabın sahibinin Fazlullah olabileceğine işaret ediyor.

Aşağıdaki tuyuğda seslendiği kişi yine tüm insanlıktır. Çünkü yüz ve yüzdeki teccelli tüm insanlığın sahip olduğu bir unsurdur. Dudak burda *"...lebüñ âb-ı zülâl"* ifadesiyle, temizliğinden berraklığndan bahsedilmiştir. Diğer mısralarda geçen ifadeler, yüzün kutsallığının yüzde bulunan diğer organların birleşiminden kaynaklandığını gösterir. Allah'ın zatı insan yüzünde zuhur etmiş ve bu sırra erenler gerçek imana ermiştir.

Ey cemâlüñ âfitâb-ı bî-zevâl
V'ey hatuñ hûri ***lebüñ âb-ı zülâl***
Mushaf-ı Hak'dur yüzüñde hatt u hâl
Kim ki gördiyse didi Celle Celâl (T. 90)

Ey yüzüñ levhinde zülfün cîm ü dâl
Çerh-i hüsnüñde kaşıñ mâh-ı hilâl
'Ârızın cennet ***lebüñ âb-ı zülâl***
Hüsn içinde padşâhsın lâ-yezâl (T. 92)

Aşağıda verilen örnekte ise, Hurufiler tarafından kutsal kabul edilen ve tüm sırların onlarda gizlendiği anlayışına sahip oldukları 28-32 harfin dudaktan döküldüğüne işaret edilmiştir. İlk tuyuğda *"gül/ murg-ı cân/ bülbül/ sünbül"* ve *"hândân/ la'l/ mül leb"* kelimeleri arasında tenasüp bulunmaktadır. Dudağın sırrının keşfedilip çözülebilmesi bilgiyle değil, gaybı bilen bir zat ile mümkündür. Bu sırlar, mecazen İlahi aşkın terennüm edildiği yerler olan meyhanelerde

[205] Gökmen, "Hurûfîlik ve Misâlî", 451.

anlaşılabilir.[206] Misâlî bu sırrı üçüncü mısrada kullandığı *"mül lebüñ söyler…"* ifadesiyle okuyucuya anlatmaktadır. Ayrıca bu tuyuğda hem *leb* hem de *la'l* kelimelerini *dudak* anlamında kullandığı görülmektedir.

Ey yañağuñ cennetüñ hândân güli
Murg-i cân u dildür anuñ bülbüli
Cûy-ı cân la'lüñ dü zülfüñ sünbüli
***Mül lebüñ** söyler otuz iki dili* (T. 118)

***Leblerüñden** kim ki içdi bir ayağ*
Pir gibi istemez artık dayağ
Bir zamân bu nağmeye gel tut kulağ
Gör ne söyler murg-ı cân ey gül yanağ (T. 74)

Tuyuğlarda doğrudan *dudak ve leb* kelimelerinin dışında *la'l* kelimesi de yine dudak anlamında kullanılmıştır. Misâlî 8 adet tuyuğunda dudak yerine la'l kelimesini kullanmıştır. Çoğunlukla "cûy-ı la'l ve câm-ı la'l" şeklinde kullanmıştır. Aşağıda verilen örneklerin ilkinde yine yüzün kıymetinden bahsederek başlayan Misâlî, ikinci mısrada bulunan "*Cûy-ı la'lüñ çeşme-i âb-ı hayât"* ifadesi ile dudağı hayat suyuna teşbih etmiş, onun sırrını anlayanların ise ateşten kurtulmuş olduğunu ifade etmiştir. İkinci örnekte ise, "*Cûy-ı la'lüñ selsebîl-i câvidân"* dudağı sonsuz bir cennet ırmağına teşbih etmiştir. Her iki tuyuğda da yüzde bulunması ve harflerin çıktığı yani konuşulan organ olan dudaklardan övgüyle bahsedilmiştir.

Ey cemâlüñ cennet ehline berât
***Cûy-ı la'lüñ** çeşme-i âb-ı hayât*
Toptolu senden cemî'-i kâ'inât
Anlayanlar buldı âteşden necât (T. 13)

Ey hutûtuñ hûr u gılmân-ı cinân
***Cûy-ı la'lüñ** selsebîl-i câvidân*
Ey sevâd-ı a'zamuñ nûr-ı duhân

[206] Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, 270.

Kanda gösterdi cemâlin müste‘ân (T. 99)

Aşağıda verilen örnekte ise, dudak *"câm-ı la‘l"* olarak ifade edilmiş, ay yüzlü diye seslenerek insan bedenin sırrını çözmenin önemini anlatmıştır.

Câm-ı la‘lüñ *nûş iden ey mâh-rûy*
Mest-i ‘aşk olur ider ol hây hûy
Gel vücûduñ ‘ilmin okı Hakk'ı tuy
‘Âkıbet dîdâr iderseñ arzûy (T. 120)

Ayrıca dudağı sadece kelimelerle ifade etmeyen Misâlî 3 adet tuyuğunda Arap alfabesindeki "lâm ve bâ" harflerini kullanarak okuyucuya dudak anlamına gelen *"leb"* kelimesini vermiştir. İlk örneğin ikinci mısraında dudağı yine sonsuzluk çeşmesi ab-ı hayata teşbih etmiş ve rakamsal değerler ile dünyayı anlamaya çalışmıştır. İkinci örnekte da aynı şekilde bir ifade kullanmış ve "*Lâm u bâ la‘lüñden içdüm bir ayağ"* mısraı ile dudaklarından bir kadeh içtim diyerek "dudak, içmek ve kadeh" kelimelerini tenasüplü kullanmıştır.

Ey dü çeşmüñ sî vü dü esmâ-yı zât
Lâm u bâ la‘lüñ *durur âb-ı hayât*
Altı kerre sî vü dü ez şeş cihât
Zâhir olur uşta Hak'dan beyyinât (T. 9)

Lâm u bâ la‘lüñden *içdüm bir ayağ*
‘Âlem-i tevhîde kaldurdı ayağ
Oldı sermest bûy-ı zülfüñden dimâğ
Ey hattuñ hûr u yüzüñ gülzâr u bâğ (T. 71)

Lâm u bâdan *nûş iden bir katre su*
İstemez mahşerde artık dahi su
Baña sensin dü cihânda arzu
Hice değmez sensizin gülzâr u cû (T. 107)

2.3.3.4. Yanak

Yanak, yüzün güzelliğini meydana getiren unsurlar içinde en geniş yeri kaplar. Parlak, ayva tüylü / sade, renkli olarak tasavvur edilir.[207] Hak bülbülü inletmesine mukabil, gülbahçesini aziz etmiştir. Dikenden sıkıntı ve zahmet çekmeyince istenmemesi söylenen gülzar imge yoluyla yer alır.[208] Misâlî, bir tuyuğunda yanak kelimesini *"gül yanağ"* şeklinde kullanmış, birkaç tuyuğunda ise daha çok *"gülzâr, gülzâr-ı cemâl, gülzâr u bağ"* ifadeleri ile yanağa teşbihte bulunmuştur.

Aşağıda verilen ilk örnekte, *"...ey gül yanağ"* şeklinde kullandığı son mısrada, sevgilinin yanağını can kuşunun yuvası olarak nitendirmiştir. Seslenmiş olduğu kişi yine belirsizdir. Fakat Hurufi inancı ile bağdaştıracak olunursa, yüzün insanın can evi olduğuna işaret edildiği yorumu yapılabilir.

Leblerüñden kim ki içdi bir ayağ
Pir gibi istemez artık dayağ
Bir zamân bu nağmeye gel tut kulağ
Gör ne söyler murg-ı cân ***ey gül yanağ*** (T. 74)

Aşağıdaki örneklerde ise, *gülzâr* kelimesi kullanılmış, *"...gülzâr u cemâlüñ/ ...gülzâr-ı ruh"* gibi terkiplerle verilmiştir. Yüzün sırrının çözülmesiyle ortaya çıkan hakiki gerçekten, Allah'ın zatının, gül bahçesi gibi yanaklarda ifşa olduğundan bahseden tuyuğda, gerçeği bulanın tam imana erdiğini onandan uzak olanın ise küfre daldığını ifade etiiği görülür. Bu gerçek ise, kâinatın sırrının gizli olduğu yüzdür.

Ey cebînüñ mihr ü kaşüñ mâh-ı genc
Vey dehânuñda lebüñ miftâh-ı genc
Bâğ u ***gülzâr-ı cemâlüñ*** *sakla kim*
Sunmasun şeftâlû ki ol her silenc (T. 18)

---

[207] Kaya, "Divan Şiiri", 8.
[208] Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf,* 301.

Keşf olaldan ey sanem ***gülzâr-ı ruh***
Âlemi gârk itdi nûra nâr-ı ruh
Vech-i Hakkı eyledi izhâr-ı rûh
Küfr ü imân ʻarz ider ol târ-ı ruh (T. 26)

2.3.3.5. Alın

Yüz ve yanak da olduğu gibi alında da alnın parlak oluşuna dikkat çekilir. Güneş ve ayın alnın parlaklığı karşısında onu kıskandığı, onun yanında yüzlerinin kızardığı ifade edilir.[209] Misâlî iki adet tuyuğunda alnı *"cebîn"* kullanmıştır. İlk örnekte güneşe, ikinci örnekte ise aya benzetilen alın, yüzün diğer güzellikleri ile birlikte kullanılmıştır. Nurulu olması yönüyle gerçek dinin çıkış noktası ve ilahi bir işaret olarak Hz. Muhammed'e telmihte bulunulduğu söylenebilir. Yine secde etmeyenlerin lanetlendiği ifadesiyle de hem yüzün önemine hem de meleklerin hep birlikte secdeye durmasına rağmen şeytanın Hz. Âdem'e secde etmeyişi olayına telmih yapılmıştır.

Ey cebînüñ mihr ü kaşüñ mâh-ı genc
Vey dehânuñda lebüñ miftâh-ı genc
Bâğ u gülzâr-ı cemâlüñ sakla kim
Sunmasun şeftâlû ki ol her silenc (T. 18)

Sûret-i Hak'dur yüzüñ ***ey meh-cebîn***
K'aña yüz tutanlar oldı ehl-i dîn
Kılmayanlar secde oldılar laʻîn
Sâcid olan kıldı îmân-ı yakîn (T. 100)

2.3.3.6. Saç

Saç, divan ve halk şiirinde ayrı bir yere sahiptir. Âşığın gönlü, bedeninin her bir parçası sevgilinin zülfüne takılıdır. Saç, vücudun muhtelif yerleriyle temasta bulunarak, sevgilinin güzelliğini tamamlayıcı bir rol üstlenir.[210] Hurufi inancına göre saç, ümmi hatlardan biridir ve istiva hattı ile ikiye ayrılmış şekilde

[209] Şığva, "Nesîmî'nin Tuyuğları Hilye midir?", 175.
[210] Kaya, "Divan Şiiri", 2.

insanın yüzünde bulunur. Saç diğer hatlara göre daha üstün kabul edilir. Çünkü bu hat uzatıldığında, insanın boyuna eşit olabilir, diğer hatlarda bu özellik yoktur.[211] Saç ve yüz ilişkisi yüzü çevreleyen saçların görünümünün yorumuna dayanır. Yüz ve saç renk ve nicelik açısından zıtlık ifade eder. Yüz, renk ve parlaklık açısından güneşe, aya ve gündüze benzetildiğinde saç gece veya gölgedir.[212]

Misâlî tuyuğlarının 18'inde (T. 4, 7, 14, 33, 36, 44, 66, 68, 71, 72, 73, 75, 103, 109, 110, 114, 116, 118) *saç, zülf, muy-ı ser, kâkül vb.* kelimeleri kullanmıştır. Aşağıda verilen örneklerde, saç Allah'ın gölgesine teşbih edilmiş, mübalağalı bir şekilde anlatılmıştır. Tuyuğda geçen *"yüz, saç, cemâl"* ve *"'arş, Mi'râc, haşr"* kelimeleri arasında tenasüp bulunmaktadır. Hurufilik inancının çok belirgin bir şekilde ifade edildiği tuyuğda, yüz her şeyden üstün tutulmuştur.

Ey yüzüñ 'arş u ***saçuñ zıll-ı Hudâ***
K'anda Mi'râc eylemişdür Mustafâ
Ey cemâlüñ haşr-gâh-ı enbiyâ
Secde-gâh-ı asfiyâ vü etkıyâ (T. 4)

Ey saçuñ ebrû *cemâlüñ âfitâb*
'Arş-ı vechüñden nüzûl itdi kitâb
Mushaf-ı Hak'dur hatuñ ey mâhitâb
K'andan okundı hakîkat bâb bâb (T. 7)

Aşağıdaki tuyuğlarda saç, ilk örnekte Arap alfabesindeki harflere teşbih edilerek zülf kelimesi ile ifade edilmiştşir. İkinci örnekte ise, yine harflere benzetilerek *kâkül* kelimesi ile ifade edilmiş ve anberle ilişkilendirilmiştir.

Ey sözüñ 'Ankâ vücûduñ kûh-ı Kâf
Vey dü ***zülfüñ*** *biri nûn biri kâf*
Ehl-i hak olmadı 'aşkuñda güzâf
İrdi dîdâra olan âyîne sâf (T. 75)

---

[211] Usluer, *Hurufilik,* 283.
[212] Saadet Karaköse, "Divan Şiiri Sevgili Tipindeki Abartıların Simgesel Boyutuna Birkaç Örnek", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/15, s.178.

Kâkülüñ ***‘****anber-feşânuñ kâf u nûn*
Râh-ı cennetdür bilür ehl-i ‘uyûn
Kıble itdi hüsnüñ erbâb-ı fünûn
Senden a‘raz eyledi Şeytân-ı dûn (T. 103)

Zülf yüzün çevresinde gül bahçesinde halkalanmış yılan gibi görünen saç[213] Misâlî'nin aşağıdaki tuyuğunda da bu imge ile kullanılmıştır. Yüz hazineye benzetilirken, saç onun başını bekleyen bir yılan olarak nitelendirilmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere kaş mihrab olarak secdeye layık bir mevkiye çıkarılmıştır. Diğer iki örnekte ise saç, *"mûy-ı ser"* olarak ifade edilmiş, kaş ve kirpikle birlikte belli hesaplamalara dâhil edilmiştir.

Ey cemâlüñ genc ü ***zülfüñ mârdur***
Hadd u cebhen nûrdan ezhârdur
Secde kılmayan kaşuñ mihrâbına
Bil anı şeytân u aslı nârdur (T. 44)

Dört kirpik iki ebrû ***mûy-ı ser***
Zarfla mazrûf on dört şerh ider
Hattı-ı serden idicek şakka'l-kamer
Sana virür nutk-ı âdemden haber (T. 36)

Çâr müjgan u dü ebrû ***mûy-ı ser***
Yerleriyle çâr-deh bedr-i kamer
Çâr-dehdür hem-çenân hatt-ı peder
Nutk-ı âdemden saña virür haber (T. 37)

2.3.3.7. Boy

Boy/ kad/ kamet, tasavvufta salikin gönlünün yüceliğe yönelmesi, istikameti ve üzerine Hakk'ın istilası; Allah'tan başka hiç kimsenin ibadete layık olmaması; kulluğa liyakat; İlahi sevginin beşeri sevgiden önce olması ve vahdet

---

[213] Ahmet Tanyıldız, "Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç" *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2 Winter 2009*, s. 979.

gibi anlamlara sahiptir.[214] Sevgili boylu -poslu, düzgün vücutludur[215] bu özelliği ile selviye teşbih edilir. Misâlî'nin tuyuğlarının 4'ünde *kadd* kelimesi boy olarak ifade edilmiş, aşağıda verilen tuyuğda doğrudan selvi ile terkipli kullanılmıştır. Hurufilik inancının bariz bir şekilde görüldüğü tuyuğda, sevgilinin boyuna âşık olunduğu ve onun aşkından gözlerinden, pınarlardan akan sular misali, yaşlar döküldüğü mübalağalı bir şekilde işlenmiştir.

Göñlüm alduñ sihr-ile ey mâh-rû
'Arz idüp zencîr-i zülf-i müşg-bû
***Serv-i kaddüñ** eşk-i çeşmüm kıldı cû*
Sun lebüñden teşneyim bir katre su (T. 110)

Ey hatuñ seb'a semâvâti 'alay
V'ey sürâhuñ on iki burc-ı Hudây
*'Arş u kürsî vech ü **kaddüñ** müntehây*
Oldı on iki hattuñ on iki ay (T. 117)

2.3.3.8. El

Hurufi inancında el kutsal olarak nitelendirilir. Bir elin parmaklarında 14 eklem vardır ki, 14 muhkem harfe ve Âdem'in yüzündeki 14 hatta işarettir. Iki eldeki eklem sayısıysa 28 ilahi kelime hizasındadır.[216] Misâlî'nin tuyuğlarından 3'ünde *dest* kelimesi geçmektedir. Bunların da ikisinde *"dest-i kudret"* olarak ifade edilmiş ve Allah'ın kudreti olarak sunulmuştur. Her iki tuyuğda da bu kudret Allah'a aittir ve onun insanı yaratırken yüzüne işlemiş olduğu ilahi sırrın tek sahibi olduğu vurgulanmıştır. Diğer tuyuğda ise *"...dü dest/ çardeh bend..."* ifadesiyle iki elin eklemlerine işaret edilmiştir.

***Dest-i kudret** âdemüñdür iftitâh*
Hâk-i pâkin kıldı tahmîr çil siyâh
Sâ'ati tokuz yüz altmışdür anuñ
Sırrın ara Hak'dan isterseñ necâh (T. 20)

---

[214] Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, 275.
[215] Kaya, "Divan Şiiri", 16.
[216] Usluer, *Hurufilik*, 300.

Dest-i kudretle *yazupdur pâdşâh*
Sûretüñ levhine sırr-ı lâ İlâh
Bilene nûr oldı ol hatt-ı siyâh
Âhiretde görinür çün bedr-i mâh (T. 112)

Ey hatuñ havrâ cemâlüñ kasr u kâh
Müntehâ kaddüñ ***dü destüñ*** *aña şâh*
Çârdeh bend oldı anda her budâh
Zâhir oldı bîst ü heşt Kur'ân'a bâh (T. 24)

2.3.4. Fazlullah

Hurufilik inancının kurucusu olan Fazlullah, Hurufi şairlerin şiirlerinde açık bir şekilde yer almıştır. Kelimenin kökü olan *fazl* "fazilet, erdem, üstünlük, fazlalık, ihsan" gibi birçok anlama gelmektedir.[217] Bilindiği üzere Fazlullah "Allah'ın erdemi, üstünlüğü" anlamına gelir. Fakat Hurufiler, Kur'an-ı Kerim'de geçen bütün *"fazl" (fadl)* kelimeleriyle Fazlullah'ın kastedildiğine inanan, onu Allah'ın zuhuru[218] olarak nitelendiren bir inanışa sahiplerdir.

Misâlî tuyuğlarında *"fazl"* kelimesini 35 defa kullanır. Bunların 3 tanesinde doğrudan *"Fazlullah"*, 21 tanesinde *"fazl-ı Hak"*, ve geriye kalanlarında ise *"şekl-i fazl, fazl-ı Yezdan, vech-i fazl, sûret-i fazl, ehl-i fazl, fazl-ı ma'bud, zat-ı fazl"* gibi farklı terkipler halinde kullanır.

Aşağıda verilen örnekte, *fazl-ı Hak* olarak Allah'ın lütfu, keremi ve ihsanından bahsedilmiştir. Yaratılışın, ruhun, bedenin ve kâinatı var eden her şeyin sebebinin Allah'ın ihsanı olduğu dile getirilmiştir. Fakat Hurufilik inancının temeli düşünülünce burada kullanılan *fazl* kelimesinin, Fazlullah'ı da hatırlatması yanlış olmayacaktır. Çünkü daha önce de ifade edildiği üzere Fazlullah, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak görülmüş ve kâinattaki her şeyin aslında Fazlullah'ın varlığının neticesi olduğu düşüncesi ileri sürülmüştür.

---

[217] Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 1130.
[218] Aksu, "Hurufilik", 408.

Ten cihân u cân u ***fazl-ı Hak'mış***
Dînle îmân u ***fazl-ı Hak'mış***
Kâşifü'l-Kur'ân ***fazl-ı Hak'mış***
Fâlıku'l-insân u ***fazl-ı Hak'mış*** (T. 63)

Kirpiğüñ kaşuñ kelâmu'llâhdur
Bir nazar kıl sûretu'llâhdur
Çeşm ü ebruñ ***şekl-i Fazlu'llâhdur***
Allâh Allâh gör ne sırru'llâhdur (T. 45)

Aşağıda verilen örnekte ise, doğrudan Fazlullah ifade edilmiş ve ona olan hayranlık dile getirilmiştir. Üçüncü mısrada yer alan *"Vechümi vechine hayrân eylerem"* ifadelerinde Hurufilik inancının yüzü kutsal kabul edişinin izleri görülmektedir. Son mısrada mübalağanın sınırlarını aşarak kıblegah olarak Fazlullah'ın yüzünü kabul ettiği dile getirmektedir. Elbette ki bu ifadeler Fazlullah'ın şahsına yapıldığı gibi tüm insanları da kapsayacak niteliktedir. Çünkü insan yaratılanların en şereflisi olarak anılan değerli bir varlıktır.

Başumı ben ***Fazla kurbân eylerem***
Cânımı 'aşk-ıla sûzân eylerem
Vechümi vechine hayrân eylerem
Hak cemâlin kıble-i cân eylerem (T. 98)

Diğer bir tuyuğunda, Fazlullah'ı dünyaya gelmiş Mesih olarak ifade eden Misâlî, kıyamet alameti olarak bilinen Mesih'in yeryüzüne gelmesine telmihte bulunmuş fakat bunun Fazlullah'ın zatıyla olduğunu mübalağalı bir dille anlatmıştır. Fazlullah'ın zatında yüze dikkat çekilen ikinci tuyuğda ise, *"…on dört ism-i zâtu'llahdur"* ifaddesiyle insan yüzünde bulunan 14 hatta dikkat çekmiş, bu hatların yaratılışın sırrı olduğunu ifade etmiştir.

Kürsî-i Hakk'a nüzûl itdi Mesîh
Fazl-ı Yezdân *ya'ni Mehdîdür sarîh*
Virdi esrâr-ı kıyâmetden nişân
Añlayanlar oldı dîninde sahih (T. 19)

Ey cemâlüñ ***vech-i Fazlu'l-lâhdur***
Ya'ni on dört ism-i zâtu'llahdur
Sûretüñ sırr-ı kelâmu'llâhdur
Hakdan idrâk itmeyen gümrâhdur (T. 43)

Misâlî sadece *"fazl, fad ve Fazlullah"* kelimelerini kullanmamış Fazlullah'ı ifade etmek için 5 adet tuyuğunda yine Arap harflerini kullanmıştır. Aşağıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere *"fî lâm u zâd"* harfleri ile Fazlullah'ı tuyuğlarına gizlemiştir.

Ey cemâlüñ sûret-i ***fî lâm u zâd***
K'anı idrâk itmeyendür Kavm-i 'Âd
Gösterenler râh-ı Hak'da ictihâd
Âkıbet dîdâre irdi oldı şâd (T. 27)

Fî vü dâd u lâmdür *tâc-ı şeref*
Zâhir ü Bâtın odur cây-ı kenef
Cümle 'âlem düşmen olursa eger
Fazl-ı Hak'dur çün penâhuñ lâ-tehaf (T. 76)

Ey gözüñ sem' u kaşın ***fî dâd u lâm***
Hak yüzüñe hûr u gılmândur gulâm
Sî vü dü vechüñde cem' oldı tamâm
Ya'ni sensin Mısr-ı câmi' ve's-selâm (T. 94)

Vech-i pâkimde Hudâ'yı görmüşem
Ya'ni kim ***fî vü dâd u lâmı*** *görmüşem*
Anda ben dâru's-selâmı görmüşem
'Alleme'l-esmâ tamâmı görmüşem (T. 96)

Misâlî tuyuğlarında bizzat Fazlullah'ın ismini kullandığı gibi eserlerini de tuyuğlarında zikretmiştir. Aşağıdaki örnekte, Fazlullah'a ait olduğu bilinen *"Cavidanname, Muhabbetname ve 'Arşname "* adlı eserlerin isimlerini zikreden

Misâlî bunları hem mısralar ile bütünlük oluşturan kelime anlamlarıyla hem de Fazlullah'ın eserlerine telmihte bulunmak amacıyla kullanmıştır.

Hatt u hâlin ***câvidânî-nâmedür***
Sırr-ı ***'arşu'llâh muhabbet-nâmedür***
Anlayasın bilesin ne nâmedür
Cür'etüñ ger fî vü dâd u lâmadur (T. 46)

2.3.5. Şahsiyetler

Misâlî tuyuğlarında, başta Fazlullah olmak üzere birçok isim zikredilmektedir. Peygamberler, halife ve Hurufi inancına mensup bazı kişilerin isimleri tuyuğlarda zikredilmiştir.

2.3.5.1. Peygamberler

Hurufilik inancına göre; Kur'an'da 28 peygamberin ismi zikredilmiş, ayrıca 4 peygambere de (Şemuyel, Balus, Suman, Şem'un) işaret edilmiştir. Bu durumda Kur'an'da geçen peygamberlerin sayısının 28 ve 32 harflere karşılık geldiğini söyleyebiliriz.[219] Misâlî tuyuğlarında, bazen bir olaya telmihte bulunarak, bazen tebliğci olarak gönderildikleri kavimleri de ifade ederek birçok peygamber ismi kullanılmıştır. Peygamberlerin Allah'ın kelimesi ve kelamı olmaları, kelamın da Allah'ın bir sıfatı olmasından dolayı peygamberler Allah'ın sıfatı olmaktadır. Sıfat da zattan ayrılmayacağı için peygamberler ile Allah'ın vahdetine/ aynılığına ulaşabiliriz.[220] Gönderilen her peygamberin kişilik ve kavim özellikleri farklı olsa da onların asli görevi aynıdır ve başı da sonu da Hakk olan tek bir gerçeğe bağlıdır.

Daha önce de ifade edildiği üzeree, Âdem kelimesi hem insan anlamında hem de peygamber ismi olarak tuyuğlarda yer almıştır. İnsan manası dışında, iki tuyuğunda Hz. Âdem'den söz eden Misâlî, birinde sadece Hz. Âdem'den bahsederken, diğerinde Hz. Havva'yla birlikte zikretmiştir. Onların cennette olduklarını hatırlatacak ifadeler kullanmış, fakat bütün hepsinin aslında kendi

---

[219] Usluer, *Hurufilik*, 303.
[220] Usluer, *age.* 304.

zatında var olduğunu dile getirmiştir. Tuyuğunda, *"…biziz"* ifadesiyle, kendi varlığını tüm kâinatta müşahede ettiğini anlatmak istemiştir.

İlk tuyuğda, Hz. Âdem'e secde edilmesi gerektiğinden, etmeyenin lanetlendiğinden bahsederek, şeytanın Hz. Âdeme'e secde etmeyip cennetten kovulması olayına telmih yapılmıştır. *"Rıdvân, âb-ı kevser, bağ-ı gülzâr bahâristan, lâle vü nesrîn gül ü reyhân"* ifadeleri ile cennet imgesi oluşturulmuş, *"şûh ve şüyûh"* kelimeleri zıtlık ifade edecek şekilde kullanılarak anlam yoğunluğu oluşturulmuştur.

Ka'be-i Hak'dur cemâli ey şüyûh
Sâcid ol ur dîve la'netden külâh
***Hazret-i Âdem**'den a'raz eyleme*
Vâlidüñdür 'izzet eyle olma şûh (T. 25)

***Âdem ü Havvâ**'yıla rıdvân bizüz*
Âb-ı kevser Hûr-ıla Gılmân bizüz
Bağ-ı gülzâr-ı bahâristan bizüz
Lâle vü nesrîn gül ü reyhân bizüz (T. 55)

Misâlî'nin iki tuyuğunda *Mustafa* ismini zikrettiği görülür ki bu da Hz. Muhammed'dir. Hurufiler, son peygamber ve Hak dinin son temsilcisi olması hasebiyle tüm peygamberlere öncüllük edeceğine inanılan Hz. Muhammed'in, *ümmi* yani okuma yazma bilmeyen bir peygamber olarak isimlendirilmesini kendilerince doğuştan gelen 7 ümmi hata sahip olmasına bağlamışlardır.

Misâlî, her iki tuyuğda da insan yüzüne dikkat çekerek, son peygamber dâhil, tüm âlemin insan yüzünde asıl hakikate erişeceğini vurgulamıştır. Hatta mübalağanın dozunu arttıran şair, Ka'be'nin de Mirac'ın da insan yüzünde olduğunu (kuvvetle ihtimal Fazlullah'ın yüzü olduğunu) ifade etmiştir. *"Ey cemâlüñ haşr-gâh-ı enbiya"* ifadesi hakikat âleminin merkezine yerleştirilen, yüze teşbih edilmiştir. *"Yüz, vech, riyâ ve 'arş, Mi'râc, haşr-gâh-ı enbiyâ"* ifadeleri arasında tenasüp bulunmaktadır. Şair, özellikle, *"K'anda Mi'râc eylemişdür Mustafâ"* mısraında hem *istifham*, hem *telmih*, hem *tecahül-i arif*, hem de *mübalağa* sanatı ile yoğun bir anlam oluşturulur.

Yüzüñe yüz tutdı cümle enbiyâ
Kim hakîkat Ka'be oldur bî-riyâ
Vechine döndürdi vechi ***Mustafâ***
Anüñçün k'ol durur vech-i Hüdâ (T. 3)

Hz. Muhammed saçlarını ortadan ikiye ayırmıştır; bu onun istiva hattı sırrına ulaşacağının delilidir. Çünkü bu şekilde vechindeki 7 ümmi hattı 8 hat yaparak 32 ilahi kelimeyi kendi vechinde müşahede etmiştir.[221]

Ey yüzüñ 'arş u saçuñ zıll-ı Hudâ
K'anda Mi'râc eylemişdür ***Mustafâ***
Ey cemâlüñ haşr-gâh-ı enbiyâ
Secde-gâh-ı asfiyâ vü etkıyâ (T. 4)

Bir tuyuğunda ise *Mahmûd* ismini kullanan Misâlî, Hz. Muhammed'i ifade etmiştir. Gizli olanın ortaya çıktığını ve eğer Peygembere kavuşmak isteniyorsa mum gibi eriyip aşkından yok olmak gerektiği dile getiriyor.

Sırrını keşf eyledi erbâb-ı râz
Âsmân-ı gayba pervâz itdi bâz
Vasl-ı Mahmûd *ister-iseñ ey ayâz*
Karşusında şem' gibi cân güdâz (T. 50)

Misâlî bir tuyuğunda Kaf Dağı ifadesini kullanmış, vücudu Kaf Dağı olarak ifade etmiştir. Hurufiler; Peygamberin Kaf Dağı'nı kendi vücudundan kinaye olarak kullandığını söyler. Çünkü *kaf*'ın (ق) ebcedi 100'dür, Hz. Muhammed'e nazil olan 28 harf ve bu harflerin eczasında zahir olan 72 harfin toplamı hizasındadır.[222] Bu yüzden Kaf Dağı, Hz. Muhammed'in kendi vücududur ve Misâlî bu ifadeyi, muhatap belirtmeden kullanarak Hz. Muhammed'e işaret etmiştir.

---

[221] Usluer, *Hurufilik*, 382.
[222] Usluer, *Hurufilik*, 390.

Ey sözüñ ʻAnkâ vücûduñ kûh-ı Kâf
Vey dü zülfüñ biri nûn biri kâf
Ehl-i hak olmadı ʻaşkuñda güzâf
İrdi dîdâra olan âyîne sâf (T. 75)

İsa Mesih Allah'ın ruhu ve kelimesidir. İsa, Meryem'in suretinde ete kemiğe bürünmüştür. Meryem'in sureti de Âdem ve Havva'nın sureti üzerine olduğuna göre, İsa'nın suretinin de Âdem ve Havva'dan geldiğini söylemişlerdir.[223] Hurufiler Hristiyanlığı ve Hristiyanlığa ait unsurları ve sözleri kendi felsefeleri üzerinden yorumlamış[224] bu yorumlamalar İsa peygamberi eserlerinde çokça zikretmelerine sebep olmuştur.

Misâlî'nin şiirlerinde birçok yerde zikredilmesine rağmen, tuyuğlarında sadece bir defa *"devr-i Îsâ"*, bir defa da *"Mesîh-Mehdî"* şeklinde karşımıza çıkar. Mehdi, farklı kültür ve dinlere göre dünya tarihinin sonunda (ahir zaman) Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilecek ve yeryüzünü hâkimiyetine alacak bir hükümdar, insanlara doğru yolu gösterecek bir peygamber, dini bir lider veya Hinduizm'de olduğu gibi bir tanrıdır.[225] Hristiyan inancına göre Mehdi de Hz. İsa'dır.

Aşağıdaki tuyuğlarda Hz. İsa'nın peygamber olarak gönderildiği döneme işaret edilerek o dönemin hak dini olan tek tanrı inancına ve haç simgesine vurgu yapılır. Hz. İsa'nın çarmıha gerilme olayında aslında öldürülmediği ve göğe yükseltilerek kıyamete yakın bir zamanda tekrar yeryüzüne indirileceği zamana telmihte bulunulmuş, kurtarıcı, yardım edici olarak görülmüştür. *"Aşk, gönül, imtizac ve Kürsî-i Hakk, nüzûl etmek, kıyamet"* kelimelerinde tenasüp bulunmaktadır. Fakat Misâlî'ye göre Hz. İsa değil de aslında Fazlullah kıyametin kopmasından evvel yeryüzüne inecek olan ve kıyametin sırlarından işaretler verecek olan Mesih olarak Kürs-i Hakk'a inmiş olan mehdidir.[226]

---

[223] Usluer, *Hurufilik*, 358.
[224] Usluer, *age*. 362.
[225] Ekrem Sarıkçıoğlu, "Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003). 28: 369.
[226] Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*, 147.

‘Aşkuña dûş olalı döndi mizâc
Göñlüm itmez gayrı kesle imtizâc
Devr-i ‘Îsâ’*dur kime mü’min diseñ*
Arayıcak bulunur koynuñda hâc (T. 17)

Hz. Nuh hakkındaki Hurufi yorumları tufan üzerinde yoğunlaşmıştır. Allah Hz. Nuh’a bir gemi yapmasını emreder. Tufan çıktığında Hz. Nuh gemiye mü’minleri ve her canlı türünden bir çifti alarak tufandan sağ salim kurtulur. Fazlullah bu geminin kalemden kinaye olduğunu söyler.[227] Misâlî, Hz. Nuh’u hem tufanı hem de ömrünün uzunluğu bakımından iki tuyuğunda kendisinden söz etmiştir. Kur’an’da geçen *“Andolsun, biz Nuh'u kendi kavmine elçi olarak gönderdik, içlerinde elli yılı eksik olmak üzere bin sene yaşadı.”*[228] ayete telmih yapılmıştır. Ayrıca hak dine inananların da Nuh tufanından kurtulma yollarının gemiye binmek olduğunu ifade etmiştir. Gerçek dine inananlar Hz. Nuh’un ardından gemiye binmiş azgın sularda boğulmaktan o şekilde kurtulmuştur. Misâlî de asıl kurtuluşa ereceklerin ilim ve irfan olacağına anlatmaya çalışmıştır.

Saña keşf olmazsa Hak’dan ‘ilm-i rûh
İrmeden hakka sürersen ***‘ömr-i Nûh***
Burc-ı mağribden göründi âfitâb
Tevbe itmek assı itmez ey nasûh (T. 22)

Yâr elinden nûş kıl câm-ı sabûh
Fırsatı fevt itme buldıkda fütûh
Ma‘rifet eyle k’oldur kuvvet-i rûh
Keştiye gir kopmadın ***tûfân-ı Nûh*** (T. 23)

Misâlî, iki tuyuğunda Hz. Musa’nın ismini zikretmiştir. Hz. Musa, peygamberliği, Tevrat’ın nazil olduğu Sina dağında almış ve Allah’la bu dağda mukabele etmiştir. Bazı Hurufiler, *“AndolsunTur’a, yayılmış ince deri üzerine*

---

[227] Usluer, *Hurufilik*, 332.
[228] Ankebut 29/14.

satır satır yazılmış kitaba"[229] ayetinden hareketle Tur'un Musa'nın vücudu olduğunu söylemişlerdir.[230] Misâlî tuyuğlarının birinde, *"Tûr-ı tende Mûsâ-i 'İmrân bizüz"* ifadesiyle, Tur Dağı'nı, Hz. Musa'nın vücuduna teşbih ederek bu düşünceyi desteklemiştir.

Diğer tuyuğunda ise, Tevrat'ı ifade etmek için kullanılan *"Levh-i Mûsâ"* ifadesi dikkat çekmektedir. Hurufilik inancı çerçevesinde bütün peygamberlerin zatında, kendini gören şairin, telmih ve teşbihlerle bu fikrini tuyuğda savunduğu görülür. İlk tuyuğun birinci mısraında bir hadis ile tuyuğunu, söz ve kelam çerçevesinde yaratılış amacına getiren Misâlî, diğer mısralarda kutsal kitaplara değinerek bu fikrini desteklemiştir.

Küntü kenzüñ sırrı nutkundan zuhûr
Buldı ey mâh-ı cemâl u karz-ı nûr
***Levh-i Mûsâ** hatt u cebhen aña Tûr*
Ey cemâlüñ sırr-ı Furkân u Zebûr (T. 42)

Mısr-ı dilde Yûsuf-ı Ken'ân bizüz
***Tûr-ı tende Mûsâ**-i 'İmrân bizüz*
Zât-ı mutlak bizdedür bürhân bizüz
On sekiz biñ 'âleme sultân bizüz (T. 54)

Yalnızca bir tuyuğunda Hz. Yusuf'u zikreden şair, diğer peygamberlerden de örnek vererek aslında bütün peygamberlerin zatında var olanın, insanın aslı olduğunu ifade etmiştir. Hz. Yusuf, Kenan ilinde yaşamış ve yüz güzelliği ile herkesin dikkatini üzerine çekmiştir. Bu güzelliği ve Hz. Yakup'un ona olan düşkünlüğü abileri tarafından kötü muamele görmesine, Züleyha'nın ona meyletmesine sebep olmuştur.

Hurufiler Züleyha'nın yüzünde, Yusuf'un yüzünde olduğu gibi 32 ilahi hat açıça görüldüğünü, dolayısıyla Yusuf ile Züleyha'nın karşılıklı meyillerinin birbirlerinin yüzünde 32 ilahi hattı görmelerinden kaynaklandığını

[229] Tur 52/1-3.
[230] Usluer, *age.* 349.

söylemişlerdir.[231] Hurufilerin, Hz. Yusuf'un yüz güzelliğiyle dillere destan oluşunu, rüya tabiriyle ün salmasını, 7 yıl zindanda kalmasını ve rüyasında 7 yıllık bolluk-7 yıllık kıtlık olacağının işaretini görmesiyle eserlerinde işledikleri görülmektedir.

Mısr-ı dilde ***Yûsuf-ı Ken'ân*** *bizüz*
Tûr-ı tende Mûsâ-i 'İmrân bizüz
Zât-ı mutlak bizdedür bürhân bizüz
On sekiz biñ 'âleme sultân bizüz (T. 54)

Misâlî peygamberlerin yanı sıra iki tuyuğunda da, Kur'an'da Hz. Hûd'un helak edilen kavmi olarak zikredilen Ad Kavmi'ne telmihte bulunur. Kur'an'da *"Âd Kavmi'ne de, kardeşleri Hûd'u gönderdik. Ey kavmim dedi. Allah'a kulluk edin. Zaten sizin için O'andan başka hiçbir ilâh yoktur. Ama siz iftira etmekten başka bir şey yapmıyorsunuz."*[232] Ayetinde geçtiği üzere azgın ve inanmayan bir toplum olan Ad Kavmi yok edilmiştir. Misâlî bu tuyuğlarda da, yine yüzde bulunan ilahi sırrın öneminden bahsetmiş ve bu sırrı anlamayanların, Ad Kavmi'nin yok edildiği gibi yok edileceğinden söz etmiştir.

Ey cemâlüñ sûret-i fî lâm u zâd
K'anı idrâk itmeyendür ***Kavm-i 'Âd***
Gösterenler râh-ı Hak'da ictihâd
Âkıbet dîdâre irdi oldı şâd (T. 27)

Ey vücûduñ hayme-i mi'âddur
Anlamayan anı ***Kavm-i 'Âddur***
Hâcibeynüñ lâm u 'aynuñ sâddur
Toksan altıdur nukatsuz sâddur (T. 49)

2.3.5.2. Halifeler

Pek çok tuyuğunu Hurufilik Propagandasına ayıran Misâlî'nin Alevi-Bektaşi geleneğinden gelmesine rağmen tuyuğları arasında Hz. Ali'yi sadece bir

[231] Usluer, *Hurufilik*, 339.
[232] Hûd 11/50.

tuyuğunda zikretmesi dikkat çekicidir. Ancak bu tuyuğunda Fazlullah'a yapılan methiyenin aynısının Hz. Ali'ye de yapıldığını söylemek mümkündür.[233] Misâlî, Hz. Ali'yi öven mısralar ile onun yüzünde, 32 sayısının sırrını keşfettiğini ifade eder. Ali'ye nida eden Misâlî, bir aşığın maşuğuna seslendiği gibi seslenmiş ve aşkını itiraf etmiştir.

'Aşkuña ikrâr idüp didüm belî
Kim baña maksûd sensin ***yâ 'Alî***
Sûretüñ Hak'dan kitâbımdur benüm
K'anda buldum sî vü dü hattı celî (T. 119)

2.3.5.3. Hallac-ı Mansur

Misâlî, yukarıda zikreilen isimler haricinde bir de Hurufi kişiliğiyle bilinen Hallac-ı Mansur'u da iki tuyuğunda zikretmiştir. Hallac-ı Mansur, M. 921 yılında Abbasi halifesi Muktedir zamanında seriate aykırı sözler sarf ettiği gerekçesiyle idam edilen meşhur mıtasavvıftır.[234] Hallac hakkında ileri sürülen iddiaların en yaygını, en etkili ve en sürekli olanı, onun tevhid ve fena görüşünü ifade eden "enelhak" sözü ile hulûl ve ittihadı çağrıştıran ifadeleridir. Hallac'ın kâfir ve zındık olduğunu iddia edenler enelhak sözü ile tanrılık iddiasında bulunduğunu ileri sürmüşler.[235] Fakat Allah'ı hakkıyla anlayan birçok âlimin de dile getirdiği benzer ifadeleri göz önüne alarak "enelhak" sözünün bir tanrılık iddiası değil, aksine kendinde Allah'ı bulan, Hurufilik inancının temelini yansıttığını söylemek mümkündür.

Misâlî, ilk tuyuğda, *zülf* kelimesini özellikle kullanarak hem Mansur'un idam edilmesi olayına hem de sevgilinin saçının, aşığın sonu olması mazmununa işaret etmiştir. *"Zülf, zencir, as, dîvâne"* kelimelerinde tenasüp görülür. İkinci örnekteki *"turra-i ham-pür-hamı"* ifadesinde hem ölüm fermanının verilmesi için atılan imza, mühür hem de idam ipi olan saç anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

---

[233] Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*, 148.
[234] Şenödeyici, *Nesîmî ve Hurufilik Kitabı*, 236.
[235] Süleymen Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 15: 379.

*Dilberâ **Mansûr**'ı kim zülfünden as*
Kılma dîvâneyi zencîrden halâs
Ey sadef 'âlem vücûduñ dürr-i hâs
Ayağuñ hâk olmasun yüzüme bas (T. 66)

Ey yüzüñ âyîne-i câm-ı Cem'i
Kıl temâşâ anda her dü 'âlemi
*Ey nice 'aşk ehlini **Mansûr-vâr***
Dâre çekmiş turra-i ham-pür-hamı (T. 122)

Sadece benzetme sanatı itibariyle kullanmış olduğu *"Câm-ı Cem"*, içine bakıldığı zaman dünyada olup biten her şeyin görüldüğüne inanılan bir kadehtir.[236] Hurufilik inancı açısından önemli olan ise, Câm-ı Cem'de muhtemelen yedi yatay çizgi bulunduğu, kadehin dudağın değdiği kısmına yakın olan ilk çizgiye hatt-ı cevr (eziyet çizgisi) dendiği, bu çizgiye kadar içilen şarabın insanı yere yıktığı inanışıdır.[237] Çünkü 7 sayısı ve hatlar Hurufilik inancının temelinde yer almaktadır.

Tuyuğlarda da ifade edildiği üzere, yüz, hakikatin gösterildiği ayna olarak Câm-ı Cem'e teşbih edilmiş, sırrı çözenin her şeyi ayan beyan göreceği ifade edilmiştir. Bu nedenle Cem, şahsiyet olmanın dışında kadehi *"Câm-ı Cem"* olarak önplanda olmuştur. Ayrıca cam-ı Cem üzerinde bulunan yedi hat ile ünlenmiştir. Aşağıda verilen ikinci tuyuğun ilk mısraında hem yüz ile hem de cam-ı Cem ile yedi hat tekrar vurgulanmıştır. Her iki örnektede cam-ı Cem üstündeki yedi hat ile Allah'ın gerçek varlığını da insanlara göstermektedir.

Sûret-i fazl-ı Hudâ'dur sûretüñ
Mazhar-ı zât-ı 'alâdur sûretüñ
***Câm-ı Cem**'sin Hak-nümâdur sûretüñ*
Hurşîd-i arz u semâdur sûretüñ (T. 87)

236 Tahsin Yazıcı, "Câm-ı Cem" *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993). 7: 42.
237 Yazıcı, "Câm-ı Cem", 42.

Ey yüzüñ âyîne-i ***câm-ı Cem'i***
Kıl temâşâ anda her dü 'âlemi
Ey nice 'aşk ehlini Mansûr-vâr
Dâre çekmiş turra-i ham-pür-hamı (T. 122)

2.3.6. Sayılar

İnsan, varoluşundan beri kâinata ve kendi varlığına anlam verme arzusu ile sürekli bir arayış içinde olmuş, bu arayışını imkân dahilindeki her alanda sürüdürmüştür. Kimi zaman nesnelerin, kimi zaman canlı varlıkların, kimi zaman ise (Hurufilerin yaptığı gibi) harflerin ve sayıların anlam dünyasındaki sırrı keşfederek âlemin varlık sebebini anlamlandırmaya çalışan insanoğlu, öncelikle kendi benliğini keşfetmek istemiştir.

Alfabenin her harfinin belli bir değeri vardır. Bu sayılar aracılığıyla, bir kelime veya kelime grubunun sayısal değerini buluruz. Elde edilen sayılarla da belirli sonuçlara ulaşılır.[238] Hemen her toplumda harflerin kutsallığı inancı mevcuttur. Yahudiler buna *gematri*, Yunanlılar *isopséphie* derler. İslam dünyasında ebced veya hesab-ı cümel olarak bilinir. Bu yöntem genellikle gelecekten haber verir veya edebiyatta tarih düşürürken kullanılmıştır. Ama Hurufiler bunu, varlık ile harfler arasında ilişki kurmak için kullanmıştır.[239] Fakat bu ilişki ebced hesabındaki gibi harflerin herbirine ayrı ayrı değer vererek değil, bütün harfleri oluşturan alfabenin toplam harf sayısı ile oluşturulmuştur. Arap alfabesindeki 28 harf ile Fars alfabesindeki 32 harfin, insanda tecelli ettiğine inanmış ve bu inanç doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler ne olursa olsun 28 ya da 32 sayısını vermiş, doğrudan bu sayılara ulaşılmazsa katlarına ulaşılmıştır. Harflere yükledikleri anlamlar ve sayısal rakamlar ile dikkat çekmiş, varlığın sırrını insanın, başta yüz olmakla beraber tüm bedeninde ifade etmeye çalışmışlardır.

Misâlî'nin tuyuğlarının hemen hepsinde sayısal değerlerin varlığı dikkat çekicidir. Mısralarda hesaplamalar yapılmış yüz ve insan bedeni sayısal verilerle ifadeye çalışmıştır. Tuyuğlarda, 7-14-28-32 sayıları başta olmak üzere, bu

[238] Usluer, *Hurufilik*, 114.
[239] Usluer, *age.* 114.

sayıların katlarının bulunduğu dikkat çekmektedir. Sayıların mısralarda, *"dü, heşt, sî vü dü…"* gibi Farsça olarak ifade edildiği görülmektedir. Zikredilen bu sayılar, her mısrada insan uzuvlarıyla bağdaştırılarak işlenmiştir.

Aşağıda örnek olarak verilen ve *Misâlî Divanı*'nda da ilk sırayı alan tuyuğda görüldüğü üzere, yüz kıblegah olarak nitelendirilmiş ve üçüncü mısrada *"Bist heşt sî vü düdür hatlaruñ"* ifadesine yer verilmiştir. *Bist heşt* (28) ve *sî vü dü* (32) sayıları daha önce de zikredildiği üzere Arap ve Fars alfabelerinin toplam harf sayısına eşittir. Hurufiler, Kur'an'ın bu harflerle yazılması ve Hz. Âdem dahil tüm peygamberlerin bu harfleri kullanarak konuştuklarına dikkat çekmiş, harflerin toplamını teşkil eden bu sayıların kutsal olduklarını savunmuşlardır. Ayrıca 7 hat ifadesi de birçok tuyuğda yer alır.

Ey cemâlüñ mazhar-ı zât-ı Hudâ
Kıble-gâh-ı enbiyâ vü evliyâ
***Bist heşt sî vü düdür** hatlaruñ*
Ya'ni âdemdür düraht-ı müntehâ (T. 1)

***Otuz iki** nutk-ı bî-çûn u çerâ*
*Bir iken **sî vü dü** harf oldı çerâ*
'Âlem-i bi'l-kuvveden zat-ı hudâ
Hem bular oldı sıfât-ı kibriyâ (T. 2)

Ey dehânuñ mahzen ü nutk aña genc
Nûş iden ol şerbeti bulmadı renc
***Yedi** hattuñ **otuz iki** eyledi*
İstivâdan ey kamer erbâb-ı senc (T. 16)

2.3.6.1. 7 Sayısı

Misâlî, tuyuğlarının 5 tanesinde 7 sayısı kullanılarak yüzün sırrına işaret etmiştir. Bazı tuyuğlarda 7 sayısından yola çıkarak 14 (mukatta harfinin sayısına), 28 ve 32 sayılarına ulaşmış, bu sayılar ile ibadetler arasında bağlantı kurulmaya çalışmıştır. Yüzde bulunan duyu organlarının taksimi, 2 göz, 2 kulak, 2 burun ve 1

ağız olmak üzere 7 uzuv,[240] insan henüz anne karnında iken oluşmaya başlayan, adına ümmi hat denen; saç, dört kirpik ve iki kaş[241] ergenlik çağına giren erkekte ortaya çıkan; 2 sakal, 2 burun içi, 2 bıyık ve bir anfeka (dudak altı)[242] gibi daha birçok hususiyete dayanan, belli kriterler doğrultusunda 7 sayısı, Hurufilerce kutsal kabul edilmiş ve insanın sırrı bu sayıdan yola çıkarak keşfedilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca Misâlî, nokta (نقطه) lafzının 4 harfi ve 3 noktası toplamının 7 harf (د ى و ن م ل ف) olmasından hareketle, harfin aslının nokta olduğuna, harf ve nokta arasındaki ayniyete vurgu yapmıştır.[243] Aşağıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere Misâlî de, bu sayılardan yola çıkarak insanın sırrına işaret etmiştir.

İlk tuyuğun birinci mısraında, insan yüzündeki 7 hat, 7 Kur'an olarak ifade edilmiştir. Bu 7 Kur'an ifadesi bize, yine Hurufilerce birçok işaret ve sırrı içinde barındıran Fatiha Suresi'ni hatırlatmaktadır.Tüm sırların bu hatlarda yani Kur'an'da saklı olduğu düşünülürse, insan yüzünün Kur'an hatlarıyla aynı hatlara sahip olması onun yüce bir makama sahip olmasını gerektirir. Bu sırrı çözenin ise muhakkak kurtuluşa ereceği ifade edilir. İkinci örnekte ise, 7 hattan yola çıkarak istiva hattıyla birlikte 32 sayısı elde edilmiştir. Yüzün sırrının 7'de saklı olduğunu bunun, saç ile bozulmuş gibi görünse de aslında başka kapılara açıldığını ifade etmiştir. Çünkü Hurufiler; 7 ümmi hat sadece saçın ikiye bölünmesinden dolayı 8 olur, her biri 4'er unsurdan oluştuğundan bu 8 hattan 32 hat ortaya çıkar.[244] Bu da Âdem'in kullandığı harflerin karşılığıdır. Son tuyuğun, ilk iki mısraında yer alan ifadelerle bu görüşü destekleyen Misâlî, son iki mısrada da asıl amacın bu sayıların sırrına ererek, gerçek manada Allah'ı bilmek olduğuna işaret etmiştir.

Yedi mushafdur yedi hatt-ı siyâh
Nâzil oldı ger siyeh ma'ni ilâh
Gösterenler istivâdan toğru râh
Nâmesi sağ elde olmadı siyâh (T. 111)

---

[240] Usluer, *Hurufilik*, 278.
[241] Usluer, *age.* 280.
[242] Usluer, a.y.
[243] Usluer, *age.* 193.
[244] Usluer, *Hurufilik*, 196.

Yedi hâttuñ *sûret-i şâbin katat*
Hatt-ı ser ikidür olur heşt hat
Otuz iki zâhir olur bî-galat
Añlayanlar oldılar ehl-i vasat (T. 68)

Ey dehânuñ mahzen ü nutk aña genc
Nûş iden ol şerbeti bulmadı renc
Yedi hattuñ *otuz iki eyledi*
İstivâdan ey kamer erbâb-ı senc (T. 16)

İstivâdan **yedi hat** *ey kâm-yâb*
Heşt cennet sırrı olur feth-i bâb
Hakk'a irmez bu rumûzı bilmeyen
Cehd idüb biñ yıl ger okursa kitâb (T. 6)

Yedişerdür Ka'be'de tavâf hacer
Hacc u 'umre ibtidâdur kıl nazar
Yedi yedi hem kudum-ile vedâ'
Bîst heşt ider bu da ey nâmver (T. 41)

2.3.6.2. 14 Sayısı

Kur'an'da 29 surenin başında gelen mukattaat harfleri toplam 14 harfin farklı terkipleriyle oluşur. Hurufiler bu 14 mukattaat harfi Kur'an'ın ve tüm harflerin esası olarak düşünmüş, dolayısıyla 14'ün de varlıktaki müşahedesini[245] yapmaya çalışmışlardır. Hurûf-ı mukattaa Arap alfabesindeki on dört harften (ا، ح، ر، س، ص، ط، ع، ق، ك، ل، م، ن، هـ، ى)[246] oluşmaktadır. Hurufiler özellikle huruf-ı mukataanın müfessirlerce ileri sürüldüğünün aksine müteşabih değil muhkem olduğunu savunmuşlar. Sayısı on dördü bulan bu harfleri de insanın yüzündeki

[245] Usluer, *Hurufilik,* 118-119.
[246] M. Zeki Duman, Mustafa Altundağ, "Hurûf-ı Mukattaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 401.

hatlarla ilişkilendirerek açıklamışlardır.[247] Bu harflerin ebced hesabıyla İslam ümmetinin devamının müddetini gösterdiği bilinmektedir.[248]

Misâlî tuyuğlarının, 6 tanesinde *çâr-deh*, 4 tanesinde ise *on dört* ifadesini kullanmış, bu sayının insan yüzündeki tecellisine dikkat çekmiştir. Aşağıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere, Hurufilerin kendilerince oluşturdukları ve temelini insan yüzünden alan bu anlayışın, tüm hesaplamaları yüzde bulunan hatların sayısal değerleri çerçevesinde ortaya konulmuştur. İlk örnekte açık bir uyarı ile on dört surenin yüzde olduğu ifadesi yer almaktadır. İkinci ve diğer tuyuğlarda da yine insan yüzündeki hatlar ve konuştuğu harflerin sırrı ifade edilmiştir.

İnbisâtı sî vü dü harfüñ ey yâr
Yâ nukat oldı sad u şast u cihâr
Sırrınca gösterür gel kıl şümâr
Hem yüz ***on dört*** *sûre eyler âşkâr* (T. 34)

Ey cemâlüñ vech-i Fazlu'l-lâhdur
Ya'ni ***on dört*** *ism-i zâtu'llahdur*
Sûretüñ sırr-ı kelâmu'llâhdur
Hakdan idrâk itmeyen gümrâhdur (T. 43)

Ey hatuñ havrâ cemâlüñ kasr u kâh
Müntehâ kaddüñ dü destüñ aña şâh
Çâr-deh *bend oldı anda her budâh*
Zâhir oldı bîst ü heşt Kur'ân'a bâh (T. 24)

Aşağıdaki tuyuğda, kadın ve erkeğin her birinde bulunan 7 hattın toplamının 14 olması ve onlarında mahallerinin toplamı ile 28 sayısı vermesine işaret edilmiştir ki bu da, bir insanın konuşması için yeterli olan harf sayısına eşittir. İkinci örnekte ise, bu 7 hattın Allah tarafından insan yüzüne işlendiği ve kendi vechini insana bahşettiği ifade edilmektedir.

---

247 Aksu, "Hurûfîlik", 409.
248 Yakup Kansızoğlu, "Hurûfîlik Tasavvuru ve Kur'an Yorumuna Olan Etkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003), 97.

Çâr-dehdür *hatt-ı mâderle peder*
Yerleriyle bist heşt Kur'ân ider
Âb u hâk u bâd u âteşden ey yâr
Dört kerre bîst heştdür kıl nazar (T. 38)

Yüzüñe nakş itdi nakkâş-ı ezel
İsm-i zâtı ey cemâli lem-yezel
Ya'ni kıldı ***çâr-deh*** *hatta bedel*
Sûretu'l-lâh oldur bî-'ilel (T. 89)

2.3.6.3. 28 ve 32 Sayıları

Arap alfabesinde 28 harf vardır, bunlara hece harfleri de denir. Fazlullah'ın eserlerini yazdığı Fars alfabesindeyse bu 28 harfe ek olarak *pe, çe, je, ge* harfleri bulunur, ki bu mu'cem harfle birlikte Fars alfabesindeki harf sayısı 32'ye çıkar.[249] İnsanın, başta yüzü olmak üzere, her uzvu 28 ve 32 harfe karşılık gelecek biçimde bölümlere ayrılabilir. 28 ve 32'nin kuşatmadığı hiçbir nesne düşünülemez. Bütün varlığı bu harflerin zuhuru olarak görmek gerekir.[250] Çünkü Hurufilik inanışına göre, her şeyin bilgisi ancak bu harflerin değerini idrak etmek ile ortaya çıkacak ve insan kendini tanıdıkça yaratıcıyı daha iyi tanıyacaktır.

İnsan yüzündeki; 7 ümmi hattan saç, istiva hattının geçişiyle ikiye bölünür ve yüzde toplam 8 hat zahir olur. Bunların her biri de 4 unsurdan oluştuğu için Âdem'in nutkundaki harfler hizasında, 32 hat elde edilir. Tüm dillerin aslı da bu 32 kelimedir.[251] Bu da, kâinatın tüm sırlarını içinde bulunduran tek kaynaktır.

Sadece yüzde değil kâinatın her yerin de bu rakamların tecellisi aranmıştır. Örneğin yaratılış 7 günde tamamlanmıştır. Bu 7 günün saatleri toplamı 6 kere 28'e eşittir. Mevcudatın da 6 yönü vardır. Haftanın saatlerindeki 6 tane olan 28'i, 6 yöne taksim edersek sağ, sol, ön, arka, üst, alt her birinin 28 Muhammedi kelimenin karşılığında olduğu görülecektir.[252] Dişlerin 28 veya 32 adet olması, Kur'an'da geçen peygamber sayısının 28 olması, el ve ayak eklemlerinin 28'e

---

[249] Usluer, *Hurufilik*, 191.
[250] Şenödeyici, *Nesîmî ve Hurufilik Kitabi*, 132-133.
[251] Usluer, *age.* 282.
[252] Usluer, *age.* 291-292.

tekabül etmesi, insan vücudunda bulunan toplam delik sayısının 32 olması ve daha birçok hesaplamada 28 ve 32 sayısı elde edilmiştir. Hurufiler ayrım yapmaksızın her alanda bu sayıların tecellisini aramış, hesaplamalarda elde edilmeme olasılığını ortadan kaldıracak şekilde bütün değerlendirmelerini, sonuçta 28 ve 32'ye ulaşacak şekilde yapmışlardır.

Aşağıda verilen tuyuğlarda, yüzde tecelli eden işaretlerin ve insanın konuşmak için ihtiyacı olan harflerin toplam sayısına vurgu yapma amacıyla 28 ve 32 sayılarının kullanıldığı görülür. İlk iki tuyuğunda da insana mı yoksa Fazlullah'a mı hitaben söylediği belli olmayan insan yüzünün Allah'ın zatına ayna olduğu ifadesi yer almaktadır. İlk tuyuğda, Allah'ın, insan yüzünde tecelli etmesini seslerden meydana gelen harflerin sayı değerinden çıkarılabileceğini ifade eden Misâlî, son mısrada Arap harflerinin insandaki tecellisini Kur'an ayetine teşbih etmiştir. Birçok tuyuğunda aynı ifadelere yer veren Misâlî, sonuç olarak evrenin tüm sırlarını bu sayılarda bulmayı hedefler.

Zât-ı Hakk'a sûretüñ mir'âtdur
Dil-i mücellâsında nutkuñ zâtdur
Mahrecinde ***sî vü dü*** *asvâtdur*
Harfe gelse der-sıfât-ı âyâtdur (T. 47)

Zât-ı Hakk'a sûretüñ mir'ât imiş
Ehl-i 'aşka hatların âyât imiş
Nutk-ı zâhirde sıfat-ı zât imiş
Ey cemâlüñ ***sî vü dü*** *ebyât imiş* (T. 60)

Aşağıda verilen tuyuğlarda da görüldüğü üzere, insan hayatının her alanında olduğu gibi ibadetlerin temelinde de 28-32 sayıları hesaplanmış ve merkeze yerleştirilmiştir. Namazın normal şartlardaki farz sayısı ile seferdeki zaruri farz sayılarının toplamından 28 elde edildiğine dikkat çeken Misâlî, Cuma namazını da buna ekleyerek 32 sayısına da ulaşıldığını ifade eder. İkinci tuyuğunda da, namazın ilk farz kılınmasındaki rekat sayısı ve daha sonraki düzenlemeye dikkat çekilmiş ve sonuç yine 28-32 sayılarında nihayete ermiştir.

On yedi rek'at ki farz oldı hazer
Yâzdeh ender-sefer ey nâmver
***Bîst u heşt** olur olursa cem' ger*
*Cum'a on beş ya'ni **sî vü dü** ider* (T. 40)

Elli vakt idi salât-ı bî-niyâz
Hamse nâzil oldı vü keşf itdi râz
***Bist ü heşt ü sî vü dü** oldı namâz*
Secdeden baş çekme der 'ömr-i dırâz (T. 51)

Misâlî bir tuyuğunda da 29 sayısını kullanmıştır. Arap alfabesindeki harflerden لا ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü لا harfi kendi için de 4 harfi bulundurmaktadır; bu da Fazlullah'ın nutkundaki 4 harfin (ل ا م ف) yerine[253] geldiğini gösterir ki, toplamda 32 harf eder. Hurufiler, istiva hattının saçı ikiye ayırması ile; 4 saç hattı, *lamelif*'ten ortaya çıkan 4 harf hizasında olur. Allah'ın *lamelif*'i Âdem'e bir sayfada indirmesi, yüzde 4 saç hattı olarak nakşetmesinden kinaye[254] olduğu fikrini savunmuşlardır.

***Bist ü nühdür** sûretüñde muhkemât*
Gel okı kim hatlaruñdur beyyinât
Sî vü dü hattüñ sıfat-ı 'ayn-ı zât
Sende derc oldı cemî'-i kâ'inât (T. 11)

*Seksân olur inbisât **sî vü dü***
Noktası yetmiş yedi ey nîk-hû
*Bî-mükerrer **lâm elif dü bâr dü***
Muhkem ü evc bist ü heştden açdı rû (T. 108)

Sadece insanda değil kâinatta ve insanın ortaya koyduğu her şeyde bu sayılar aranmaktadır. Aşağıdaki örnek tuyuğda görüldüğü üzere Misâlî, satranç oyununun araçları olan 32 taşı da bir tuyuğunda kullanmıştır. Taşları hep aynı

---

[253] Usluer, *Hurufilik*, 195.
[254] Usluer, *age.* 196.

maddeden yapılmakla beraber farklı güç ve etkinlikte olmak üzere birbirlerine yardım eden, birbirlerini yok etmek üzere mücadele verip işbirliği yapan satranç elemanları, vahdet-i vücud inanışını anlatan çok etkili bir imgedir.[255]

Aynı maddenin parçaları olan, ancak ayrı biçim ve renklerdeki cam kırıkları; aynı tahtadan oyulan ancak yine de birbiriyle mücadele eden satranç taşları on altıncı yüzyıl Malayalı bir sufi için, varlığın birliğinin simgesi olarak görülmüştür. Bu arada Taocular'ın, Tao'yu yontulmamış bir oduna benzetmeleri de ilginç bir detaydır. Piyonu şah alıncaya dek çetrefil yollardan götüren büyük satranç oyuncusuna benzetilen Allah imgesi İran'da da yaygın olarak kullanılmıştır.[256]

Misâlî aşağıdaki tuyuğda 32 sayısına vurgu yaparak başlamış daha sonra satranç ifadesine ve satranç oynuna ait diğer ifadelere de yer vererek oyun sonundaki şah mat zaferine telmihte bulunmuştur. Ferz; vezir ve çene, ruh; kale ve yanak, şah; hem satranç taşı olan şah hem de alın anlamında kullanılmıştır. Yüzü satranç tahtası olarak gören şair yanak, alın ve çene gibi uzuvları satranç taşlarına teşbih etmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere şah ve mat taşları tıpkı yaratıcının zaferi gibi simgelenmiştir. Fakat Hurufiler bu zaferin öğeleri olan 32 taşı da göz ardı etmemiş asıl anlatmak istedikleri sayısal verileri burda da ortaya koymuşlardır.

Si vü dü hatuñ ki ***satranc-ı sıfât***
Anı sec' itdi yed-i kudretle zât
Pîl ü ferz ü şâh u ruh piyâde at
Oynayı gör k'olmayasın anda mât (T. 10)

Misâlî bir tuyuğunda da 29 sayısını kullanmıştır. Arap alfabesindeki harflerin sayısı "" ile birlikte 29 olmaktadır. İlk mısrada yüzde açıkça belli olan 29 harf olduğunu ifade etmiştir. Tüm kâinatın sırlarının bunda toplandığını anlatmıştır.

---

255 Mustafa Ünver, "Nesimi ve Vahdet-i Vücud", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 39* (2009): 543.

256 Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, (İstanbul: Adam Yayınları, 1982), 247.

__Bist ü nühdür__ sûretüñde muhkemât
Gel okı kim hatlaruñdur beyyinât
Sî vü dü hattüñ sıfat-ı ʻayn-ı zât
Sende derc oldı cemîʻ-i kâʼinât (T. 11)

Sonuç olarak yukarıda da zikredildiği gibi başta insan olamak üzere kâinatta var olan her şeyin sırrı, belli rakamlar üzerinden ifade edilmeye çalışılmış ve bu sayıların temeli İlahi Kudret'e dayandırılmıştır.

2.3.7. Ayet ve Hadisler

Misâlî'nin tuyuğlarında Hurufi kişiliğinin yanında İslami hassasiyetlere sahip bir şair olduğu da anlaşılır. Nasihat veren tuyuğlarındaki Kur'an okumanın önemi, kişinin kendi benliğinden sıyrılması gerektiği ve asollan tek şeyin Allah'a kulluk olduğunu vurgulayan beyitleriyle bunu destekler.

2.3.7.1. Ayetler

İlk tuyuğda, *Râd Suresi* 43. ayette; *"Küfre sapanlar/ inkâr edenler: Sen gönderilmiş hak bir peygamber değilsin derler. De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve yanında Kitab'ın ilmi bulunanlar yeter."* meali geçmektedir. Burada ifade edilen kitap Kur'an ve kitabın ilmi ise yüzde bulunan Kur'an harflerinin sırrıdır. İkinci mısrada *"ümmü'l-kitâb"* olarak ifade edilen, yine *Râd Suresi* 39. ayette geçen; *"Allah dilediğini yok eder ve bırakır. Çünkü Ana Kitab O'nun katındadır."* meali yer almaktadır. Ümmü'l-Kitab asıl temel kitap olarak ifade edilen, *Levh-I Mahfûz*, gayb âlemine ait bir husus olup mahiyeti bilinmemektedir. Tasvirine ilişkin rivayetler asılsız ve felsefi teorilere bağlı yorumlar anlamsızdır. Sadece onun bütün nesne ve olayların ilahi kalemle yazıldığına, Allah'ın tabii ve içtimai kanunlarını ihtiva eden bir kitap olduğuna[257] inanılır.

---

[257] Yusuf Şevki Yavuz, "Levh-i Mahfûz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 151.

Ey hatuñ ***men ‘indehu ‘ilmu’l-kitâb***
Kim hakîkat ol durur ***ümmü’l-kitâb***
Otuz iki nûra andan feth-i bâb
Okuyanlar Hak’dan oldı kâm-yâb (T. 5)

Kasas Suresi 31. ayette mealen; *“…Ey Musa! Buraya gel, korkma. Çünkü sen emniyette olanlardansın denildi.”* İfadesinin yer aldığı görülür. Misâlî, bu tuyuğunda Hz. Musa’nın, Firavun’un sihirbazları ile olan mücadele karşısında kapılmış olduğu anlık bir tereddüt üzerine Allah tarafından desteklenmesi olayı yer almaktadır. Bu ayetin kullanım amacı ise, Fazlullah’ın, Hz. Musa’ya teşbih edilerek Allah’ın lütfuna mazhar olan bir mertebede olduğunu ifade etmektir. Son iki mısrada da Fazlullah’ın, Hurufilik inancı yüzünden dışlandığı, fakat onun Allah tarafından korunduğu anlatılmıştır.

Fî vü dâd u lâmdür tâc-ı şeref
Zâhir ü bâtın odur cây-ı kenef
Cümle ‘âlem düşmen olursa eger
Fazl-ı Hak’dur çün penâhuñ ***lâ-tehaf*** (T. 76)

Aşağıdaki tuyuğda, *Enfâl Suresi* 12. ayette geçen; *“O vakit meleklere Rabbin şöyle bildiriyordu: “Şüphesiz ben sizinle beraberim, siz, iman edenlere dayanma günü verin. Ben kâfirlerin yüzeklerine korku salacağım, hemen vurun boyunlarının üstüne, vurun onların her parmağına.”* meali yer almaktadır. Daha önceki bölümde tuyuğ üzerinde durulmuştu. Ayetler bahsinde tekrar ele aldığımız bu tuyuğda, Hz. Muhammed’in ayı ikiye ayırma mucizesine telmihte bulunulmuş ve ayet ile desteklenmiştir.

Sûretüñden zâhir olur rûy-ı Hak
Parmağuñla ger idersen mâhı şak
Bilmeyenler hakkına buyurdı Hak
Fadribû külle benân fevka’l-‘anâk (T. 81)

Aşağıda verilen tuyuğda ise, Hurufilerin üzerinde çokça durduğu, *“seb‘al-mesânî”* yani Fatiha Suresi geçmektedir. 7 ayetinin tamamı rahmet olan Fatiha

suresi de Seb'al mesânî'dir. Mukattaat harflerinin olduğu her sure bu rahmete işarettendir ki, besmele ile başlamış ardından mukattaat harfleri gelmiştir.[258] *Hicr Suresi* 87. ayette; *"And olsun ki biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve bu büyük Kur'an'ı verdik."* mealen ifade edilen tekrarlanan yedi ayet her namazda okunan Fatiha Suresi'dir. Hurufiler tarafından 7 ayet ile 7 hat arasında bağlantı kurulur ve her namazda insanın aslında kendi yüzüne secde ettiğini idrak etmesi gerektiğini savunulur. Şair, yine 32 harf ile başlayan tuyuğunda, sayıların ve harflerin kutsallığını ayet ile desteklemeye çalışmıştır.

Sî vü dü nutkun beyânıdur yüzüñ
Bedr ü şems-i lâ-mekânîdür yüzüñ
Mahzen-i kenz-i nihânîdür yüzüñ
Sûre-i ***seb'u'l-mesânî****dür yüzüñ* (T. 88)

Bakara Suresi 156. ayette geçen; *"Öyle ki onlar, kendilerine bir bela geldiği zaman ancak: Biz Allah içiniz ve elbette biz O'na döneceğiz derler."* mealiyle, kul ile Allah arasındaki bağlantıya dikkat çeken Misâlî, insanın ve yaratılışın sırrına ermiş olduğunu, bunun, insanda tecelli eden harfler ve sayılar sayesinde olduğunu ifade etmiş. Son mısrada verdiği ayet ile dönüşünün yine Allah'a olacağını belirtmiştir.

Kaddümi kavs eyledi 'aşkuñ çü nûn
Bağrumı gamzeñ hadengi kıldı hûn
Hâlet-i nez'a irişdüm ben cünûn
Gel okı ***innâ ileyhi râci'ûn*** (T. 101)

En'am Suresi 32. ayette geçen; *"Dünya hayatı bir oyun ve oyalanmadan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu ise takvâlı olanlar için elbet daha iyidir. Hâlâ düşünmeyecek misiniz?"* mealini tuyuğuna alan Misâlî, nasihat türünde yazmış ve dünyanın geçici ahiret yurdunun kalıcı olduğuna dikkat çekmiştir. Kul Allah'a layık olmak istiyorsa dünyadan el etek çekmeli, kendine ve Rabb'ine yönelmelidir.

---

[258] Usluer, *Hurufilik*, 209.

İste Hak'dan nefsüñi vü Rabb'i tuy
Dimesün erbâb-ı ma'ni saña toy
Sen seni fehm eyle ***la'b u lehvi*** *koy*
Ger likâ-yı Hakk iderseñ arzûy (T. 115)

Mülk Suresi 3. Ayette mealen; *"Yedi göğü birbiriyle uyum içinde yaratan O'dur. Rahman'ın yaratmasında hiçbir uygunsuzluk ve düzensizlik göremezsin. Gözünü çevir de bak! Hiçbir çatlak ve kusur görebilir misin?"* şeklinde geçen 7 gök ifadesi, tuyuğda, yüzde bulunan 7 hat ile arasında teşbih ilişkisi kurularak işlenmiştir. Göğün yedi kat olarak yaratıldığı ve orada hiçbir eksikliğin bulunmadığı tıpkı insan yüzündeki muazzam oran ile benzer olduğu ifadesi Hurufi inancının merkezinde yer alan, yüzün kutsallığını desteklemek için kullanılmıştır. *"Semâvât, on iki burc, 'arş u kürsî, on iki ay"* kelimeleri arasında tenasüp bulunmaktadır.

Ey hatuñ ***seb'a semâvâti*** *'alay*
Vey sürâhuñ on iki burc-ı Hudây
'Arş u kürsî vech ü kaddüñ müntehây
Oldı on iki hattuñ on iki ay (T. 117)

Bakara Suresi 31. ayette; *"Âdem'e bütün isimleri öğretti, sonar onları meleklere gösterip: Haydi! Görüşünüzde doğru, iseniz onların isimlerini bana haber verin. dedi"* mealine yer veren Misâlî, Âdem'in Allah tarafından bilgi ile donatıldığına ve melekler ile Allah arasındaki, insanın yaratılmasının hikmeti meselesine telmihte bulunmuştur. Yine son iki mısrada, Âdem'i anlamanın yolunu ifade ederken aslında tüm insanların gerçeğe nasıl ulaşacakları hakkında nasihatte bulunur. Cahil kelimesi tevriyeli kulanılmıştır, o gün secde etmeyen şeytan da cahildir, bugün kendi sırrına eremeyen her insan da cahildir.

Levh-i hüsnüñde sevâd-ı a'zamı
Hak'dan idrâk iden oldı âdemî
'Alleme'l-esmâ*yı tefhîm itmeyen*
Câhil oldı anlamadı Âdemi (T. 124)

Misâlî ayın ikiye ayrılması hadesedinin geçtiği Kamer Suresi'nden; *İkterebeti's-sâ'atu ve'n-şakka'l-kamer*: Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.[259] ayetinin *"ve'n-şakka'l kamer"* kısmını iki tuyuğuna almıştır. İlk tuyuuğun birinci mısradan itibaren yine Fazlullah'ı öven şair, tüm sırların ve sebeplerin vesilesi ve sonucu olarak Fazlullah'ı ifade etmiştir. İkinci tuyuğda ise yüzde bulunan kaş, kirpik ve saçı kullanarak yedi sayısına ulaşmış, gizli mahalleriyle birlikte on dört sayısını elde etmiştir. Son iki mısraında ise başın ortasındaki ayrılma noktası ile ayın ikiye yarılma hadisesini birbirine benzeterek insanın sırrına dikkat çekmiştir.

Nûr-ı mutlak zât-ı mutlak Fazl imiş
Zâhir ü bâtında hem hak Fazl imiş
*Cebhe-i kamerde **ve'n-şakk** Fazl imiş*
Şârih-i esrâr-ı muğlak Fazl imiş (T. 64)

Dört kirpik iki ebrû mûy-ı ser
Zarfla mazrûf on dört şerh ider
*Hattı-ı serden idicek **şakka'l-kamer***
Sana virür nutk-ı âdemden haber (T. 36)

2.3.7.2. Hadisler

Misâlî tuyuğlarında Hurufilik inancını desteklemek amaçlı kullanılan ayetlerin yanı sıra hadislerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Fakat bu hadislerin sahih olup olmadığı konusu şüphelidir.

İlk tuyuğda*"Çocuk babasının sırrıdır"* anlamına gelen *"El-veledü sırrı ebihi"*[260] hadisinin geçtiği görülmektedir. Sonraki tuyuğ ile birlikte ele alacak olursak, Hurufilik bağlamında, insana ruh üfleyen Allah ve kul arasındaki bağlantıya işaret ettiği söylenebilir. Yine yüzdeki Kur'an harflerine telmihte bulunmuş, aynı zamanda yüzü güneşe, gözü kadehe, dudağı şaraba teşbih ederek anlamı kuvvetlendirmiştir.

[259] Kamer, 54/1

[260] Şa'rânî, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, 1/397; Ukberî, Divânü'l-Mütenebbî, 1/156; Suyûtî, ed-Dürerü'l-Müntesira, 1/20; Sehâvî, el-Mekâsıdü'l-Hasene, 1/706, 723 (1268, 1300); Aclûnî, Keşfü'l-Hafa, 2/452 (2911).

Ey yüzüñ İsrâ yüzüñ şems-i sabâh
Vey gözüñ peymâne la'lüñ câm-ı râh
El-veledü sırrı ebihi fehm iden
Anesi südi aña oldı mübâh (T. 21)

Aşağıdaki tuyuğda ise, kıyamet alameti olarak bilinen güneşin batıdan doğmasına işaret edilmiştir. *"Güneş battığı yerden doğmadıkça kıyamet kopmayacaktır. İnsanlar onu gördükleri zaman yeryüzünde bulunanlar iman ederler."* hadisini kullanan Misâlî, tövbe etmenin öneminden ve Allah'ın ilminin yüceliğinden bahsetmiştir.

Saña keşf olmazsa Hak'dan 'ilm-i rûh
İrmeden hakka sürersen 'ömr-i Nûh
Burc-ı mağribden göründi âfitâb
Tevbe itmek assı itmez ey nasûh (T. 22)

Aşağıda verilen tuyuğda da, aynı düşünceyi destekleyen başka bir hadis kullanıldığı görülmektedir. *"Nefsini, kendini bilen Rabbini bilir."*[261] şeklinde ifade edilen hadiste, insanın her şeyden evvel kendi nefsiyle mücadele etmesi gerektiği, bunun sonucunda Allah'a erişeceğini anlatmak amacıyla kullanmıştır.

Kime kim keşf oldı ***sırr-ı men 'aref***
Ârif-i Rabb oldı vü buldı şeref
Hâlık-ı kevn ü mekândür fazl-ı Hak
Suret-i hak zâhir oldı her taraf (T. 77)

Başka bir tuyuğunda, *Kenz-i mahfî* olarak bilinen *"ente küntü kenz…" "Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım."*[262] Kutsi hadis olarak bilinen ifade yer almaktadır. Buna göre Hak'tan başka hiçbir şeyin bulunmadığı zamanda Hak bilinmeyi istemiş, böylece ilk olarak sevgiyle tecelli etmiştir (taayyün-i hubbî). Bu sevginin amacı ise bilinmektir (marifet). Âlemi yaratınca artık O maruf (bilinen ve tanınan) olmuştur.

[261] Aclunî, *Keşfü'l-Hafa,* II/262.
[262] İbrahim Hakkı Aydın, "Kenz-i Mahfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002). 25: 132.

Fakat bu bilinme sıfat ve isimlerinin zuhur etmesi şeklindedir.[263] Misâlî, bu sözün sırrının çözüldüğünü, Kur'an, Tevrat ve Zebur gibi kutsal kitapların da yine insan yüzünde tecelli ettiğini ifade etmiştir. Dört büyük kitaba telmihte bulunmuş, *"mâh, zuhur, cemâl, nûr, cebhe"* kelimelerinde tenasüp görülür, yüz, aya teşbih edilir.

***Küntü kenzüñ** sırrı nutkundan zuhûr*
Buldı ey mâh-ı cemâl u karz-ı nûr
Levh-i Mûsâ hatt u cebhen aña Tûr
Ey cemâlüñ sırr-ı Furkân u Zebûr (T. 42)

2.3.8. Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri ve deyimler, asırların süzgecinden geçerek günümüze ulaşmış *özlü, mecazlı sözlerdir*. Atasözleri ve deyimlerde edebî sanatlardan *mecaz, cinas, tevriye, istiare, kinaye, tezat* gibi birçok söz sanatı mevcuttur.[264] Misâlî'nin tuyuğlarının 9 tanesinde deyim bulunduğu tespit edilmiştir.

Aşağıda verilen ilk örneklerde*"yüz tutmak"* deyimi kullanılmıştır. Bu deyim, yönelmek anlamına gelmektedir. Misâlî, aşağıdaki ilk iki tuyuğunda tüm peygamberlerin ve şahitlerin, yüzlerini Fazlullah'a ya da Allah'a yöneltmesi anlamında *yüz* tutmak deyimi kullanır.

*Yüzüñe **yüz tutdı** cümle enbiyâ*
Kim hakîkat Ka'be oldur bî-riyâ
Vechine döndürdi vechi Mustafâ
Anüñçün k'ol durur vech-i Hüdâ (T. 3)

*Yüzüñe **yüz tutdı** erbâb-ı şühûd*
Kim yüzüñdür mazhar-ı zât-ı Vedûd
Gerçi zâhid 'arz ider dâ'im sücûd
Cum'anuñ sırrın ne fehm ider yehûd (T. 28)

---

[263] Aclunî, *age*. 258.
[264] Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, 847.

Aklını başına toplamak deyiminin *"kıl başıña 'akluñı cem"* şeklinde kullanıldığı bu tuyuğda, ilim, irfan sahibi olmarak Hakk'ı bulmanın ancak insan yüzünde bulunan hatlardan yola çıkarak olabileceğine dikkat çekilmiş ve akıllı davranmanın insanı doğru yola ileteceği ifade edilmiştir.

Fazl-ı Hak'dur çeşm ü ebrûyla sem'
Arif ol bu sırrı Hak'dan eyle sem'
Gel beri ***kıl başıña 'akluñı cem'***
Yanmağa pervâne isen uşta şem' (T. 70)

İçine almak, kapsamak anlamlarında *"derc olmak"* ifadesi yer alır. Bu deyimi kullanarak kâinatın bütün sırlarının, insanın yüzünde saklı olduğu ifade edilir.

Bist ü nühdür sûretüñde muhkemât
Gel okı kim hatlaruñdur beyyinât
Sî vü dü hattüñ sıfat-ı 'ayn-ı zât
Sende ***derc oldı*** *cemî'-i kâ'inât* (T. 11)

Can vermek, ölmek anlamlarında kullanılan *"can vermek"* deyimi, Hurufilik inancının savunucuları olan ve Fazlullah'ın izinden gittikleri için idam edilen müridler için kullanılmıştır. Bu can veriş ise sıradan bir ölüm değil şehadettir.

Ey sevâd-ı a'zamüñ oldı şühûd
Kim yüzüñdür cum'a-i yevmü'l-mezîd
Ey cemâlüñ ehl-i fazla rûz-ı 'îd
Cân viren *'aşkuñda oldı hak şehîd* (T. 30)

Akıl erdirmek, anlamak kavramak anlamlarında kullanılan *"idrâk etmek/ fehm eylemek"* deyimleri, aşağıda verilen tuyuğlarda Hurufilik inancının temeli olan, yüzdeki sırrın çözülmesi ve onun anlaşılmasına yönelik bir akıl erdirmedir. Misâlî, Allah'ı inkar ettikteri için helak olan Âd Kavmi'ne de telmihte bulunmuştur.

Ey cemâlüñ sûret-i fî lâm u zâd
K'anı ***idrâk itmeyendür*** *Kavm-i 'Âd*
Gösterenler râh-ı Hak'da ictihâd
Âkıbet dîdâre irdi oldı şâd (T. 27)

Ey cemâlüñ vech-i Fazlu'l-lâhdur
Ya'ni on dört ism-i zâtu'llahdur
Sûretüñ sırr-ı kelâmu'llâhdur
Hakdan ***idrâk itmeyen*** *gümrâhdur (T. 43*)

İste Hak'dan nefsüñi vü Rabb'i tuy
Dimesün erbâb-ı ma'ni saña toy
Sen seni ***fehm eyle*** *la'b u lehvi koy*
Ger likâ-yı Hakk iderseñ arzûy (T. 115)

Uçmak anlamına gelen *"pervaz etmek"* âlemin sırrını çözenin gerçek huzura ereceği ve dünyadan el çekip gayb âlemine geçeceğini anlatmak için kullanılmıştır.

Sırrını keşf eyledi erbâb-ı râz
Âsmân-ı gayba ***pervâz itdi*** *bâz*
Vasl-ı Mahmûd ister-iseñ ey ayâz
Karşusında şem' gibi cân güdâz (T. 50)

SONUÇ

16. yüzyıl şairlerinden Misâlî'nin tuyuğlarının incelenip Hurufilik çerçevesinde değerlendirildiği bu tez çalışmasında, varlık sebebinin sırrını, harflerin sayısal değerleriyle çözmeye çalışan Hurufilik inancının Misâlî'nin tuyuğlarına olan etkileri ve Misâlî'nin tuyuğ anlayışının, kabul görülen genel tuyuğ yargılarından ayrılan noktalarının neler olduğu tespit edilmiştir.

14. yüzyılda Fazlullah-ı Hurufi'nin önderliğinde başlayan idamından sonra da izleri görülen Hurufilik inancı, ortaya çıktığı dönem ve sonrasında birçok şairi de etkisi altına almıştır. Kendini Fazlullah'ın müridi olarak nitelendiren şairler, Hurufiliğin dayandığı temelleri şiirlerinde açık bir şekilde işlemişlerdir. Bu şairlerden biri de Misâlî (Gül Baba) olmuştur. Şairin tuyuğlarının, Hurufilik bağlamında incelemesinin yapıldığı bu çalışma, hem tuyuğ hem de Hurufilik inancını ifade eden birçok kaynağı bir araya getirmiş olması yönüyle önem arz etmektedir.

16. yüzyılın en çok tuyuğ yazan şairlerinden olan Misâlî, Hurufilik davasını üstlenmiş ve divanında bulunan diğer şiirlerinde olduğu gibi tuyuğlarında da bu inanışın izlerini taşıyan beyitlere yer vermiştir. Şairin tuyuğları birer Hurufilik propagandası niteliği taşımaktadır. Hurufilik inancı, ortaya atıldığı dönem dâhil olmak üzere günümüzde de İslam dinin temellerine karşıt yargılar içermesi yönüyle eleştirilmiştir. Fakat Misâlî'nin tuyuğlarında görülen İslam dinin temel esaslarından olan namaz kılmak, Kur'an okumak ve tövbe etmenin önemini dile getirmesi, ayet ve hadislerden iktibaslar yapması, peygamberleri örnek olarak kullanması şairin İslam inancının var olduğuna işarettir denebilir.

Tuyuğlarından hareketle şairin, muhteva ve üslup yönüyle, Nesîmî'den etkilendiği görülmektedir. Hurufi öğretilerini işlediği tuyuğlarını çok ağır olmayan bir dille fakat çok sayıda Arapça ve Farsça terkiplerle kaleme almış, başta yüz olmakla birlikte, insanı ve insana ait tüm özellikleri tuyuğlarında işlemiştir. Her şeyin merkezine sayıları yerleştirirken tuyuğlarının ilk iki

mısraında giriş niteliğinde ifadelere yer vermiş son iki mısraını muhakkak Hurufilik inancına bağlayacak bir ifadeyle sonlandırmıştır.

Klasik tuyuğ formunun dışına çıkan Misâlî'nin tuyuğlarında:

1. Cinaslı olarak yazılmasıyla bilinen tuyuğ anlayışının aksine cinassız kaleme aldığı 54 adet tuyuğu tespit edilmiştir.
2. Belli bir aruz kalıbı (*fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*) ile yazılan tuyuğ anlayışının dışına çıkarak bir tuyuğunda (T. 102) farklı aruz kalıbı (*mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün*) kullanmıştır.
3. Kullanmış olduğu kafiye örgüsünde de farklı olmayı tercih eden Misâlî, tuyuğlarının 101 tanesinde musarra kafiye (a-a-a-a) kullanırken 24 tanesinde a-a-x-a kafiye şeklini tercih etmiştir.
4. Genel yargı olarak bilinen tuyuğlarda mahlas bulunmaması anlayışının aksine Misâlî'nin iki tuyuğunda (T. 78-125) mahlas kullanması diğer tuyuğ şairlerinden ayrıldığı bir diğer nokta olmuştur.
5. Güzellik unsurlarının çokça zikredildiği tuyuğlarda, bu iltifatların karşısında kimin olduğu bilinmemektedir. Çünkü Misâlî, hiçbir tuyuğunda bu özellikleri taşıyan kişinin "Fazlullah hariç" Peygamber mi veya beşeri bir sevgili mi olduğunu ifade etmemiştir.
6. Misâlî, Hurufiliğin kurucusu olan ve bazı şairler tarafından yaratıcı olarak da nitelendirilen Fazlullah'ı, tuyuğlarında işlerken daha çok Mesih ve mehdi olarak zikretmiştir.
7. Hurufi şairlerin, Anadolu'da Bektaşi dergâhlarında gizlendikleri bilgisi onların Alevî-Bektaşî kişilikleri olduğuna da dikkat çekmektedir. Fakat bu genel yargılara rağmen Misâlî, yalnızca 1 tuyuğunda (T. 119) Hz. Ali'yi zikretmiştir.
8. Misâlî'nin tuyuğları, birer Hurufi propagandası olma özelliği taşımaktadır. Fakat bu özelliğinin yanı sıra İslamiyete ait olan "namaz, tövbe, nefis terbiyesi…" gibi konularıyla da dikkat çekmektedir.

Son olarak şunu söylemek gerekir ki, sayıların ve harflerin âlemin sırrı olduğu inanışına sahip olan Hurufilik inancı, şairin tuyuğlarında açık bir şekilde

ortaya konmuştur. Misâlî'nin tuyuğlarında açık bir şekilde İslam düşmanlığı görülmemektedir. Tüm yorumlamalar ve bilimsel verilerin neticesinde oluşturulan bu çalışmada Misâlî'nin tuyuğlarının genel tuyuğ anlayışından ayrılan noktaları ve Hurufiliğin tuyuğlara olan etkileri tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

İsmâil b. Muhammed b. Abdulhadi el-Cerrahi Aclûnî. *Keşfu'l-hafâ ve Muzîlu'l İlbâs Emme'ştehire mine'l-Ehâdîsi âlâ-Elsineti'n-nas*. haz: Seyh Muhammed Abdulaziz el-Hâlidî. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Agoston, Gabor. *Gül Baba Türbeje*. Budapeşte: Ceram Trading Ltd. Ege Seramik ve Türk-Macar Dostluk Derneği Yayını, 1997.

Akkuş, Metin. *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2007.

Akpınar, Yavuz. *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994.

Aksu, Hüsamettin. "Hurûfîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 408. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Aksu, Hüsamettin. "Ali el-A'la". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 381. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Aksu, Hüsamettin. "Fazlullah-ı Hurûfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 277. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Akün, Ömer Faruk. "Divan Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 405. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ata, Aysu. *Kıssasü'l-Enbiyâ*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

Ayan, Hüseyin. *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

Aydın, İbrahim Hakkı. "Kenz-i Mahfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 258. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Ballı, Hasan Hüseyin. "Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik". Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.

Bashir, Shahzad. *Fazlullah Esterabâdî ve Hurufilik*. çev. Ahmet Tunç Şen. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Cengiz, Halil Erdoğan. "Divan Şiirinde Musammatlar". *Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı II* (1986): 421.

Ceylan, Ömür. “Dini-Tasavvufi Edebiyatımızla Divan Edebiyatımızdaki Harf Telakkilerinin Mukayesesi Üzerine Bir Deneme”. *İlmi Araştırmalar 5* (1997): 149.

Çağrıcı, Mustafa. “Nasihat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 408. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Çalka, Mehmet Sait. *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2019.

Çalka, Mehmet Sait. *Divan Şiirinde Rubâî*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2017.

Çeltik, Halil. *Ahmed-i Rıdvân Divanı*. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2011.

Çoban, Anakız Aysel. “Kadı Burhâneddin’in Tuyuğlarının Türk İslam Edebiyatındaki Yeri Ve Önemi”. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2015.

Dede, Mehmet. “Divân-ı Gül Baba ve Transkripsiyonlu Metni”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2001.

Değirmenci, Hakan. “Yahya Kemal Beyatlı’nın Şiirlerindeki Ölüm Teması Üzerine Bir Tahlil”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2000): 256.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2012.

Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.

Duman, Mehmet Zeki.- Altundağ, Mustafa. “Hurûf-ı Mukattaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 401. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Durmuş, İsmail. “Methiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 406. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Durmuş, İsmail. “Harf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 158. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Ekinci, Ramazan. “Nesîmî ve Hurûfîlik Kitabı / Değerlendirme”. *Gazi Türkiyat 17* (2015): 233.

Emecen, Feridun. “Osmanlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 487-496. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Eraslan, Kemal. “Çağatay Edebiyatı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 8: 168-176. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Erdem, Tahir. “Gülbaba”. *Ün Mecmuası 19* (1935): 268.

Ergin, Muharrem. *Osmanlıca Dersleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2010.

Eruz, Feride Gül, “Yahya Kemâl Beyatlı’nın Şiirlerinde Kelime Dünyası”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006.

Eyice, Semavi. “Gülbaba Türbesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 228-230. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Eyuboğlu, İsmet Zeki. *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Geçit Kitabevi, 1987.

Gibb, E. J. Wilkinson. *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

Gökmen, Sacide. “Hurûfîlik ve Misâlî’nin Bir Gazelinin Hurûfîlik Bağlamında Şerhi”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9/1 (2017): 441.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın, 1997.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Güneş, Deva. “Misâlî Dîvânı (İnceleme Metin)”. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2011.

Güneş, Mustafa. “Eşrefoğlu Rûmî Divanı (İnceleme-Metin)”. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, 1994.

Güzel, Abdurrahman. *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Hallac-ı Mansur. *Ahbâru’l Hallac*. haz. L. Massignon. Tahran: Rûznâme-i Ittılâ’ât, 1368.

İbn-i Abî Cumhur İhsâî. *Avâliyu’l Âlî, İntişârâtu’ş-şühedâ*. s. 129. Kum, h.k. 1405.

İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

İpekten, Halûk vd. *Sehî Beg Heşt-Bihişt*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

İsen, Mustafa vd. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2006.

İzmirli, İsmail Hakkı. *İslâm'da Felsefe Akımları.* İstanbul: Kitapevi Yayınları, 1995.

Kaçalin, Mustafa S. "Gül Baba" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 227-228. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Kadıoğlu, Muhsin. "Budapeşte (Budin) Kalesi'ndeki Kızılelma ve Türk Eserlerini Evliya Çelebi İle Gezmek". *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, 51/301 (2012): 41-46.

Kanar, Mehmet. *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 2010.

Kandemir, Fatma. "Bâkî ve Nedîm'in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları". Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2008.

Kansızoğlu, Yakup. "Hurûfîlik Tasavvuru ve Kur'an Yorumuna Olan Etkileri". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.

Karaağaç, Günay. *Lutfî Divanı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 1997.

Karaköse, Saadet. "Divan Şiiri Sevgili Tipindeki Abartıların Simgesel Boyutuna Birkaç Örnek". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/15: 178.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.

Kaya, Doğan."Divan Şiiri ve XIX. Yüzyıl Halk Şiirinde Güzel Tasviri". *Âşık Edebiyatı Araştırmaları* (2000): 243-266.

Kaya, Mahmut. "Sûret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 539. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Keşfnâme. Turkish: Cambridge University Ktp., 42b-86b.

Kılıç, Nurten. – Schubel. "XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maveraünnehir-Özbek Hanlığı (Şibanîler) Meşruiyet, Hâkimiyet ve Hukuk". *Türkler 8* (2002): 48.

Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 384. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kılıç, Hulusi.-Yetiş, Kazım. "Cinas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 12-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kızıldağ, Tuğba Adalar. “Şeyhülislam Yahya Divanı’nda 1-252. Gazellerde Ahenk Unsurları (Cinas, İştikak, Kalb)”. Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, 2014.

Kiremitçi, İnci. “Hayâlî-i Gülşenî Divanı Üzerine Bir İnceleme”. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2001.

Kocabıyık, Ergun. *Her Şey ve Hiçbir Şey Olarak Yüz Aynadaki Narkissos.* İstanbul: Boğaziçi .-Üniversitesi Yayınevi, 2014.

Köprülü, Mehmet Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.

Köprülü, Mehmet Fuad. *Edebiyat Araştırmaları II.* Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Köprülü, Mehmet Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.

Köprülü, Fuat. “Gülbaba”. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 4: 832. Ankara: MEB Yayınları, 1988.

Kurnaz, Cemal. *Eski Türk Edebiyatı*. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2003.

Kurnaz, Cemal- Çeltik, Halil. *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*. Ankara: H Yayınları, 2010.

Kut, Günay. (hzl.) *Heşt Bihişt, Sehî Bey Tezkiresi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin).* Harvard: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1978.

Kutluer, İlhan. “İnsan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 320-323. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

M. K. Ali Emîrî. *Cavidannâme-i Sagîr.* Farsça: No. 1000, vr. 1b-251a.

Macit, Muhsin. *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.

Melikoff, İrene. *Uyur İdik Uyardılar*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları, 2012.

Meriç, Rıfkı Melül. *İslam Yazısının Menşei ve İntişarı*. der. Cüneyt Emiroğlu, İstanbul: İslam Yazısına Dair, 1977.

Okçu, Naci. “Şeyh Galip Kasideleri”. T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, http://www.kulturturizm.gov.tr/ ,51.

Öztoprak, Nihat. “Tuyuğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 450 451. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.

Saraç, M. A. Yekta. *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2010.

Saraç, M. A. Yekta-Macit, Muhsin. (ed.), *XVI. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset, 2011.

Saraç, M. A. Yekta. *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2006.

Sarıkçıoğlu, Ekrem. "Mehdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 369. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Schimmel, Annemarie. *Tasavvufun Boyutları*. İstanbul: Adam Yayınları, 1982.

Şenödeyici, Özer. *Nesîmî ve Hurufilik Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.

Şentürk, Ahmet Atilla. – Kartal, Ahmet. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Şığva, Bülent. "Nesîmî'nin Tuyuğları Hilye midir?". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 3 (2016): 173.

Tanyıldız, Ahmet. "Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç". *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2* (2009): 979.

Tarlan, Ali Nihat. *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.

Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvân-ı İlâhîyât*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.

Tohumcu, Nimet. "Misâlî'nin Kitâb-ı Manzûme-i Feyznâme-i İlâhî Mesnevîsi". Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002.

Uludağ, Süleyman. "Vechü'l-Hak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 584. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Usluer, Fatih. "Misâlî'nin Miftâh'ul-Gayb'ı Metin ve Açıklama". *Turkish Studies, Volume 2/2*: (2007): 721.

Usluer, Fatih. *Hurufilik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009.

Usluer, Fatih. "Hurufilik". Erişim 30.05.2019. http://fatihusluer.com/hurufilik.

Uzun, Mustafa. "Ebced". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 68-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ünver, Mustafa. *Hurûfîlik ve Kuran Nesîmî Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları 2003.

Ünver, Mustafa. “Nesimi ve Vahdet-i Vücud”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 39* (2009): 537-552.

Üstüner, Kaplan. *Divan Şiirinde Tasavvuf*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007.

Yakıt, İsmail. *Türk İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017.

Yavuz, Orhan. *Kansu Gavrî’nin Divanı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstirüsü Yayınları, 2002.

Yavuz, Yusuf Şevki. “İstiva”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 402. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

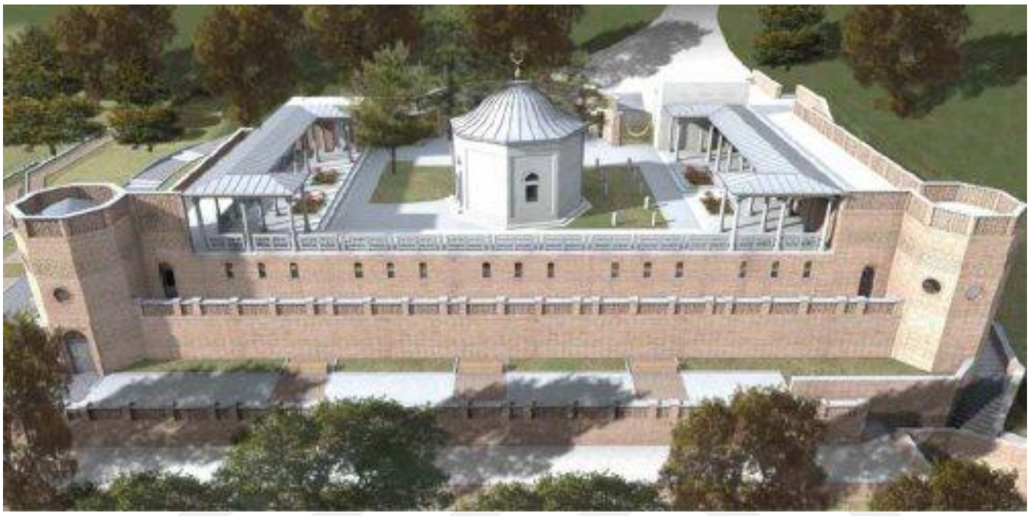
Yavuz, Yusuf Şevki. “Kelâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 195. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Levh-i Mahfûz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yılmaz, Hacı. “Gülbaba’nın Balkan Bektaşiliğindeki Yeri ve Feyznâme Adlı Eserinde Bektaşilik-Hurufilik İzleri”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 12/21 (2017): 535.

EKLER

Ek-1: Gül Baba Türbesi'nin Üstten Görünümü.

Ek-2: Gül Baba Heykeli ve Türbe Bahçesinde Bulunan Kabristan.

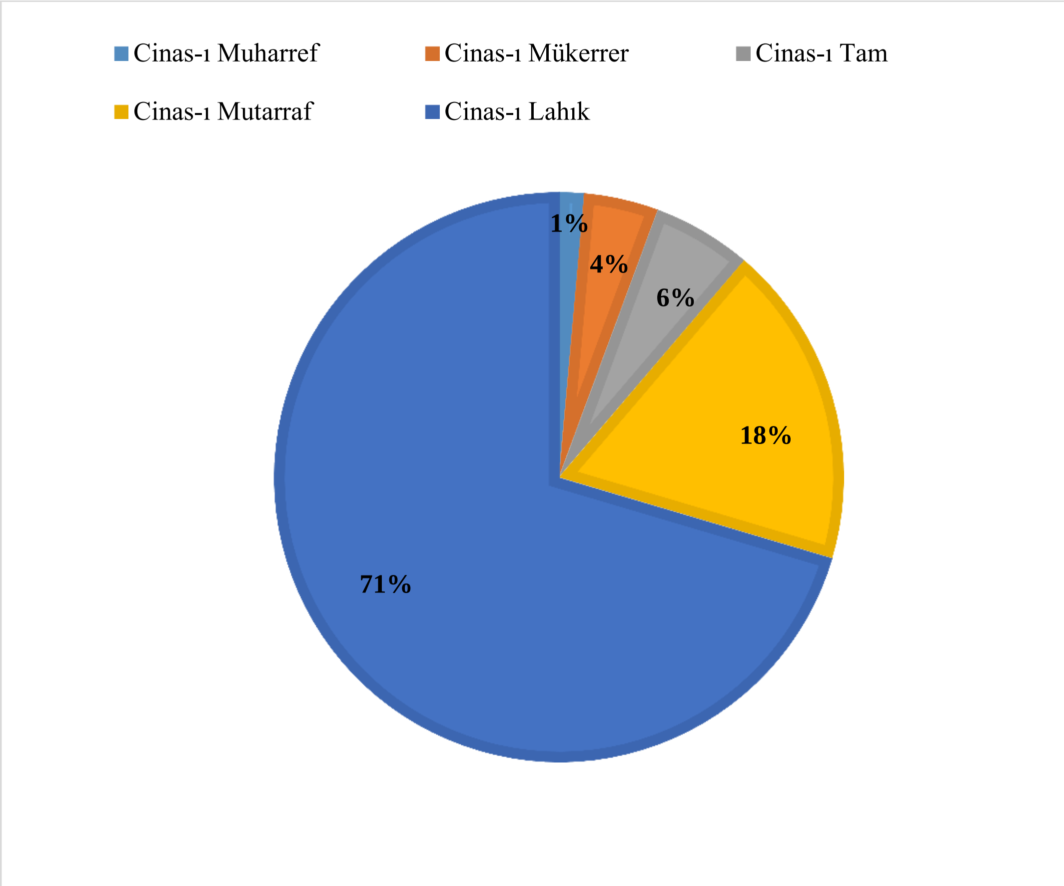

Ek-3: Tuyuğlarda Yer Alan Cinas Türlerinin Sayısı

Cinas Türleri	Cinasın Kullanıldığı Tuyuğ Sayısı
Cinas-ı Muharref	1
Cinas-ı Mükerrer	3
Cinas-ı Tam	4
Cinas-ı Mutarraf	13
Cinas-ı Lahık	50

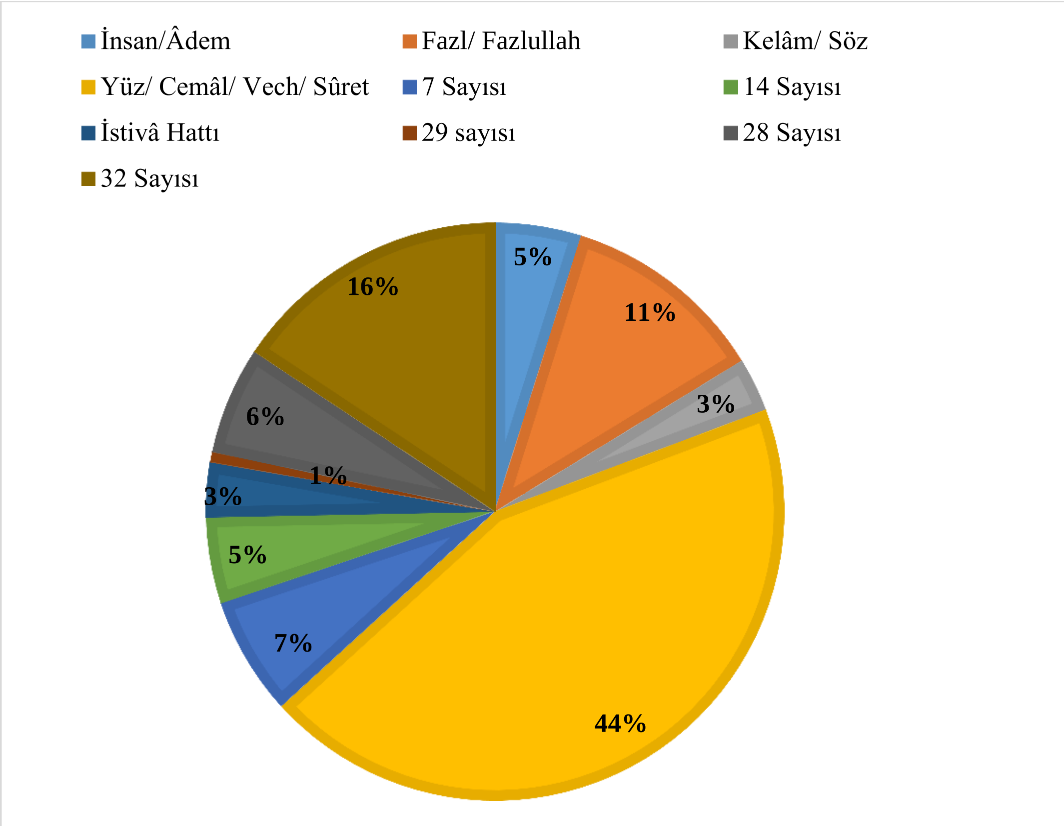
Ek-4: Tuyuğlarda Yer Alan Cinas Türlerinin Yüzdelik Oranları

Ek-5: Tuyuğlarda Yer Alan Kelimelerin Hurufilik Bağlamındaki Kullanım Adedi

Kelimeler	Kelimenin Kullanıldığı Tuyuğ Sayısı	Hurufilik Bağlamında Kullanıldığı Tuyuğ Sayı
İnsan/ Âdem	14	8
Fazl/ Fazlullah	23	19
Kelâm/ Söz	5	5
Yüz/ Cemâl Vech/ Sûret	73	73
İstivâ Hattı	5	5
7 Sayısı	11	11
14 Sayısı	8	8
28 Sayısı	10	10
32 Sayısı	26	26
29 Sayısı	1	1

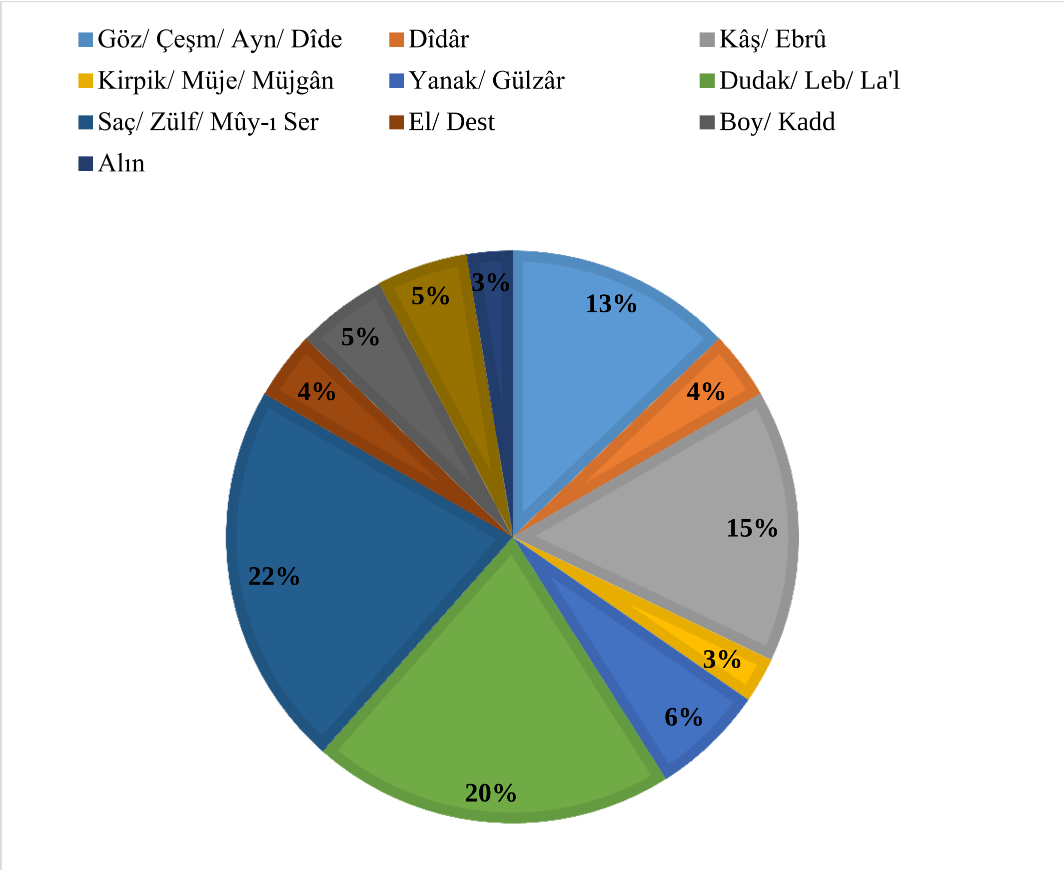
Ek-6: Tuyuğlarda Yer Alan Kelimelerin Hurufilik Bağlamındaki Kullanım Yüzdeleri

Ek-7: Tuyuğlarda Hurufilik Bağlamında Kullanılan İnsan Vücudundaki Güzellik Unsurları

Kelimeler	Kelimenin Kullanıldığı Tuyuğ Sayısı
Göz/ Çeşm Ayn/ Dîde	10
Dîdâr	3
Kaş/ Ebrû	12
Kirpik/ Müje Müjgân	2
Yanak/ Gülzâr	5
Dudak/ Leb La'l	16
Saç/ Zülf Mûy-ı Ser	17
El/ Dest	3
Boy/ Kadd	4
Alın	2

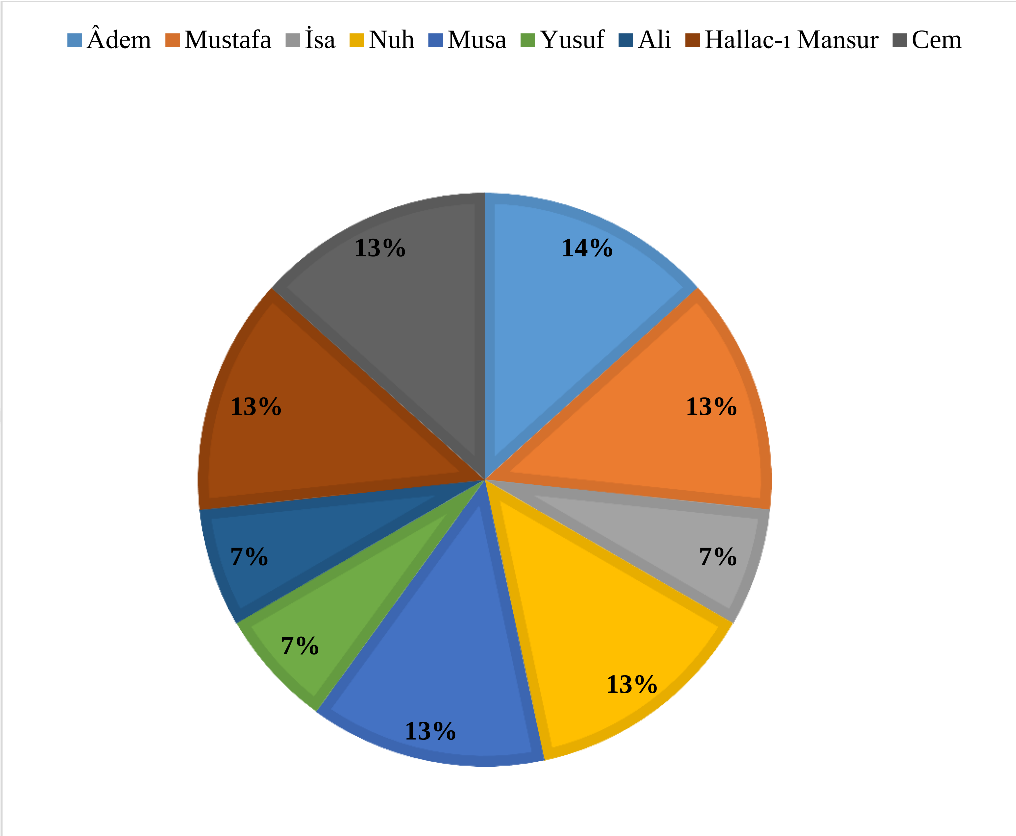
Ek-8: Tuyuğlarda Hurufilik Bağlamında Kullanılan İnsan Vücudundaki Güzellik Unsurlarının Yüzdelik Oranı

Ek-9: Tuyuğlarda Kullanılan Peygamberler ve Diğer Şahsiyetlerin Sayısı

Şahsiyetler	Kullanıldığı Tuyuğ Sayısı
Âdem	**2**
Mustafa	**2**
İsa	**1**
Nuh	**2**
Musa	**2**
Yusuf	**1**
Ali	**1**
Hallac-ı Mansur	**2**
Cem	**2**

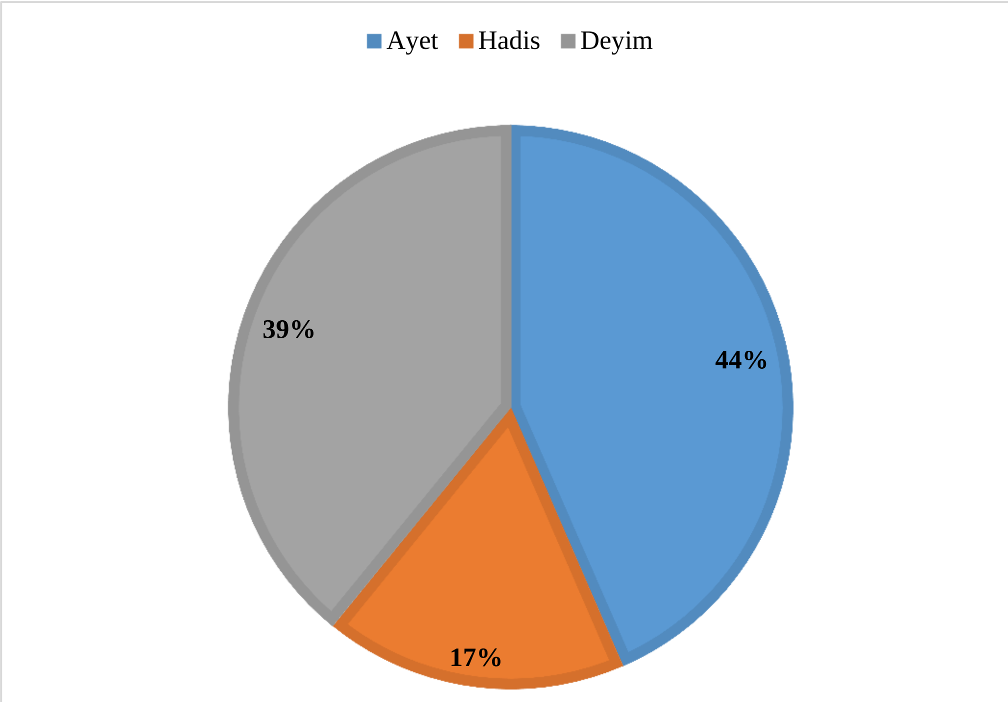
Ek-10: Tuyuğlarda Kullanılan Peygamberler ve Diğer Şahsiyetlerin Yüzdelik Oranı

Ek-11: Tuyuğlarda Yer Alan Ayet, Hadis, Deyim ve Atasözlerinin Adedi

Kelimeler	Kullanıldığı Tuyuğ Sayısı
Ayet	10
Hadis	4
Deyim	9

Ek-12: Tuyuğlarda Yer Alan Ayet, Hadis ve Deyimlerin Yüzdelik Oranı

Ek-13

Misâlî (Gül Baba)'nın Tuyuğları [265]

1

Ey cemâlüñ mazhar-ı zât-ı Hudâ	*Ey yüzün Allah'ın zatının tecelli ettiği yer*
Kıble-gâh-ı enbiyâ vü evliyâ	*Peygamber ve velilerin kıblesi*
Bist heşt sî vü düdür hatlaruñ	*Çizgilerinin sayısı yirmi sekiz ve oruz ikidir*
Ya'ni âdemdür düraht-ı müntehâ	*Yani nihayet son ağacı olan Âdem'dir*

2

Otuz iki nutk-ı bî-çûn u çerâ	*Sorgusuz sualsiz konuşman otuz ikidir*
Bir iken sî vü dü harf oldı çerâ	*Otuz ve iki bir iken neden harf oldu?*
'Âlem-i bi'l-kuvveden zat-ı hudâ	*Allah'ın zatı kabiliyet âlemindendir*
Hem bular oldı sıfât-ı kibriyâ	*Yüceliğin sıfatları bunlar oldu*

3

Yüzüñe yüz tutdı cümle enbiyâ	*Tüm peygamberler yüzünü sana döndü*
Kim hakîkat Ka'be oldur bî-riyâ	*Çünkü yalansız gerçek Kâbe odur*
Vechine döndürdi vechi Mustafâ	*Mustafa yüzünü senin yüzüne döndü*
Anüñçün k'ol durur vech-i Hüdâ	*Çünkü o Allah'ın yüzüdür*

4

Ey yüzüñ 'arş u saçuñ zıll-ı Hudâ	*Ey yüzün gök saçın Allah'ın gölgesi*
K'anda Mi'râc eylemişdür Mustafâ	*Mustafa nerede Mirac'a yükseldi*
Ey cemâlüñ haşr-gâh-ı enbiyâ	*Ey yüzün peygamberlerin toplanma alanı*
Secde-gâh-ı asfiyâ vü etkıyâ	*Safilerin ve takilerin secdegahı olan*

---

[265] Mehmet Dede, *Divân-ı Gül Baba ve Transkripsiyonlu Metni*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2001, s. 464-80; Deva Güneş, *Misâlî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi SBE, 2011, s. 650-83.

5

Ey hatuñ men ‘indehu ‘ilmu’l-kitâb	*Ey çizgilerin kitabın bilgisine sahip olan*
Kim hakîkat ol durur ümmü’l-kitâb	*Ki kitapların esası (Fatiha) gerçek odur*
Otuz iki nûra andan feth-i bâb	*Ondan otuz iki nura kapı açılır*
Okuyanlar Hak’dan oldı kâm-yâb	*Okuyanlar Allah’dan istediğine kavuştu*

6

İstivâdan yedi hat ey kâm-yâb	*Ey muradına ermiş yedi çizgiye benzeyen*
Heşt cennet sırrı olur feth-i bâb	*Sekiz cennetin sırrının kapıları açılır*
Hakka irmez bu rumûzı bilmeyen	*Bu işaretleri bilmeyen gerçeğe erişemez*
Cehd idüb biñ yıl ger okursa kitâb	*Çok çalışsa, bin yıl kitabı okusa bile*

7

Ey saçuñ ebrû cemâlüñ âfitâb	*Ey saçın kaş yüzün güneş*
‘Arş-ı vechüñden nüzûl itdi kitâb	*Yüzünün yüceliğinden kitap indi*
Mushaf-ı Hak’dur hatuñ ey mâhitâb	*Ey parlak ay çizgilerin Allah’ın Kur’an’ıdır*
K’andan okundı hakîkat bâb bâb	*Ki gerçek kısım kısım ondan okundu*

8

Ey cemâlüñ mazhar-ı zât u sıfât	*Ey yüzün zatının ve sıfatının ortaya çıktığı yer*
K’andan izhâr oldı sırr-ı müşkilât	*Ki zorlukların sırı ondan ortaya çıktı*
Yüz saña tutdı cemî‘-i kâinât	*Kâinatın hepsi sana yüzünü döndü*
Sende keşf oldı rumûz-ı muhkemât	*Manası açık olan işaretler sende ortaya çıktı*

9

Ey dü çeşmüñ sî vü dü esmâ-yı zât	*Ey iki gözün zatına ait isimlerin otuz iki olan*
Lâm u bâ la‘lüñ durur âb-ı hayât	*Lâm ve bâ (leb) dudağın hayat suyudur*
Altı kerre sî vü dü ez şeş cihât	*Altı yönden altı kere otuz iki*
Zâhir olur uşta Hak’dan beyyinât	*İşte Allah’tan açık ayetler meydana çıkar*

10

Si vü dü hatuñ ki satranc-ı sıfât	*Otuz iki çizgi yüzünün vasfının satrancıdır*
Anı sec‘ itdi yed-i kudretle zât	*Onu kudret eline sahip olan zat kafiyelemiştir*
Pîl ü ferz ü şâh u ruh piyâde at	*Fil vezir şah kale piyon ve at*
Oynayı gör k’olmayasın anda mât	*Bunları oyna ki oyunda olmayasın mat*

11

Bist ü nühdür sûretüñde muhkemât	*Yüzünde açıkça belli olan yizmi dokuzdur*
Gel okı kim hatlaruñdur beyyinât	*Gel de oku ki çizgilerin apaçık bellidir*
Sî vü dü hattüñ sıfat-ı ‘ayn-ı zât	*Otuz iki çizgin varlığın bizzat kendisidir*
Sende derc oldı cemî‘-i kâ’inât	*Tüm kâinat sende toplandı*

12

Fazl-ı Hak’dur pâdişah-ı ma‘rifet	*İlim padişahı Fazl-ı Hak’dır*
Fazl-ı Hak’dur mazhar-ı zât [u] sıfat	*Zatının sıfatlarının zuhuru Fazl-ı Hak’dır*
Fazl-ı Hak’dur bize ‘âlî menzilet	*Bize en yüksek mertebe Fazl-ı Hak’dır*
Oldı rûşen gün gibi ez şeş-cihet	*Altı yön gün gibi aşikâr oldu*

13

Ey cemâlüñ cennet ehline berât	*Ey yüzün cennet sahiplerine kurtuluş belgesi*
Cûy-ı la‘lüñ çeşme-i âb-ı hayât	*Dudaklarının kıyı hayat suyunun çeşmesi*
Toptolu senden cemî‘-i kâ’inât	*Tüm kâinat tamamen seninle dolu*
Anlayanlar buldı âteşden necât	*Bunu anlayanlar ateşten kurtuldu*

14

Göñlüñi zülfinden anuñ itme has	*Gönlünü onun saçlarından uzaklaştırma*
Cân erit ‘aşkla cismin ile gas	*Fakir bedenini aşk ile erit*
Ögnüñe gey hıl‘at-i ‘aşkı hades	*Aşk kaftanını hızlıca üstüne giy*
‘Aklını ‘aşkında cem‘ it kılma bes	*Aklını başına topla aşkından acı çekme*

15

Âsmân-ı rûha gel eyle ‘urûc	*Ruhların göğüne gel ki yükseklere erişesin*
Üç yüz altmışdur gör on iki burûc	*On iki burç üç yüz altmıştır gel gör*
Altı bîst ü heşt ü altı sî vü dü	*Altı yirmi sekiz ve altı otuz iki*
Görinür bu ma‘nî virse saña evc	*Sana anlam verirse zirve görünür*

16

Ey dehânuñ mahzen ü nutk aña genc	*Ey ağzın mahzen ve söz ona hazine*
Nûş iden ol şerbeti bulmadı renc	*O şerbeti içen eziyet görmedi*
Yedi hattuñ otuz iki eyledi	*Yedi çizgin otuz iki oldu*
İstivâdan ey kamer erbâb-ı senc	*Ey ay ölçü sahipleri doğrudur*

17

‘Aşkuña dûş olalı döndi mizâc	*Senin aşkına yöneldiğimden beri huyum değişti*
Göñlüm itmez gayrı kesle imtizâc	*Gönlüm başka kimseyle uyuşmaz artık*
Devr-i ‘Îsâ’dur kime mü’min diseñ	*Kime mümin desen İsa’nın dönemindendir*
Arayıcak bulunur koynuñda hâc	*Arayınca koynunda haç bulunur*

18

Ey cebînüñ mihr ü kaşüñ mâh-ı genc	*Ey alnı güneş ve kaşı hazine olan ay*
Vey dehânuñda lebüñ miftâh-ı genc	*Ağzındaki dudakların hazinenin anahtarı*
Bâğ u gülzâr-ı cemâlüñ sakla kim	*Yüzünün gül bahçesini sakla ki*
Sunmasun şeftâlû ki ol her silenc	*Her gören şeftali sanıp saldırmasın*

19

Kürsî-i Hakk’a nüzûl itdi Mesîh	*Mesih Allah’ın huzuruna indi*
Fazl-ı Yezdân ya‘ni Mehdîdür sarîh	*Allah’ın lütfudur Mehdi yani kurtarıcıdır*
Virdi esrâr-ı kıyâmetden nişân	*Kıyametin sırlarından işaretler getirdi*
Añlayanlar oldı dîninde sahîh	*Onu anlayanlar dinde doğruyu buldu*

20

Dest-i kudret âdemüñdür iftitâh	*Kudret eliyle fetih yapmak insane hastır*
Hâk-i pâkin kıldı tahmîr çil siyâh	*Siyah toprağı yoğurarak tertemiz toprak yaptı*
Sâ‘ati tokuz yüz altmışdür anuñ	*Onun saati dokuz yüz altmıştır*
Sırrın ara Hak’dan isterseñ necâh	*Allah’tan zafer istersen eğer kendi sırrını çöz*

21

Ey yüzüñ İsrâ yüzüñ şems-i sabâh	*Ey yüzü İsra yüzü sabah güneşi olan*
Vey gözüñ peymâne la‘lüñ câm-ı râh	*Ey gözü kadeh dudağı içki şişesi olan*
El-veledü sırru ebihi fehm iden	*Evlat babasının sırrıdır hadisini anlayan*
Anesi südi aña oldı mübâh	*Annesinin sütü ona mübah oldu*

22

Saña keşf olmazsa Hak’dan ‘ilm-i rûh	*Ruhun ilmi sana Allah’tan ilham olmazsa*
İrmeden hakka sürersen ‘ömr-i Nûh	*Hakka ulaşmadan Nuh’un ömrü kadar yaşarsın*
Burc-ı mağribden göründi âfitâb	*Güneş batı tepesinden göründü*
Tevbe itmek assı itmez ey nasûh	*Ey halis insan artık tövbe etmenin faydası yoktur*

23

Yâr elinden nûş kıl câm-ı sabûh	*Şarap şişesini sevgilinin elinden iç*
Fırsatı fevt itme buldıkda fütûh	*Fetih fırsatını bulduğunda kaçırma*
Ma‘rifet eyle k’oldur kuvvet-i rûh	*Bilgeliğini göster ki ruhun gücü odur*
Keştiye gir kopmadın tûfân-ı Nûh	*Nuh tufanı kopmadan gemiye bin*

24

Ey hatuñ havrâ cemâlüñ kasr u kâh	*Ey çizgileri maabed yüzü köşk ve saray olan*
Müntehâ kaddüñ dü destüñ aña şâh	*Sonsuz boyun iki elin ona padişah*
Çârdeh bend oldı anda her budâh	*Her bir dalında on dört bağ oldu*
Zâhir oldı bîst ü heşt Kur’ân’a bâh	*Kur’an’a bakarsan yirmi sekiz ortaya çıkar*

25

Ka‘be-i Hak’dur cemâli ey şüyûh	*Ey şeyhler onun yüzü Allah’ın Kâbe’sidir*
Sâcid ol ur dîve la‘netden külâh	*Ey secde eden o şeytana lanet zırağını vur*
Hazret-i Âdem’den a‘raz eyleme	*Hazreti Âdem’den işaret bekleme*
Vâlidüñdür ‘izzet eyle olma şûh	*Senin babandır saygı göster hayasız olma*

26

Keşf olaldan ey sanem gülzâr-ı ruh	*Ey put yanağının gül bahçesini bulduğumda*
Âlemi gârk itdi nûra nâr-ı ruh	*Yüzünün ateşi dünyayı nura boğdu*
Vech-i Hakk’ı eyledi izhâr-ı rûh	*Yüzünün ortaya çıkışı Allah’ın yüzünü gösterdi*
Küfr ü imân ‘arz ider ol târ-ı ruh	*Yüzünün karanlığı küfrü ve imanı gösterir*

27

Ey cemâlüñ sûret-i fî lâm u zâd	*Ey yüzü fî lâm ve zâd görünüşünde olan*
K’anı idrâk itmeyendür Kavm-i ‘Âd	*Ki onu anlamayan Ad Kavmi gidir*
Gösterenler râh-ı Hak’da ictihâd	*Allah yolunda çaba gösterenler*
Âkıbet dîdâre irdi oldı şâd	*Sonunda yüze ulaştı ve mutlu oldu*

28

Yüzüñe yüz tutdı erbâb-ı şühûd	*Şahitlik edenler yüzlerini senin yüzüne döndü*
Kim yüzüñdür mazhar-ı zât-ı Vedûd	*Ki senin yüzün Vedud olan Allah’ın kendisidir*
Gerçi zâhid ‘arz ider dâ’im sücûd	*Gerçi takva sahibi olan daima secde eder*
Cum‘anuñ sırrın ne fehm ider yehûd	*Yahudiler Cuma gününün sırrını nereden bilecekler*

29

Vechüñe hakdür didi ehl-i şühûd	*Senin yüzünü görenler gerçek olduğunu söyledi*
K’aña karşu kıldılar dâ’im sücûd	*Ki ona karşı daima secde ettiler*
Ka‘be-i vechüñ rumûzın fehm iden	*Yüzünün kâbesindeki işaretleri anlayan*
Çün melâ’ik secdeye baş eğdi zûd	*Melekler gibi hemen secde etti*

30

Ey sevâd-ı a‘zamüñ oldı şühûd	*Ey insanların çoğunun şahit olduğu*
Kim yüzüñdür cum‘a yevmü’l-mezîd	*Ki yüzü çoğalma gününün toplandığı yer*
Ey cemâlüñ ehl-i fazla rûz-ı ‘îd	*Ey yüzü lütuf sahiplerine bayram günü olan*
Cân viren ‘aşkuñda oldı hak şehîd	*Senin aşkından ölen gerçekten şehit oldu*

31

Rûz-ı haşr oldı semâdan indi dûd	*Toplanma günü gökten duman yükseldi*
Fehm idenler oldılar ehl-i sü‘ûd	*Anlayanlar yükseklere ulaşanlar oldular*
Cümle ‘âlem buldı nutkundan vücûd	*Tüm dünya varlığını senin sözlerinden buldu*
Si vü dü hattuñ aña oldı şühûd	*Otuz iki çizgin ona şahit oldu*

32

Ey lebüñ pâlûde-i terden lezîz	*Ey dudakları taze saf şaraptan daha lezzetli*
Şehd-i şîrîn âb-ı kevserden lezîz	*Tatlı bal gibi kevser suyundan daha lezzetli*
Nâzla bir gülmesi Hakk’a anuñ	*Onun Allah’a cilveli bir gülüşü*
Nice ervâh-ı mutahhardan lezîz	*Nice temiz ruhlardan daha güzel olan*

33

Ey kılan zülfüñ sırâtından ‘ubûr	*Ey saçını zözler yolundan geçiren*
Ehl-i cennet oldı vü buldı sürûr	*Cennet sahiplerinden oldu ve mutlu oldu*
İçdi la‘lüñden bugün mâ’in tahûr	*Bugün dudağından temiz cennet şerbeti içti*
Buldı harîr hattuñı gılmân u hûr	*Cennet gençleri ve kızları ipek çizgilerini buldu*

34

İnbisâtı sî vü dü harfüñ ey yâr	*Ey sevgili otuz iki harfin yayılıp genişler*
Yâ nukat oldı sad u şast u cihâr	*Ya harfi yüz altmış dört nokta oldu*
Sırrınca gösterür gel kıl şümâr	*Sözün sayıları sırrını gösterir*
Hem yüz on dört sûre eyler âşkâr	*Hem de yüz on dört sureyş açıklar*

35

Ey ki ser-tâ-pâ vücûduñ nûrdur	*Ey baştan ayağa tüm vücudu nur olan*
Nâzır olmayan bu nûra kördür	*Bu nuru görmeyen kördür*
Otuz iki hatt yüzüñde hûrdur	*Otuz iki çizgi yüzünde güneştir*
Bilmeyen bu sırrı Hak'dan dûrdur	*Bu sırrı bilmeyen Allah'tan uzaktır*

36

Dört kirpik iki ebrû mûy-ı ser	*Dört kirpik iki kaş saç*
Zarfla mazrûf on dört şerh ider	*Saklayan ile saklanan on dört açıklama eder*
Hattı-ı serden idicek şakka'l-kamer	*Baştaki çizgiden ayın yarılması çıkar*
Sana virür nutk-ı âdemden haber	*Sana insan konuşmasından haber verir*

37

Çâr müjgan u dü ebrû mûy-ı ser	*Dört kirpik iki kaş ve saç*
Yerleriyle çâr-deh bedr-i kamer	*Yerleriyle birlikte dolunay gibi on dört eder*
Çâr-dehdür hem-çenân hatt-ı peder	*Hem cennet hem de baba hatlar on dörttür*
Nutk-ı âdemden saña virür haber	*Sana insan konuşmasından haber verir*

38

Çar-dehdür hatt-ı mâderle peder	*Anne ve babanın çizgileri on dörttür*
Yerleriyle bist heşt Kur'ân ider	*Yerleriyle birlikte yirmi sekiz bu da Kur'an'dır*
Âb u hâk u bâd u âteşden ey yâr	*Ey sevgili su toprak rüzgar ve ateşten*
Dört kerre bîst heştdür kıl nazar	*Dört kere yirmi sekizdir bak*

39

Şanz-deh hatt-ı siyâh dil-pezîr	*Gönlün kabul edeceği on altı siyah çizgi*
Şanz-deh hatt-ı beyâz-ı lâ-nazîr	*Görünmeyen on altı beyaz çizgi*
Si vü düdür ger 'anâsır gözlesüñ	*Eğer elementlere bakarsan otuz ikidir*
Dört kez otuz iki olur ey münîr	*Ey nur veren dört kez otuz iki olur*

40

On yedi rek‘at ki farz oldı hazer	*Barış zamanı on yedi rekat farz oldu*
Yâzdeh ender-sefer ey nâmver	*Ey meşhur nadir yolculukta on bir*
Bîst u heşt olur olursa cem‘ ger	*Eğer toplarsak yirmi sekiz olur*
Cum‘a on beş ya‘ni sî vü dü ider	*Cuma on beş yani toplam otuz iki eder*

41

Yedişerdür Ka‘be’de tavâf hacer	*Kâbe’de taşın etrafındaki dönüş sayısı yedidir*
Hacc u ‘umre ibtidâdur kıl nazar	*Hac ve umreye bakmak başlangıçtır*
Yedi yedi hem kudum-ile vedâ‘	*Hem yedi adımla yedi ayrılık*
Bîst heşt ider bu da ey nâmver	*Ey meşhur bu da yirmi sekir eder*

42

Küntü kenzüñ sırrı nutkundan zuhûr	*Gizli hazinenin sırrı sözünden ortaya çıktı*
Buldı ey mâh-ı cemâl u karz-ı nûr	*Ey ay yüzlü ve nuru borç alan*
Levh-i Mûsâ hatt u cebhen aña Tûr	*Tur Dağı Musa’nın levhası çizgisi ve yönüdür*
Ey cemâlüñ sırr-ı Furkân u Zebûr	*Ey yüzü Kur’an’ın ve Zebur’un sırrı olan*

43

Ey cemâlüñ vech-i Fazlu’l-lâhdur	*Ey yüzü Fazlullah’ın yüzü olan*
Ya‘ni on dört ism-i zâtu’llahdur	*Yani Allah’ın on dört ismi olan*
Sûretüñ sırr-ı kelâmu’llâhdur	*Yüzün Allah’ın sözünün (Kur’an’ın) sırrıdır*
Hakdan idrâk itmeyen gümrâhdur	*Doğruları anlamayan yoldan çıkmıştır*

44

Ey cemâlüñ genc ü zülfüñ mârdur	*Ey yüzü hazine ve saçları yılan olan*
Hadd u cebhen nûrdan ezhârdur	*Yanağın ve alnın nurdan oluşan çiçeklerdir*
Secde kılmayan kaşuñ mihrâbına	*Kaşının mihrabına secde etmeyen*
Bil anı şeytân u aslı nârdur	*Bil ki o şeytendır ve onun kaynağı ateştir*

45	
Kirpiğüñ kaşuñ kelâmu'llâhdur	*Kirpiğin kaşın Allah'ın kelamıdır*
Bir nazar kıl sûretu'llâhdur	*Bir bak gör ki Allah'ın suretidir*
Çeşm ü ebruñ şekl-i Fazlu'llâhdur	*Gözün ve kaşın Fazlullah'ın çehresidir*
Allâh Allâh gör ne sırru'llâhdur	*Allah Allah gör Allah'ın nasıl bir sırrıdır*
46	
Hatt u hâlin câvidânî-nâmedür	*Çizgilerin ve benin sonsuzluk kitabıdır*
Sırr-ı 'arşu'llâh muhabbet-nâmedür	*Allah'ın göğünün sırrıdır sevgi kitabıdır*
Anlayasın bilesin ne nâmedür	*Anla bil ki nasıl bir kitaptır*
Cür'etüñ ger fî vü dâd u lâmadur	*Eğer cesaret edersen fî vü dâd u lâmdır*
47	
Zât-ı Hakk'a sûretüñ mir'âtdur	*Allah'ın zatına yüzün aynadır*
Dil-i mücellâsında nutkuñ zâtdur	*Sözün onun parlak gönlünde asıldır*
Mahrecinde sî vü dü asvâtdur	*Otuz ikinin ağzından çıktığı yer seslerdir*
Harfe gelse der-sıfât-ı âyâtdur	*Harf olursa ayetlerin özelliklerinin içindedir*
48	
Bak yüzüñde sûret-i Yezdân'ı gör	*Bak yüzünde Allah'ın yüzünü gör*
Ya'ni Fazlu'llâh-ı 'âlîşânı gör	*Yani şanı yüce Fazlullah'ı gör*
'Arş-ı veche nâzil oldı anı gör	*Yüzün makamına indi onu gör*
Gör ne tahta geçdi ol sultânı gör	*O sultanı gör ki nasıl bir tahta oturdu*
49	
Ey vücûduñ hayme-i mi'âddur	*Ey bedeni buluşma yerinin çadırı* olan
Anlamayan anı kavm-i 'Âddur	*Onu anlamayan Ad Kavmi'ndendir*
Hâcibeynüñ lâm u 'aynuñ sâddur	*İki kaşının lâm ve gözün sâddır*
Toksan altıdur nukatsuz sâddur	*Noktasız sâd doksan altıdır*

50

Sırrını keşf eyledi erbâb-ı râz	*Sır sahipleri senin sırrını keşfetti*
Âsmân-ı gayba pervâz itdi bâz	*Kuş bilinmeyen göğe uçtu*
Vasl-ı Mahmûd ister-iseñ ey ayâz	*Ey yıldız Mahmud'a kavuşmayı istiyorsan*
Karşusında şem' gibi cân güdâz	*Onun karşısında mum gibi eriyerek can vermelisin*

51

Elli vakt idi salât-ı bî-niyâz	*Yalvarışsız namaz elli vakit idi*
Hamse nâzil oldı vü keşf itdi râz	*Beş vakit indi ve sır ortaya çıktı*
Bist ü heşt ü sî vü dü oldı namâz	*Yirmi sekiz ve otuz iki oldu namaz*
Secdeden baş çekme der 'ömr-i dırâz	*Uzun ömrün boyunca secdeden başını kaldırma*

52

Fazl-ı Hak'dur dîñ-ile îmânımuz	*Din ile imanımız Fazl-ı Hak'dır*
Kuds ü hayme Ka'be-i Rahmânımuz	*Mübarek çadır Rahman'ın Kâbe'sidir*
Fazl-ı Hak'dur lem-yezel sultanımuz	*Ebedi olan sultanımız Fazl-ı Hak'dır*
Bende yüz oldur şeh-i devrânımuz	*Zamanımızın padişahı yüzümüzdeki odur*

53

Sûretinde âdemin Kur'ân bizüz	*İnsan yüzünde yazılı olan Kur'an biziz*
Mazhar-ı Hak çehre-i Yezdân bizüz	*Gerçeğe nail olan Allah'ın yüzü biziz*
Yaz-dehdür esmâ-i küll insân bizüz	*On birdir tüm insan isimleri onlar da biziz*
Kanı teşne çeşme-i hayvân bizüz	*Hani susayanlar hayat çeşmesi biziz*

54

Mısr-ı dilde Yûsuf-ı Ken'ân bizüz	*Mısır'ın gönlündeki Kenanlı Yusuf biziz*
Tûr-ı tende Mûsâ-i 'İmrân bizüz	*Tur Dağı'ndaki İmran'ın Musa'sı biziz*
Zât-ı mutlak bizdedür bürhân bizüz	*Sonsuz cevher bizdedir delili biziz*
On sekiz biñ 'âleme sultân bizüz	*On zekiz bin âlemin sultanı biziz*

55

Âdem ü Havvâ'yıla rıdvân bizüz	*Âdem ve Havva'yla cennet biziz*
Âb-ı kevser hûr-ıla gılmân bizüz	*Kevser suyu cennet kızları ve gençleri biziz*
Bağ-ı gülzâr-ı bahâristan bizüz	*İlkbaharın gül bahçesi biziz*
Lâle vü nesrîn gül ü reyhân bizüz	*Lale nergis gül ve reyhan biziz*

56

Bülbül-i rûhu'l-kudsdür bu nefes	*Bu nefes mukaddes ruhlu bülbülündür*
Nice bir haps eyleyesin der kafes	*Nasıl bir kafesin içine hapsedebilirsin*
Kendüñi fehm idegör ey bü'l-heves	*Ey her şeye heves eden kendini anla*
Bil ki kandan geldi saña bu nefes	*Bu nefes sana nereden geldi bil*

57

Rûh-ı Hak'dan saña bahş oldı nefes	*Bu nefes sana Allah'ın ruhundan bağışlandı*
Rûhunı bilmek saña farz oldı pes	*Bundan dolayı kendini bilmek sana farz oldu*
Bunda fehm it sen seni ey bü'l-heves	*Ey her şeye heves eden sen seni anla*
Issı kılmaz soñra sandıkda kafes	*Kafes sandıkta olduktan sonar faydası olmaz*

58

Hamduli'l-lâh Hak'dan oldı hak-şinâs	*Hakkı bilenler Allah'a hamd edenler oldu*
Kalmadı mir'ât-ı dilde jeng ü pâs	*Gönül aynasında kir ve pas kalmadı*
Hakk'a irdik gitdi zannile kıyâs	*Gerçeğe ulaşınca sanma ve karşılaştırma bitti*
Sen gerek şâd ol gerekse tut yas	*Sen ister sevin istersen yas tut*

59

Nutk-ı hak dil hânesinde zât imiş	*Doğru söz dil evinde cevhermiş*
Sûret-i insân ana mir'ât imiş	*İnsan yüzü ona aynaymış*
Lafza gelse der sıfât âyat imiş	*Dile gelse vasıflar içinde ayetmiş*
Otuz iki harf-ile gâyât imiş	*Otuz iki harfin hedefi buymuş*

60

Zât-ı Hakk’a sûretüñ mir’ât imiş	*Senin yüzün Allah’ın şahsına aynaymış*
Ehl-i ‘aşka hatların âyât imiş	*Çizgilerin aşk sahiplerine ayetmiş*
Nutk-ı zâhirde sıfat-ı zât imiş	*Görünürdeki sözler şahsının vasıflarıymış*
Ey cemâlüñ sî vü dü ebyât imiş	*Ey yüzün otuz iki beyit imiş*

61

Lü’lü’-i cân iste gel ‘ummâna düş	*Gönül incisini istersen denize gir*
Ma‘rifet gavvâsı ol Kur’ân’a düş	*İlim dalgıcı ol Kur’an’a dal*
Küfri terk it gel berü îmâna düş	*Küfrü bırak gel imana gir*
Teşne isen çeşme-i hayvâna düş	*Eğer susuz ise hayat çeşmesine git*

62

Kim ki kıldı leblerüñ hamrını nûş	*Ki dudakların içkiyi içtiği zaman*
Oldı mest-i sermedî bî ‘akl u hûş	*Akılsız fikirsiz daima sarhoş oldu*
Kaşlaruñ mihrâbına kim oldı dûş	*Kaşlarının mihrabına ki yöneldim*
Secde-i ta‘zîme indi çün sürûş	*Melakler gibi saygıyla secdeye eğildi*

63

Ten-i cihân u cân u fazl-ı Hak’mış	*Beden dünyası dünya ve ruh Fazl-ı Hak’mış*
Dînle îmân u fazl-ı Hak’mış	*Din ile iman Fazl-ı Hak’mış*
Kâşifü’l-Kur’ân fazl-ı Hak’mış	*Kur’an’ı keşfeden Fazl-ı Hak’mış*
Fâliku’l-insân u fazl-ı Hak’mış	*İnsanı açanarak büyüten Fazl-ı Hak’mış*

64

Nûr-ı mutlak zât-ı mutlak Fazl imiş	*Sonsuz nur sonsuz varlık Fazl imiş*
Zâhir ü bâtında hem hak Fazl imiş	*Açık ve gizli doğru olan ne varsa Fazl imiş*
Cebhe-i kamerde *ve’n-şakk* Fazl imiş	*Ayın yüzündeki yarılma da Fazl imiş*
Şârih-i esrâr-ı muğlak Fazl imiş	*Zor sırları açıklayan Fazl imiş*

65

Kâşifü'l-esrâr Fazl-ı Hak'mış	*Sırları ortaya çıkaran Fazl-ı Hak imiş*
Dîdede envâr Fazl-ı Hak'mış	*Gözdeki nur Fazl-ı Hak imiş*
Fehm idersen yâr Fazl-ı Hak'mış	*Eğer anlarsan asıl sevgili Fazl-ı Hak imiş*
Cümle kul settâr Fazl-ı Hak'mış	*Tüm kulların aybını örten Fazl-ı Hak imiş*

66

Dilberâ Mansûr'ı kim zülfünden as	*Ey sevgili Mansur'u saçlarından as*
Kılma dîvâneyi zencîrden halâs	*Deliyi zincirlerden kurtarma*
Ey sadef-i 'âlem vücûduñ dürr-i hâs	*Ey dünyanın inci kabuğu bedenin* saf incidir
Ayağuñ hâk olmasun yüzüme bas	*Yüzüme bas ayağın toprağa bulaşmasın*

67

Ey ki senden toptoludur rûy-ı arz	*Ey ki yeryüzü tamamen seninle doludur*
Şark u gârb u fevk u taht u tûl-i arz	*Doğu batı üst alt ve yeryüzünün uzunluğu*
Mâhla hûr senden almış nûrı karz	*Ay ile güneş ışığını senden borç almış*
Pes saña yüz tutmak oldı bize farz	*Bundan dolayı sana yönelmek bize farz oldu*

68

Yedi hâttuñ sûret-i şâbin katat	*Yedi çizgin genç yüzündeki tüylerdir*
Hatt-ı ser ikidür olur heşt hat	*Saç ikiye ayrılır böylece sekiz tüy olur*
Otuz iki zâhir olur bî-galat	*Şüphesiz bundan da otuz iki ortaya çıkar*
Añlayanlar oldılar ehl-i vasat	*Bunu anlayanlar orta kısımdan kişiler oldular*

69

Nutka gel ey mâh bulsun cân haz	*Ey ay sen konuş ki gönül huzur bulsun*
Hak nefesden eylemez mi insân haz	*İnsan Allah'ın verdiği nefesle* mutlu olmaz mı
Okı Kur'ân başla bismi'llah ile	*Bismillah ile başka Kur'an oku*
Kılmaz ise ger ne gam-ı şeytân haz	*Eğer kederli şeytan mutlu olmazsa*

70

Fazl-ı Hak’dur çeşm ü ebrûyla sem‘
Arif ol bu sırrı Hak’dan eyle sem‘
Gel beri kıl başıña ‘akluñı cem‘
Yanmağa pervâne isen uşta şem‘

Göz ve kaşın işittiği Fazl-I Hak’dır
Bilgili ol bu sıssrı Allah’tan dinle
Gel aklını başına topla
Pervane gibi yanmak istersen işte mum

71

Lâm u bâ la‘lüñden içdüm bir ayağ
‘Âlem-i tevhîde kaldurdı ayağ
Oldı sermest bûy-ı zülfüñden dimâğ
Ey hattuñ hûr u yüzüñ gülzâr u bâğ

Lâm u bâ dudaklarından bir kaddeh içtim
Allah’ın bir olduğu dünyaya kadeh kaldırdı
Aklım saçlarının kokusundan sarhoş oldu
Ey huri ey yüzü gül bahçesi

72

Verd-i cennetdür cemâlüñde yanâğ
K’urdı cân bülbülinüñ bağrına dâğ
Dâne halüñ göñlüme zülfüñ duzâğ
Öldürür dîvâneyi zencîr ü bâğ

Senin yanağın yüzünde cennet gülüdür
Gönül bülbülünün göğsüne ateş düşürdü
Tohum gibi benin ve saçın bana cehennem
Zincir ve ip deliyi (aşkından deli olanı) öldürür

73

Kıldı göñlüm ‘anberîn zülfüñ yatağ
Değdi ‘aşkuñ kişver-i dilde otağ
Gülşen-i hüsnüñe hem-dem kılma rağ
Göricek nâ-mahremi kaldur ayağ

Güzel kokulu saçların gönlüme yatak oldu
Aşkın gönlümün ülkesinde çadır kurdu
Güzel gül bahçene dağları arkadaş eyleme
Yabancı birini görünce kadeh kaldır

74

Leblerüñden kim ki içdi bir ayağ
Pir gibi istemez artık dayağ
Bir zamân bu nağmeye gel tut kulağ
Gör ne söyler murg-ı cân ey gül yanağ

Kim ki dudaklarından bir kadeh içse
İhtiyarlar gibi artık dayak istemez
Bir ara gel de bu güzel sese kulak ver
Ey gül yanaklı gel gör gönül kuşu ne söylüyor

75

Ey sözüñ ‘Ankâ vücûduñ kûh-ı Kâf	*Ey sözü Anka kuşu bedeni Kağ Dağı*
Vey dü zülfüñ biri nûn biri kâf	*Ve ey iki saçının biri nûn biri kâf* olan
Ehl-i hak olmadı ‘aşkuñda güzâf	*Aşkını boş söz sananlar doğru yolu bulamadı*
İrdi dîdâra olan âyîne sâf	*Aynası (gönlü) temiz olanlar yüzündeki gerçeği anladı*

76

Fî vü dâd u lâmdür tâc-ı şeref	*Şeref tacı fî vü dâd u lâmdır*
Zâhir ü bâtın odur cây-ı kenef	*Görünen ve gizli olan sığınacak yer odur*
Cümle ‘âlem düşmen olursa eger	*Eğer tüm insanlar düşman olursa*
Fazl-ı Hak’dur çün penâhuñ lâ-tehaf	*Korkma çünkü yardımcın Fazl-ı Hak’dır*

77

Kime kim keşf oldı sırr-ı men ‘aref	*Kim ki kendini bilmenin sırrını anladı*
Ârif-i Rabb oldı vü buldı şeref	*Allah’ı bildi ve şeref buldu*
Hâlık-ı kevn ü mekândür fazl-ı Hak	*Bütün varlıkları yaratandır Fazl-ı Hak*
Sûret-i hak zâhir oldı her taraf	*Allah’ın cemali her tarafta göründü*

78

Ey Misâlî câvidândur Fazl-ı Hak	*Ey Misâlî sonsuzdur Fazl-ı Hak*
Gevher-i künc-i nihândur Fazl-ı Hak	*Gizli köşedeki hazinedir Fazl-ı Hak*
Şâh-bâz-ı lâ-mekândur Fazl-ı Hak	*Mekansız bir kuştur Fazl-ı Hak*
Hâlık-ı kevn u mekândur Fazl-ı Hak	*Bütün varlıkları yaratandır Fazl-ı Hak*

79

İstivâyı kılmayan farkında fark	*Yüzündeki çizgiyi fark etmeyen*
Tîğla itmek gerekdür anı hark	*Kılıç ile onu ayırmak gerekir*
Şol kim bu menzilde oldı ehl-i zerk	*O ki bu yerde çirkin söz söyleyenlerden oldu*
Nûr-ı dîdâr urmadı ‘aynına berk	*Yüzüne nur gözüne ışık vurmadı*

80

Kılmayan vechüñde rûy-ı Hakk'ı fark	*Yüzünde Allah'ın cemalini fark etmeyen*
Hak'dan ırağ oldı ol tâ garb u şark	*O batıdan doğuya kadar Allah'tan uzak düştü*
İstivâyı eyleyen farkında fark	*Çizginin ayrıldığı yeri fark eden*
Hakkı zâhir gördi ender gârb u şark	*Batı ve doğunun pek azı doğruyu açıkça gördü*

81

Sûretüñden zâhir olur rûy-ı Hak	*Yüzünden Allah'ın cemali görünür*
Parmağuñla ger idersen mâhı şak	*Eğer parmağınla ayı ikiye yararsan*
Bilmeyenler hakkına buyurdı hak	*Allah anlamayanlar hakkında ne buyurdu*
Fadribû külle benân fevka'l-'anâk	*Vurun boyunlarının üstüne*

82

Kıble kıldı sûretüñ çerh u felek	*Yer ve gök tüm dünya yüzünü kıble yaptı*
Zîra vechu'l-lâhsın yok bunda şek	*Zira Allah'ın cemalisin bunda şüphe yok*
Şirk iden saña yeri oldı derek	*Sana şirk koşanın yeri en aşağıdadır*
Mâlikü'l-emlâksın yok müşterek	*Sen tüm mülkün sahibisin ortağın yoktur*

83

Kıble-i erbâb-ı ma'nâdur yüzüñ	*Yüzün anlamını bilenlerin kıblesidir*
Cennetüñ kevser şerâbıdur sözüñ	*Sözün cennetin kevser şarabıdır*
Harf ü nokta altıdur iki gözüñ	*Iki gözün harf ve nokta ile altıdır*
Hâlık u Hallâk-ı 'âlemdür özüñ	*Özün dünyanın yaratıcısı ve yaratanıdır*

84

Fazl-ı Yezdân'a tevellâ eyledüñ	*Fazl-ı Yezdan'ı dost edinip ona yöneldin*
Sevmeyenlere teberrâ eyledüñ	*Sevmeyenleri kendinden uzak tuttun*
Cân evin 'âşkına me'vâ eyledüñ	*Gönül evini aşkına mekan eyledin*
Hak yüzüñ Ka'be-i 'ulya eyledüñ	*Allah'ın yüzünü yüce Kâbe eyledin*

85

Hamduli'l-lâh fazl-ı ma'bûd eyledüñ	*Sana ibadet ederek lütfuna hamd ettim*
Enbiyâ-veş anı mescûd eyledüñ	*Peygamber gibi ona secde ettim*
'Âleminden anı maksûd eyledüñ	*İşaretiyle onu kastettim*
Allâh Allâh gör ki ne sûd eyledüñ	*Allah Allah gör ki nasıl bir kâr ettim*

86

Ehl-i Hakk'uñ kıble-gâhıdur yüzüñ	*Allah dostlarının kıblesidir yüzün*
Nûr-ı tevhîd-i ilâhîdür yüzüñ	*İlahi vahdetin nurudur yüzün*
Heft 'arşuñ mihr ü mâhıdur yüzüñ	*Yedi göğün güneşi ve ayıdır yüzün*
Eşhedü en lâ ilâhidür yüzüñ	*Şahitlik ederim ki Allah'tandır yüzün*

87

Sûret-i fazl-ı Hudâ'dur sûretüñ	*Allah'ın lütfunun görünüşüdür yüzün*
Mazhar-ı zât-ı 'alâdur sûretüñ	*Yüce şahsının ortaya çıktığı yerdir yüzün*
Câm-ı Cem'sin hak-nümâdur sûretüñ	*Cem'in kadehisin doğruyu gösterir yüzün*
Hurşîd-i arz u semâdur sûretüñ	*Yerin ve göğün güneşidir yüzün*

88

Sî vü dü nutkun beyânıdur yüzüñ	*Otuz iki sözün açıklamasıdır yüzün*
Bedr ü şems-i lâ-mekânîdür yüzüñ	*Mekansız dolunay ve güneştir yüzün*
Mahzen-i kenz-i nihânîdür yüzüñ	*Gizli hazinenin mahzenidir yüzün*
Sûre-i seb'a'l-mesânîdür yüzüñ	*Tekrar eden yedi suredir yüzün*

89

Yüzüñe nakş itdi nakkâş-ı ezel	*Yüzüne işledi sonsuzluk sanatkârı*
İsm-i zâtı ey cemâli lem-yezel	*Ey yüzü bizzat kendisi baki olan*
Ya'ni kıldı çâr-deh hatta bedel	*Yani on dört çizgiye bedel oldu*
Sûretu'I-lâh oldur bî-'ilel	*Şüphesiz o Allah'ın suretidir*

90

Ey cemâlüñ âfitâb-ı bî-zevâl	*Ey yüzü sonsuz olan güneş*
Vey hatuñ hûri lebüñ âb-ı zülâl	*Ey çizgilri huri dudakları hayat suyu*
Mushaf-ı hakdur yüzüñde hatt u hâl	*Gerçek kitap senin yüzündeki çizgi ve bendir*
Kim ki gördiyse didi Celle Celâl	*Onu gören kişi Celle Celâl dedi*

91

Fazl-ı Hak'dur pâdşah-ı lem-yezel	*Baki olan padişah Fazl-ı Hak'dır*
Kâşif-i esrâr-ı edyân ü milel	*Dinlerin ve milletlerin sırrının kaşifi*
Kıble-gâh-ı enbiyâdur tâ ezel	*Ezelden beri peygamberlerin kıblesidir*
Bildi ol kim oldı kalbi bî-'ilel	*Kim ki onu bilirse kalbi hastalıktan kurtulur*

92

Ey yüzüñ levhinde zülfün cîm ü dâl	*Ey yüzünün levhasında saçı cîm ve dâl olan*
Çerh-i hüsnüñde kaşıñ mâh-ı hilâl	*Güzel göğünde kaşı yeni ay gibi*
'Ârızın cennet lebüñ âb-ı zülâl	*Yanağı cennet dudağı berrak su*
Hüsn içinde padşâhsın lâ-yezâl	*Güzellik içinde sonu olmayan padişahsın*

93

Ey cemâlüñ matla'-ı şems-i ezel	*Ey yüzü sonsuz güneşin doğduğu yer*
K'ol durur envâr-ı zât-ı lem-yezel	*Ki o baki olan zatının nurudur*
Sî vü dü hattuñ sıfât u 'ayn-ı zât	*Otuz iki çizgin şahsının ve vasfının aynısıdır*
K'irmez aña câvidân hark u halel	*Ki sonsuza kadar herhangi bir yanma ve bozulma ona ulaşmaz*

94

Ey gözüñ sem' u kaşın fî dâd u lâm	*Ey gözü işiten ve kaşı fî dâd u lâm (fadl)*
Hak yüzüñe hûr u gılmândur gulâm	*Gerçek yüzünde cennet kızları ve gençleridir*
Sî vü dü vechüñde cem' oldı tamâm	*Otuz iki yüzünde toplandı ve tamamlandı*
Ya'ni sensin Mısr-ı câmi' ve's-selâm	*Yani sonunda selam ile toplanan Mısır sensin*

95

Berr ü bahr u ‘arş u âfâkı menem	*Toprak deniz gök ve ufuklar benim*
Nûr-ı zât-ı fazl-ı Hallâk’ı menem	*Yaratıcının lütfunun zatındaki nur benim*
Mazhar-ı Hakk’am çü hak bâkî menem	*Allah’ın zuhuru gibi baki gerçek benim*
Âb-ı kevser suyıyam sâkî menem	*Kevser suyuyum içki sunan saki benim*

96

Vech-i pâkimde Hudâ’yı görmüşem	*Temiz yüzümde Allah’ı gördüm*
Ya‘ni kim fî vü dâd u lâmı görmüşem	*Yani şu ki fî ve dâd ve lâm(fadlı) gördüm*
Anda ben dâru’s-selâmı görmüşem	*Ben onda cenneti gördüm*
‘Alleme’l-esmâ tamâmı görmüşem	*İsimlerinin bilgisinin tamamını gördüm*

97

Kendümi Allâh’a teslîm eyledüm	*Kendimi Allah’a teslim ettim*
Ya‘ni nutk-ı Hakk’a taksîm eyledüm	*Yani Allah’ın kelamına böldüm*
‘Ârifem çün nefsi tefhîm eyledüm	*Bilgin oldum çünkü kendimi anladım*
Nâmumı dâl u elif mîm eyledüm	*Ismimi dâl u elif mîm (dam- bina) yaptım*

98

Başumı ben Fazla kurbân eylerem	*Ben başıma Fazl’a kurban ederim*
Cânımı ‘aşk-ıla sûzân eylerem	*Canımı aşk ile yakarım*
Vechümi vechine hayrân eylerem	*Yüzümü yüzüne hayran ederim*
Hak cemâlin kıble-i cân eylerem	*Allah cemalini kendime kıble yaparım*

99

Ey hutûtuñ hûr u gılmân-ı cinân	*Ey çizgileri cennetin kızları ve gençleri*
Cûy-ı la‘lüñ selsebîl-i câvidân	*Dudaklarının kıyısı sonsuz cennetin ırmağı*
Ey sevâd-ı a‘zamuñ nûr-ı duhân	*Ey büyük şehrin dumanından çıkan nur*
Kanda gösterdi cemâlin müste‘ân	*Yardımcın nerede gösterdi yüzünü*

100

Sûret-i Hak’dur yüzüñ ey meh-cebîn	*Ey alnı ay olan yüzün Allah’ın cemalidir*
K’aña yüz tutanlar oldı ehl-i dîn	*Ki ona yönelenler müslüman oldular*
Kılmayanlar secde oldılar la‘în	*Secde etmeyenler lanetlendiler*
Sâcid olan kıldı îmân-ı yakîn	*Secde eden kesin iman etmiştir*

101

Kaddümi kavs eyledi ‘aşkuñ çü nûn	*Aşkın kılıç gibi boyumu yay gibi eğdi*
Bağrumı gamzeñ hadengi kıldı hûn	*Bakışının okları bağrımı kanla doldurdu*
Hâlet-i nez‘a irişdüm ben cünûn	*Ben delirerek can çekişme haline girdim*
Gel okı innâ ileyhi râci’ûn	*Gel Allah’a döndürüleceğiz emrini oku*

102

Resûlu’l-lâh didi dünyâya mel‘ûn	*Resulullah dünyaya lanetlenmiş dedi*
Ferâgat kıl pes andan düşme mağbûn	*Öyleyse ondan uzak dur ki aldatılma*
Harâmdur dir çün ehlu’l-lâh bu dûn	*Allah ehli olan bu haram ve aşağılıktır der*
Bulaşma cîfedür pak ol çü Ceyhûn	*Ona bulaşma cefadır sen Ceyhun gibi temiz kal*

103

Kâkülüñ ‘anber-feşânuñ kâf u nûn	*Kakülün güzel koku saçan kjâf ve nûn*
Râh-ı cennetdür bilür ehl-i ‘uyûn	*Cennet yoludur su kaynakları bilir*
Kıble itdi hüsnüñ erbâb-ı fünûn	*İlim sahipleri güzelliğine kıble etti*
Senden a‘raz eyledi şeytân-ı dûn	*Aşağılık şeytan seni felaket olarak gördü*

104

Otuz iki nûr-ı hakka râhsın	*Yola otuz iki hakika nursun*
Ya‘ni ser-tâ-pâ kelâmullâhsın	*Yani baştan ayağa Allah sözüsün*
Allah Allah senden a‘raz itdi div	*Allah Allah şeytan senin işaretlerinden kaçtı*
Bilmedi kim sûretullâhsın	*Senin Allah’ın cemali olduğunu anlamadı*

105

Dilâ el çek büyükler tapusından	*Ey gönül uzak dur büyüklerin makamından*
Gözüñ ayırma hiç Hak kapusından	*Gözünü Allah'ın kapısından ayırma*
Düriş kıl âhiret dârını ma'mûr	*Çalış çabala ahiret yurdunu imar et*
Cihânuñ geç bu vîrân yapusından	*Dünyanın bu harap yapısından vazgeç*

106

Okudum hüsnüñ kitâbın mû-be-mû	*Güzelliğinin kitabını bir bir okudum*
Bîst heşt vü sî vü dü hatdur kamu	*Çizgilerinin tamamı yirmi sekiz ve otuz ikidir*
Her biri yirlü yirinde sî vü dü	*Her biri olduğu yerde otuz ikidir*
Lîk birdür cümlesi olmadı dü	*Fakat hepsi birdir iki olmaz*

107

Lâm u bâdan nûş iden bir katre su	*Lâm ve bâ(leb-dudak)dan bir damla su içen*
İstemez mahşerde artık dahi su	*Artık mahşerde bile su istemez*
Baña sensin dü cihânda arzu	*Benim her iki dünyada da istediğim sensin*
Hice değmez sensizin gülzâr u cû	*Sensiz gül bahçeleri ve ırmaklar hiçtir*

108

Seksân olur inbisât sî vü dü	*Otuz iki yayılırsa seksen olur*
Noktası yetmiş yedi ey nîk-hû	*Ey güzel huylu noktası yetmiş yedi*
Bî-mükerrer lâm elif dü bâr dü	*Tekrarsız lâm elif iki defa ikidir*
Muhkem ü evc bist ü heştden açdı rû	*Sağlam ve yüce olan yirmi sekizden yüz çıktı ortaya*

109

Düşdi tâ müşgîn saçuñdan Çîne bû	*Saçının mis kokusu ta Çin'e kadar yayıldı*
Gâliyenüñ başına döküldi su	*(Sanki) anberin başına su (koku) döküldü*
'Âşık-ı Hak vaslüñı ider arzu	*Allah aşkına kavuşmayı ister*
İki 'âlemden bize maksûd bu	*Her iki dünyadan da istediğimiz budur*

110

Göñlüm alduñ sihr-ile ey mâh-rû	*Ey ay yüzlü büyü ile gönlümü aldın*
‘Arz idüp zencîr-i zülf-i müşg-bû	*Mis kokulu saçının zincirlerini sunarak*
Serv-i kaddüñ eşk-i çeşmüm kıldı cû	*Selvi boyun gözyaşlarımı ırmağa dönüştürdü*
Sun lebüñden teşneyim bir katre su	*Susuzum dudaklarından bir damla su ver*

111

Yedi mushafdur yedi hatt-ı siyâh	*Yedi siyah çizgin yedi kitaptır*
Nâzil oldı ger siyeh ma‘ni ilâh	*Eğer siyahın ilahi anlamı inerse*
Gösterenler istivâdan toğru râh	*Düzlükte doğru yolu gösterenler*
Nâmesi sağ elde olmadı siyâh	*Siyahın anlamı sağ elde değildir*

112

Dest-i kudretle yazupdur pâdşâh	*Padişah kudret eliyle yazmıştır*
Sûretüñ levhine sırr-ı lâ İlâh	*Allah’tan başka ilah yoktur sırrını yüzüne*
Bilene nûr oldı ol hatt-ı siyâh	*O siyah çizgi anlayana nur oldu*
Âhiretde görinür çün bedr-i mâh	*Ahirette ayın on dördü gibi görünür*

113

Ey yüzüñde çârdeh hatt-ı siyâh	*Ey yüzünde on dört siyah çizgi olan*
Her birisi çârdeh çün bedr-i mâh	*Her biri ayın on dördü gibi on dörttür*
Añlayanlar buldılar nûr-ı İlâh	*Onu anlayanlar Allah’ın nurunu buldular*
Añlamayanuñ yüziñ ider siyah	*Onu anlamayan yüzü kara olur*

114

‘Anberîn zülfüñden irdi rûha bûy	*Mis kokulu saçından ruha koku yetişti*
Sermedi virdi hayât ey mâh-rûy	*Ey ay yüzlü ebedi bir hayat verdi*
Okudum hattuñı Hak’dan mû-be-mûy	*Senin çizgilerini Allah’tan bir bir okudum*
Derse gelsün her kim ider arzûy	*Kim ki anlamayı isterse ders alsın*

115

İste Hak'dan nefsüñi vü Rabb'i tuy	*Canını Allah'tan iste ve Rabbini duy*
Dimesün erbâb-ı ma'ni saña toy	*Bilgi sahipleri seni cahil sanmasın*
Sen seni fehm eyle la'b u lehvi koy	*Sen seni anla oyun ve oyalanmayı bırak*
Ger likâ-yı Hakk iderseñ arzûy	*Eğer Allah'a kavuşmayı dilersen*

116

Ey cemâlüñ 'arş u zülf anda hümây	*Ey yüzün gök ve saaçın onda anka*
Vey müjeñ tîr ü kaşuñ kavs-ı Hudây	*Ey kirpiğin ok ve kaşın Allah'ın yayı*
Çâr-deh hat her biri biridür ay	*On dört hattın her biri bir aydır*
İki on dörtdür gel anı uşta say	*İki on dört eder gel işte onu say*

117

Ey hatuñ seb'a semâvâti 'alay	*Ey çizgileri yedi göğün topluluğu*
Vey sürâhuñ on iki burc-ı Hudây	*Ey sesin Allah'ın on iki yıldızı (kalesi)*
'Arş u kürsî vech ü kaddüñ müntehây	*Yüce makamı yüzü ve boyu son olan*
Oldı on iki hattuñ on iki ay	*On iki çizgin on iki ay oldu*

118

Ey yañağuñ cennetüñ hândân güli	*Ey yanağı cennetin gülümseyen gülü*
Murg-i cân u dildür anuñ bülbüli	*Gönül kuşu ve kalptir onun bülbülü*
Cûy-ı cân la'lüñ dü zülfüñ sünbüli	*Dudakların gönül ırmağı iki saçın sünbülü*
Mül lebüñ söyler otuz iki dili	*Şarap gibi dudakların konuşur otuz iki dili*

119

'Aşkuña ikrâr idüp didüm belî	*Aşkına karar verip evet dedim*
Kim baña maksûd sensin yâ 'Alî	*Çünkü benim arzu ettiğim sensin ey Ali*
Sûretüñ Hak'dan kitâbımdur benüm	*Senin yüzün Allah'tan verilmiş kitaptır bana*
K'anda buldum sî vü dü hattı celî	*Ki onda buldum açık belli olan otuz iki çizgiyi*

120

Câm-ı la‘lüñ nûş iden ey mâh-rûy	*Ey ay yüzlü senin dudağından bir kadeh içen*
Mest-i ‘aşk olur ider ol hây hûy	*Aşkının sarhoşu olur faydasız gürültü yapar*
Gel vücûduñ ‘ilmin okı Hakk’ı tuy	*Gel bedeninin bilgisini oku Allah’ı dinle*
‘Âkıbet dîdâr iderseñ arzûy	*Eğer sonunu görmeyi istiyorsan*

121

Nice bir bu dâr u gîr u hây u hûy	*Bu kavga bu hay huy nedendir*
Ma‘rifet kesb it kurı gavgâyı koy	*Kuru kavgayı bırak ilim ve bilgi kazan*
Dîvi katl it şâh-ı men Yezdân’a uy	*Devi öldür yüce Allah’ın kendisine uy*
Issı itmez soñra saña nesl ü soy	*Neslin ve soyun sana sonradan fayda vermez*

122

Ey yüzüñ âyîne-i câm-ı Cem’i	*Ey yüzün Cem’in kaddehinin aynası*
Kıl temâşâ anda her dü ‘âlemi	*Onda her iki dünyayı da izle*
Ey nice ‘aşk ehlini Mansûr-vâr	*Ey Mansur gibi nice aşk sahibi olanlar*
Dâre çekmiş turra-i ham-pür-hamı	*İşlenmemiş mührü idam ağacına asılmış*

123

Kim ki idrâk itdi nakş-ı hâtemi	*Kim ki mührün üstündeki işlemeyi anladı*
Bildi sırr-ı âdemi vü hâtemi	*İnsanın da mührün de sırrını çözdü*
Ey Süleymân sakla muhkem hâtemi	*Ey Süleyman içinde hüküm olan mührü sakla*
Kıl musahhar ins ü cinn ü ‘âlemi	*İnsanlar ve cinler âlemini emrin altına al*

124

Levh-i hüsnüñde sevâd-ı a‘zamı	*Güzel yüzünde insanların çoğunluğu*
Hak’dan idrâk iden oldı âdemî	*Allah’ı anlayan gerçek insan oldu*
*‘Alleme’l-esmâ*yı tefhîm itmeyen	*Alleme’l-esmâyı anlamayanlar*
Câhil oldı anlamadı âdemi	*İnsanı da anlamadı ve cahil kaldı*

125

Ey Misâli fehm idenler hâtemî	*Ey Misâlî mührü anlayanlar*
Hakk’a irdi bildi kimdür âdemî	*İnsanın kim olduğunu anlayıp doğruya ulaştı*
Câm-ı didârın temâşâ eyleyen	*Bakışının güzelliğini gören*
Bildi sırr-ı on sekiz biñ ‘âlemi	*On sekiz bin âlemin sırrını çözdü*

ÖZ GEÇMİŞ			
Adı, Soyadı: Esra AKA			
Doğum Yeri ve Yılı: Tatvan/ 1991			
Medeni Durumu: Bekâr			
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi: İngilizce (Başlangıç Düzeyi) Farsça (Başlangıç Düzeyi)			
Öğrenim Durumu	**Başlama - Bitirme Yılı**		**Kurum Adı**
Lisans	2011	2015	Atatürk Üniversitesi
Yüksek Lisans	2016	2019	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Çalıştığı Kurumlar		**Başlama - Ayrılma Yılı**	
1. Muş Şeker Ortaokulu		2015-2016	
2. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi		2019- …	
İletişim (eposta): akaesra506@gmail.com			